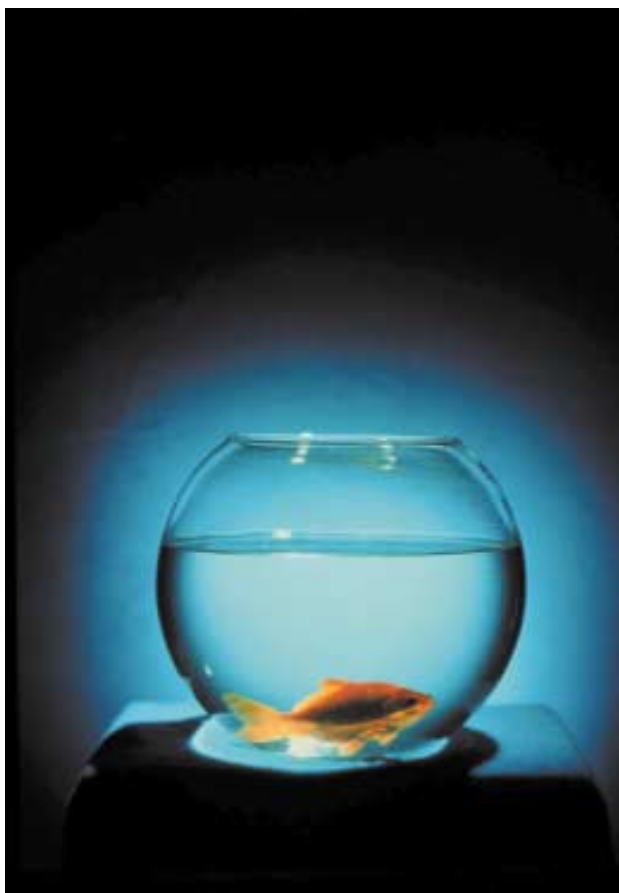

Föreställningsvärldar i svensk försvarspolitik

Thomas Jordan
2001

Föreställningsvärldar i svensk försvarspolitik

Thomas Jordan

Titel: Föreställningsvärldar i svensk försvarspolitik

Utgiven av: Överstyrelsen för civil beredskap

Formgivning: Ateljé/Faktor AB

Författare: Thomas Jordan, docent, Kulturgeografiska institutionen

Handelshögskolan, Göteborgs universitet, Box 630, 405 30 Göteborg

E-post: Thomas.Jordan@geography.gu.se

Omslags illustration:

Tryckning: Copy Print AB, Stockholm 2001

Upplaga: 500 ex

ISBN: 91-7097-088-2

Förord

Under 1990-talet har inte bara den säkerhetspolitiska kartan ritats om, även förutsättningarna för forskningen inom detta område har genomgått stora förändringar. Metoder lånade från psykologi, sociologi och övrig beteendevetenskap har bidragit till att öka förståelsen för detta politikområdes utveckling.

I detta arbete undersöker Thomas Jordan hur en rad beslutsfattare och andra nyckelpersoner hanterar en rad centrala fenomen inom det säkerhetspolitiska området. På vilket sätt påverkas våra beslut av vilket ramverk av föreställningar vi har och hur kan dessa föreställningar tolkas?

ÖCB har ambitionen att på bredden arbeta med forskning relaterad till den civila beredskapen. Denna rapport bidrar till kunskapen om hur våra föreställningar om världens beskaffenhet påverkar våra tolkningar och därmed även de beslut som vi fattar. Något som den traditionella kris- och riskforskningen alltför sällan tar hänsyn till. Därför välkomnas ett akademiskt arbete av detta slag

Thomas Jordan är docent vid Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet.

Författaren svarar för innehållet i rapporten.

Peter Stern
Analysenheten

Innehåll

Författarens förord	1
Sammanfattning	2
Summary	4
1. Introduktion	6
1.1 Inledning	6
1.1.1 Varför studera försvarspolitik?	6
1.1.2 Läsanvisningar	6
1.2 Grundansats	7
1.2.1 Projektets bakgrund och evolution	7
1.2.2 Vad för slags kunskap eftersträvas?	10
1.3 Teoretiskt ramverk	11
1.3.1 Inledning	11
1.3.2 Vad vi ser när vi betraktar omvärlden	12
1.3.3 Hur vi tänker om orsakssammanhang	14
1.3.4 Hur vi tänker om rätt och fel	16
1.3.5 Att försätta sig i andras skor	20
1.3.6 Inbäddning i perspektiv	21
1.3.7 Att hantera mötet med olika perspektiv	23
1.3.8 Vad vi bryr oss om	24
1.3.9 Hur vi tror att världen är funtad	27
1.3.10 Hur vi umgås med egna värdeomdömen	32
1.3.11 Vilka är ”vi”?	33
1.3.12 Att varsebli tolkningar – Metakognition	34
1.3.13 Avslutande kommentar	36
1.4 Metodfrågor	36
1.4.1 Undersökningsstrategi	36
1.4.2 Urvalsproblematik	37
1.4.3 Utformning av intervjuerna	40
1.4.5 Analys av materialet	41
2. Gestalter, åsikter och argument: Översiktlig redovisning av intervjumaterialet	42
2.1 Inledning	42
2.2 Omvärldsutveckling	42
2.2.1 Inledning	42

2.2.2	Geopolitisk situation	43
2.2.3	Säkerhetspolitiska utvecklingstrender	44
2.2.4	Förändringar i spelreglerna för säkerhetspolitiken	46
2.2.5	Förändringar i samhällsstrukturer	47
2.2.6	Värderingsförändringar	48
2.2.7	Teknologiska förändringar	49
2.3	Risk för väpnade konflikter i Sveriges närområde	51
2.4	Åsikter om försvarsberedningens rapporter	53
2.5	Åsikter om det vidgade säkerhetsbegreppet	53
2.6	Prioritering mellan totalförsvarets fyra uppgifter	55
2.7	Vad är det totalförsvaret ytterst försvarar?	56
2.8	Varför deltar Sverige i internationella insatser?	57
2.9	Totalförsvarets olösta frågor	59
3.	Säkerhetspolitiska föreställningsvärldar	60
3.1	Inledning	60
3.2	Ödesgemenskaper	62
3.2.1	Nationen Sverige som ödesgemenskap	63
3.2.2	Europa/Västalliansen som ödesgemenskap	63
3.2.3	Kretsen av demokratiska samhällen som ödesgemenskap	64
3.2.4	Mänskligheten som helhet som ödesgemenskap	65
3.2.5	Kommentar	65
3.3	Prioriterade mål	65
3.3.1	Intresseorientering	66
3.3.2	Värdeorientering	66
3.3.3	Kritiska synpunkter	66
3.3.4	Förhållandet mellan ödesgemenskaper och prioriterade mål ..	67
3.4	Geopolitisk ontologi	67
3.4.1	Den maktrealistiska ontologin	68
3.4.2	Den systemiska ontologin	68
3.5	Tio säkerhetspolitiska föreställningsvärldar	69
3.5.1	Inledning	69
3.5.2	Box II: Svenska intressen och maktrealistisk omvärldsbild	69
3.5.3	Box VII: Svenska intressen och systemisk världsbild	70
3.5.4	Box III: Sverige som förkämpe för principiella värden i en osäker värld	70
3.5.5	Box VIII: Sverige som förkämpe för principiella värden i en allt mer civiliserad värld	71
3.5.6	Box I: Västalliansens intressen och en maktrealistisk omvärldsbild	71
3.5.7	Box V: Västalliansens intressen och en systemisk omvärldsbild	72

3.5.8	Box IV och IX: Kretsen av demokratiska samhällen	72
3.5.9	Box V: Vi är alla människor i en osäker värld	73
3.5.10	Box X: Vi är alla människor i en värld som går att förändra ...	74
3.6	De intervjuades hemmahörighet	74
4.	Livs levande säkerhetspolitiska föreställningsvärldar	76
4.1	Inledning	76
4.2	Box II: Maktrealister med Sverige som "vi"	76
4.2.1	Omvärldsbild	76
4.2.2	Säkerhet	80
4.2.3	Ödesgemenskap	80
4.2.4	Vad är det vi försvarar?	82
4.2.5	Totalförsvarets uppgifter	82
4.2.6	Syn på internationella insatser	84
4.2.7	Ödesfrågor	86
4.3	Box VII: Sveriges intressen med en systemisk världsbild	86
4.3.1	Omvärldsbild	86
4.3.2	Säkerhet	89
4.3.3	Ödesgemenskap	90
4.3.4	Vad är det vi försvarar?	90
4.3.5	Totalförsvarets uppgifter	91
4.3.6	Syn på internationella insatser	91
4.4	Box VIII: Sverige som förkämpe för universella värden	93
4.4.1	Omvärldsbild	93
4.4.2	Säkerhet	95
4.4.3	Ödesgemenskap	95
4.4.4	Vad är det vi försvarar?	97
4.4.5	Totalförsvarets uppgifter	99
4.4.6	Syn på internationella insatser	99
4.5	Box IX: Kretsen av demokratiska samhällen	100
4.5.1	Omvärldsbild	100
4.5.2	Säkerhet	100
4.5.3	Ödesgemenskap	102
4.5.4	Vad är det vi försvarar?	104
4.5.5	Totalförsvarets uppgifter	106
4.5.6	Syn på internationella insatser	108
4.6	Box X: Vi är alla människor i en värld som går att förändra	109
4.6.1	Omvärldsbild	109
4.6.2	Säkerhetsbegreppet och ödesgemenskap	110
4.6.3	Vad är det vi försvarar?	111
4.6.4	Totalförsvarets uppgifter	112
4.6.5	Syn på internationella insatser	113

5. Föreställningsvärldar skapas och möts	114
5.1 Inledning	114
5.2 Korvar av rationalitet	114
5.3 Preferenser och argumentation	116
5.4 Gestalter: figur och bakgrund i svensk försvarspolitik	117
5.5 Hantverkslogiker	118
5.6 Att kika över kanten: Inbäddning i och transcendens av perspektiv .	120
5.7 Vad göra med meningsmotståndares åsikter?	121
5.8 Avslutande kommentar	123
6. Mot det Goda Försvaret	124
6.1 Inledning	124
6.2 Det svenska försvarsetablissemanget	124
6.3 Den ideala yrkesmänniskan i och omkring totalförsvaret	126
6.4 Att komma vidare	130
6.5 Forskningsbehov	130
Referenser	133
Appendix: Intervjuguide	139

Författarens förord

Det har varit intressant och stimulerande att arbeta med den forskning som ligger till grund för denna studie. Jag har fått träffa ett stort antal kompetenta och engagerade personer, som generöst avsatt tid för mina nyfikna frågor kring hur de ser på försvarspolitiska frågor. Jag vill här framföra mitt varma tack till alla som har tagit sig tid att samtala med mig inom ramen för detta projekt. Jag hoppas att ni som deltagit i intervjuerna kan känna igen både er själva och andra i de beskrivningar och analyser som projektet resulterat i.

Projektet har finansierats genom forskningsanslag från Överstyrelsen för Civil Beredskap. Samarbetet med ÖCB har varit angenämt, och jag är särskilt tillfredsställd med att kunna dra slutsatsen att det hos många inom ”försvarsetablissemang-
et” finns en stark önskan att berika debatten och kunskapsuppbyggnaden med oortodoxa perspektiv. Jag hoppas att den föreliggande rapporten i någon mån levererar ett sådant.

Jag vill också tacka Titti Lundin, som genomfört vissa arbetsuppgifter i samband med projektet, och som varit en stimulerande samtalspartner i många olikartade frågor.

Sammanfattning

Försvarspolitiken i de europeiska länderna befinner sig i djupgående förändring, som en konsekvens av ett antal olika processer, som det kalla krigets slut, ökande internationalisering och regional integration, samt krigerna på Balkan. Behovet av att anpassa traditionell försvarspolitik till utvecklingstrenderna i den säkerhetspolitiskt relevanta miljön skapar spänningar mellan parter med olika roller i försvarsetablissemang. Dessa spänningar kan vara svåra att hantera, inte minst p.g.a. områdets stora komplexitet. Försvarspolitik innefattar mycket fundamentala existentiella frågor, som t.ex. hur vi ska hantera det faktum att vi lever i en värld med risker. Ett militärt och civilt försvar är en kostsam institution, och eftersom ingen av oss kan göra säkra förutsägelser om vår framtida säkerhetspolitiska situation finns det ett brett spektrum av åsikter om hur mycket och vilka typer av försvarsresurser som behövs. Denna studie undersöker vilka typer av försvarspolitiska föreställningsvärldar som förekommer bland personer som i någon roll är involverade i formuleringen av svensk försvarspolitik. Trettio strategiskt placerade personer intervjuades om fyra teman: I. Vilka är de viktigaste trenderna i den internationella säkerhetspolitiska omvärlden?, II. Vad är säkerhet?, III Vilka är de viktigaste målen och värdena för det svenska totalförsvaret?, IV. Vilka är de viktigaste frågorna för den pågående transformationen av det svenska totalförsvaret?

Intervjuerna, som normalt varade ca 1 1/2 timme, analyserades med hjälp av ett teoretiskt ramverk som bygger på teorier om kognitiva strukturer bland vuxna. Detta ramverk presenteras i kapitel 1. Kapitel 2 omfattar en översiktlig beskrivning av de resonemang, argument och åsikter som kom till uttryck i intervjuerna.

Analysen av de resonemang som förekom i intervjumaterialet ledde fram till att tre fundamentala dimensioner som definierar olika typer av försvarspolitiska föreställningsvärldar identifierades. Dessa tre dimensioner är variabler som i olika kombinationer karakteriserar försvarspolitiska perspektiv. En ingående presentation av de tre dimensionerna görs i kapitel 3.

Den första dimensionen är *Ödesgemenskaper*, d.v.s. det kollektiv som en individ upplever som det grundläggande "vi" i säkerhetspolitiska sammanhang. Inom det svenska försvarspolitiska etablissemang visade sig fyra typer av ödesgemenskaper vara relevanta: nationen Sverige, Europa/Västalliansen, kretsen av demokratiska samhällen och mänskligheten som helhet.

Den andra dimensionen är *Prioriterade mål*. En grundläggande skillnad kunde urskiljas i intervjumaterialet mellan orientering mot intressen respektive principiella värden. Intresseorientering innebär att en person upplever att försvarspolitikens mest fundamentala mål måste vara att försvara ett visst kollektivs intressen, t.ex. den egna nationen. Dessa intressen uttrycktes sällan i termer av materiella resurser eller välfärd, utan snarare i termer av att försvara nationellt självbestäm-

mande och det svenska demokratiska samhällssystemet. Värdeorientering innebär att målen mindre ses i termer av konkreta territoriella enheter, och mer i termer av universella värden, så som människovärdighet, demokrati, mänskliga grundbehov och frihet. En värdeorientering innebär därigenom också att länken till det konkreta territoriet är svagare än vid en intresseorientering.

Den tredje dimensionen är *Geopolitisk ontologi*, eller världsbild. Den geopolitiska ontologin omfattar de föreställningar en person har om hur den geopolitiska omvärlden är funtad. I denna fallstudie visade sig två relativt distinkta geopolitiska ontologier vara relevanta: den maktrealistiska ontologin och den systemiska ontologin. Den maktrealistiska ontologin uppfattar världen som bestående av separata politiska entiteter som alla agerar i eget intresse. Dessa intressen kan vara kompatibla under långa tidsperioder, men förr eller senare kommer de att hamna i konflikt med varandra. Maktrealister tenderar också att betona betydelsen av den destruktiva potential som finns i människan. Realister är skeptiska till möjligheten av bestående fred och stabilitet, och till möjligheten av en fortgående utveckling mot ett mer civiliserat internationellt samhälle. Den systemiska ontologin uppfattar världen i termer av komplexa sociala strukturer och processer, och tenderar att se politiska händelser som betingade av de särskilda sociala, politiska, ekonomiska och militära strukturer som råder under en speciell period och i speciella geografiska områden. Systemiker tenderar att tro på möjligheten av att förändra grundvalarna för det internationella politiska systemet på sådana sätt att den långsiktiga potentialen för våldsamma konflikter reduceras.

Genom att kombinera dessa tre dimensioner kan en matris som definierar tio distinkta försvarspolitiska föreställningsvärldar konstrueras (se figur 2). Fem av dessa fanns tydligt representerade bland de intervjuade i denna studie. I kapitel 4 beskrivs och analyseras dessa fem föreställningsvärldar med hjälp av utförliga citat ur intervjuerna.

Kapitel 5 skisserar en begreppsapparat för att diskutera hur olika typer av perspektiv och föreställningsvärldar etableras och upprätthålls. Förutom världsbilder tas här också upp begrepp som ”argumentationssträngar,” ”hantverkslogiker,” och ”gestalter.”

I det sista kapitlet görs några personliga reflektioner kring tillståndet i det svenska försvarspolitiska etablissemanget. Med utgångspunkt från teorier om kognitiv utveckling i vuxenlivet och data från intervjuerna tecknas ett porträtt av den ideala yrkesmänniskan i totalförsvaret. Kapitlet avslutas med en överblick över ett antal teman för fortsatt forskning.

Summary

European defence policies are changing in fundamental ways, as a consequence of a number of processes, including the end of the cold war, increasing internationalization and regional integration, and the wars in the Balkans. The need for adaptation of traditional policies generates tensions among various stake-holders that are difficult to resolve, not least because of the sheer complexity of the issues involved. Defence policies involve very fundamental existential issues, such as how we should handle the fact that we live in a world with risks. A military and civilian defence is an expensive institution, and since none of us can make accurate predictions of the future security situation, there is a broad spectrum of opinions about how much and what kind of defence resources are needed. This study investigates what kinds of geopolitical worldviews are represented among persons who are, in various capacities, involved in the formulation of Swedish defence policies. Thirty strategically placed persons have been interviewed about four broad themes: I. What are salient trends in the international security environment, relevant for the formulation of Swedish defence policies?; II. What is security?; III. Which are the most important goals and values of the Swedish defence system?; IV. Which are the key issues in the current transformation of the Swedish defence?

The interviews, which usually comprised about 1 1/2 hour, have been analyzed using a theoretical framework informed by theories on cognitive structures in adulthood, presented in chapter 1. Chapter 2 presents an overview of the issues, arguments and opinions that were voiced by the interviewees.

The analysis of the reasoning sampled in the interviews led to the identification of three fundamental dimensions that define different types of geopolitical worldviews. These three dimensions are variables that in different combinations yield characteristic defence policy perspectives. An extensive presentation of these is given in chapter 3. The first dimension is *Community of fate*, i.e. the collective an individual perceives as the basic “We” unit in a security policy context. In the case of the Swedish defence policy establishment, four kinds of communities of fate proved relevant: the nation Sweden, Europe/the Western alliance, The community of democratic societies, and Humanity as a whole.

The second dimension is *Prioritized goals*. A basic distinction between orientation towards *interests* and towards *principled values* was discerned in the interviews. Interest orientation means that a person feels that the most basic goal for a defence policy must be to defend the interest of a particular collective, often the nation. These interests were seldom expressed in terms of material resources or wealth, but rather in terms of defending national sovereignty and the Swedish democratic political system. Value orientation means that the goals are seen less

in terms of concrete entities, and more in terms of universal values, such as human dignity, democracy, basic needs, and freedom. A value orientation means that the link to the concrete territorial unit is weaker than in interest orientation.

The third dimension is *Geopolitical ontology*, i.e. the ideas a person has about how the geopolitical environment functions. In my case study, two rather distinct geopolitical ontologies proved relevant: the realist ontology and the systemic ontology. The realist ontology perceives the world as made up of separate political entities that pursue their own interests. These interests may be compatible most of the time, but they are also bound to collide with each other from time to time. Realists also tend to emphasize the destructive potential in the human being. Realists are sceptical of the possibility of lasting peace and stability, and don't believe in the prospect of a progress towards a more civilized international society. The systemic ontology perceives the world in terms of complex social structures and processes, and tend to see political events as conditioned and framed by the particular social, political, economic and military structures that are salient at particular points in time and space. Systemic thinkers tend to believe in the possibility of changing the fabric of the international political environment in ways that reduce the long-term potential for violent conflicts.

By combining the three dimensions, a grid defining ten distinct geopolitical worldviews can be constructed (see ch. 3). Five of these were distinctly represented among the interviewees in this study. In chapter 4, these five geopolitical worldviews are described and analyzed in some detail, using extensive quotes from the interviews.

Chapter 5 discusses how various types of perspectives can be conceptualized, as well as how worldviews and perspectives are established and reproduced. Apart from worldviews, the discussion also comprises "strings of rationality," "craft logics," and "gestalts."

In the last chapter, I make a personal assessment of the state of the Swedish defence policy establishment. Drawing on both adult development theory and data from the interviews, a portrait of the ideal professional in the realm of defence policies is made. The chapter is concluded by the enumeration of a number of issues for further research.

1. Introduktion

1.1 Inledning

1.1.1 Varför studera försvarspolitik?

Försvarspolitik är ett spännande område, bl.a. av det skälet att vi här möter en rad existentiella grundfrågor. Hur umgås vi med det faktum att vi lever i en värld med risker? Hur hanterar vi vår mänskliga sårbarhet och livets bräcklighet? Det finns människor i världen som inte skyr destruktivitet för att nå sina mål. De kan, avsiktligt eller oavsiktligt, göra oss illa, t.o.m. döda oss. Vi kan inte med säkerhet förutsäga framtiden. Trots att vi inte kan veta vad som kommer att hända, måste vi ändå besluta oss för hur mycket resurser vi ska avsätta för att försöka skydda oss mot eventuella faror. Vi vet också att ingen av oss säkert kan veta hur de säkerhetspolitiska riskerna kommer att utvecklas i framtiden. Av olika skäl gör vi som individer olika bedömningar av hur farlig världen är, och vad vi bör göra för att förebygga att hemska saker händer. Hur ska vi bära oss åt för att komma fram till en faktisk politik?

Eftersom försvarspolitiken berör just existentiella grundfrågor, liv och död, får inställningen till de politiska vägvalen en djupt personlig dimension. De skilda åsikter som finns går inte utan vidare att överbrygga med hjälp av utredningar och rationell argumentation. Detta forskningsprojekt syftar till att belysa hur de personliga försvarspolitiska föreställningsvärldarna är funtade, för att på så sätt möjliggöra en djupare förståelse, dels för debatten kring försvars- och säkerhetspolitik, dels för förvecklingarna kring de organisationsförändringar som en ny inriktning av politiken medför. Projektet bygger på intervjuer med 30 personer med anknytning till det svenska försvarspolitiska etablissemanget. Intervjuerna fokuserade på vad den intervjuade ser som viktiga drag i omvärldsutvecklingen, samt vilka mål, värden och strategier som bör vara vägledande i försvarspolitiken. Jag har på grundval av dessa intervjuer identifierat tio olika säkerhetspolitiska föreställningsvärldar, och hoppas att mina forskningsresultat ska leda till bättre överblick och mer äkta kommunikation bland dem som på något sätt deltar i utformningen av svensk försvarspolitik.

1.1.2 Läsanvisningar

Denna forskningsrapport är relativt omfattande, och olika avsnitt riktar sig i viss mån till olika sorters läsare. Jag ska därför här ge några förslag till läsanvisningar. De läsare som mer hör till praktikerna inom försvarsetablissemanget är troligen mest intresserade av att konkret få ta del av vad de intervjuade har sagt och vad

jag har att säga om svensk försvarspolitik. Dessa läsare kan lugnt hoppa över resten av kapitel 1, som behandlar projektets bakgrund, teoretiska ramverk och vetenskapliga metod. Rapporten är skriven så att det inte är nödvändigt att ha läst kapitel 1 för att ta del av själva resultaten. Avsnitt 1.2–1.4 behandlar projektets teoretiska ansats och metod och är i första hand skrivet för mina forskarkollegor och för studenter på universitetsnivå, även om jag ansträngt mig för att skriva på ett sätt som är tillgängligt för andra än specialister. Den teoretiska plattformen beskrivs utförligt, mer för att jag vill erbjuda intresserade doktorander och andra en introduktion till denna forskningsansats, än för att beskrivningen är en nödvändig bakgrund till den empiriska studien.

Kapitel 2 är utpräglat beskrivande och ger en berättande översikt av vad som sagts i intervjuerna, utan att gå in på någon analys av underliggande mönster och strukturer. Denna översikt kan säkert tjäna som stimulans till reflektion för försvarspolitikens aktörer, genom att presentera olika möjliga infallsvinklar på en rad centrala frågor.

Den egentliga analysen äger rum i kapitel 3, 4 och 5. Kapitel 3 presenterar tio karakteristiska föreställningsvärldar som förekommer i diskussionerna kring svensk försvarspolitik. Kapitel 4 visar hur de vanligaste föreställningsvärldarna tar sig uttryck i resonemang om olika aspekter på försvarspolitiska frågor genom utdrag ur de intervjuer jag gjort. Kapitel 5 är mer dynamiskt inriktat och diskuterar hur geopolitiska föreställningsvärldar och försvarspolitiska ståndpunkter uppkommer, samt vad som händer när olika perspektiv möts i debatt och i beslutsprocesser.

Arbetet avslutas med kapitel 6, som innehåller övergripande reflektioner kring tillståndet i det svenska försvarspolitiska etablissemanget, samt några tankar kring mål och medel för ett lärande totalförsvar.

1.2 Grundansats

1.2.1 Projektets bakgrund och evolution

I detta avsnitt beskriver jag hur forskningsprojektets syfte och frågeställningar förändrats under förberedelsearbetet och den inledande fasen av själva projektet.

Våren 1997 lämnade jag in en ansökan till ÖCB om medel för en förstudie. Titeln på denna ansökan var *Innebörder av begreppet 'nationell sårbarhet'. En studie av hur beslutsfattare, opinionsbildare och vanliga medborgare resonerar om hot mot den nationella säkerheten*. Jag tänkte mig alltså att det kunde vara intressant att studera hur olika personer tänker om begreppet "sårbarhet," som jag föreställde mig var ett centralt begrepp för totalförsvaret. Jag var vid denna tidpunkt närmast helt okunnig om svensk försvarspolitik och totalförsvarets organisation. På ÖCB smålog man nog också lite overseende åt en del av de formule-

ringar jag använde, eftersom de avslöjade hur lite jag kunde om området. ÖCB var dock ute efter att locka nya forskare till detta fält, och man tyckte väl att det fanns en intressant kärna i den projektidé jag hade, så jag fick en mindre summa pengar för att genomföra en förstudie. Denna genomfördes under våren 1998.

Inom ramen för förstudien var det givetvis min uppgift att sätta mig in i svensk försvarspolitik och totalförsvarets organisation. Jag skaffade och läste ett stort antal olika skrifter, dokument, artiklar, tal, motioner och broschyrer (se referenslistan). Efter att ha fått en viss överblick över det aktuella läget insåg jag att här pågick en stor förändringsprocess. I förstudien formulerade jag ett preliminärt teoretiskt ramverk på basis av tidigare teoristudier. Bl.a. utvecklade jag en matris som visade olika sätt att tänka kring geopolitiska orsakssammanhang i kombination med olika typer av kollektiva identifikationer. Jag genomförde också en relativt omfattande analys av de två försvarspropositionerna 1995 och 1996 (Jordan & Lundin, 1998), som gav mig en bild av hur man från politiskt håll tänkte om omvärldsutvecklingen och om hur totalförsvaret borde förändras. Frågan om hur begreppet ”sårbarhet” uppfattades av olika personer framstod inte som lika central för mig längre, utan mer som en delfråga i ett mycket större komplex. I stället började jag tänka i följande banor: Här har nu regering och riksdag arbetat fram ett delvis nytt sätt att se på försvarspolitik, och jag kunde konstatera att detta synsätt baserades på ett systemiskt präglad perspektiv på omvärldsutvecklingen. Jag kunde också i förstudien konstatera att det inte var glasklart hur man tänkte sig prioriteringarna mellan olika mål för försvarspolitiken. Jag började nu undra om de som är satta att genomföra den av riksdagen beslutade politiken förstod begreppen och målen på samma sätt som försvarspolitikerna och Försvarsdepartementets tjänstemän. I detta läge var det dags att skriva en ansökan om anslag för ett mer omfattande projekt. Detta projektförslag fick titeln *Föreställningsvärldar i svensk försvars- och säkerhetspolitik*. Grundidén var nu att undersöka hur olika personer med anknytning till totalförsvaret tänkte om sådana frågor som omvärldsutvecklingen, säkerhetsbegreppet, totalförsvarets mål och den pågående förändringsprocessen. I projektbeskrivningen formulerades projektets huvudsyfte så här:

att undersöka om det bland relevanta aktörer finns olikartade sätt att tolka (i) den säkerhetspolitiska omvärldssituationen; (ii) den nationella sårbarhetens natur; (iii) säkerhetspolitikens mål; och (iv) totalförsvarets uppgifter.

Detta syfte, som också är huvudsyftet, kan brytas ned i följande delfrågeställningar:

1. Vilka olikartade synsätt finns vad gäller den säkerhetspolitiska omvärldsanalysen? Finns det en konsensus om hur Sveriges säkerhetspolitiska läge ser ut, och vilka problem som kan uppkomma? Hur väl förankrad är regeringens omvärldsanalys bland andra relevanta aktörer?
2. Hur ser olika aktörer på begreppen ”nationell sårbarhet” och ”nationell säkerhet”? Finns det olikartade sätt att närma sig detta problemkomplex?

3. Hur tolkas totalförsvarets uppgifter? Finns det olikartade sätt att se på målen för de verkställande organisationerna?
4. Finns det strukturellt olikartade sätt att se på implementeringen av totalförsvarets riktlinjer, t.ex. vad gäller sätt att göra prioriteringar, använda styrningsmetoder, rollförståelse och praktiskt utförande?

På ÖCB reagerade man positivt på den förstudie jag hade skrivit och lämnat in, och även på min större ansökan, som lämnades in på senvåren 1998. Efter vissa förhandlingar, som ledde till en minskning av budgeten med en tredjedel, godkändes projektet. Jag och min medforskare Titti Lundin började arbeta på allvar med projektet i januari 1999. Jag siktade på att göra 25–30 intervjuer med strategiskt valda personer. Jag började på ÖCB, med tanken att jag därigenom skulle lära mig mer om systemet, samt få förslag på lämpliga personer att intervjua. Jag var till att börja med osäker om vilken princip för studien jag skulle välja. Det fanns två huvudalternativ: antingen att gå på den tanke jag hade när jag formulerade projektet, nämligen att se hur de som ska verkställa riksdagens beslut uppfattar vad det är som beslutats, eller också att mer fokusera på olikartade föreställningsvärldar hos dem som är med och påverkar själva policyutformningen. Redan de första få intervjuerna visade att min ursprungliga föreställning var mycket naiv: det är helt enkelt inte så att politiker och departementstjänstemän utarbetar ett förslag som sedan beslutas av riksdagen och som därefter ska implementeras av myndigheter och andra. Policyformuleringen är en ständigt pågående process, där påverkan inte bara går i ena riktningen (från beslutande politiker till verkställande myndigheter), utan i allra högsta grad också i andra riktningen (myndigheterna bedriver lobbyverksamhet för att påverka policyformuleringen). Detta tillhör givetvis sådant som varje student i statskunskap lär sig på grundnivån, men jag kommer som sagt inte från det hållet, och måste därför lära mig en del elementära saker under resans gång. Denna insikt medförde att jag ganska snart övergav tanken på att följa en vertikal strategi, d.v.s. följa hur besluten som kom uppifrån tolkades av dem som skulle genomföra dem. Det fanns också ett annat viktigt skäl till detta, nämligen att jag insåg att de flesta personer som är verksamma inom totalförsvaret på operativ nivå inte har en överlagd syn på sådana frågor som vad som är viktigt i den säkerhetspolitiska omvärldsutvecklingen, eller vilka de yttersta målen för försvarspolitik bör vara. De är i stället fullt upptagna med innehållet i de arbetsuppgifter och funktioner de själva har. En intervju som då handlar om de övergripande strategiska frågeställningarna skulle få ett tvivelaktigt värde för att förstå dessa personers syn på försvarspolitiska frågor, eftersom frågorna skulle handla om teman som många aldrig aktivt funderat på. Svaren skulle helt enkelt inte ge mig särskilt mycket underlag för att förstå hur dessa personers föreställningsvärldar ser ut. För att undersöka om det möjligen finns ett glapp i omsättningen av riksdagens försvarspolitik i praktisk verksamhet måste man använda en annan forskningsstrategi än den jag gärna ville

använda. I stället för att jämföra beslutsfattarnas föreställningsvärldar med verkställarnas på lägre nivåer koncentrerade jag mig på att försöka inventera vilka typer av föreställningsvärldar som finns bland dem som på något sätt deltar i diskussionerna om hur försvarspolitiken bör utformas. Dessa personers föreställningsvärldar kring försvarspolitiska frågor har en direkt betydelse för vilken linje i försvarspolitiken de står för. Dessa överväganden medförde två konsekvenser, dels att jag koncentrerade mig på s.a.s. toppen av det försvarspolitiska etablissemangen, snarare än på dem som faktiskt verkställer politiken, dels att jag sökte efter representanter för så olikartade synsätt som möjligt inom denna kategori personer.

Jag vill inte föra berättelsen längre än så. Hur jag faktiskt utformade undersökningsstrategin och vad jag kom fram till är ämnen för separata avsnitt nedan (se främst avsnitt 1.4). Av berättelsen ovan framgår att jag inte har någon djup och bred kunskap om försvars- och säkerhetspolitik att falla tillbaka på. Min kompetens bygger på en tämligen gedigen bekantskap med litteraturen om kognitiv utveckling och om konfliktteori och konflikthantering. Det finns stora luckor i mina kunskaper om t.ex. statsvetenskaplig forskning och doktrinhistoria. Detta är en del av priset man får betala för att försöka korsbefrukta olika vetenskapliga discipliner.

1.2.2 Vad för slags kunskap eftersträvas?

Det finns många olika sätt att se på vad god vetenskap bör vara (Jordan, 1997). Somliga menar att vetenskapens uppgift är att ta reda på hur saker och ting är där ute i verkligheten. Andra menar att vetenskapens viktigaste uppgift är att utveckla teorier, metoder och instrument som andra delar av samhället kan ha nytta av, t.ex. för att minska arbetslösheten, effektivisera ledningen av organisationer eller förbättra medborgarnas hälsotillstånd. Forskaren ska här utveckla instrumenten, men det är andra som ska använda dem. Åter andra menar att vetenskapens uppgift är att nå fram till fördjupad förståelse, vilket inte får begränsas till bara sådant som är konkret samhällsnyttigt. En fjärde hållning är att vetenskapen ska bidra till att förändra världen till det bättre, genom att undanröja fördomar, peka ut orättvisor och bedriva upplysningsarbete.

Jag ser det som viktigt att forskare gör klart vilken vetenskapssyn de arbetar från. Detta är viktigt av flera skäl, men inte minst för att kvaliteten på forskningen inte kan bedömas på ett adekvat sätt om man inte tar hänsyn till vilken motivation som ligger bakom att den bedrivits. Ett forskningsprojekt syftande till fördjupad förståelse av ett samhällsfenomen bör inte bedömas med samma kriterier som ett projekt som syftar till att utveckla behändiga instrument för näringslivets och statsapparatusens behov.

Den kunskap jag eftersträvar i denna rapport är sådan kunskap som bidrar till att synliggöra vilka perspektiv olika parter använder när de varseblir, tolkar och agerar inom området svensk försvarspolitik. Jag vill utveckla redskap för att kun-

na förstå, reflektera över och utveckla befintliga synsätt på försvarspolitik. Målet är inte att kartlägga hur vanliga olika typer av värden eller argumentationsmönster är, utan att identifiera viktiga dimensioner för skillnader i utgångspunkter mellan olika personer som har anknytning till policyformuleringsprocessen. Kriteriet på god forskning är här i första hand att resultaten bidrar till att aktörerna inom den svenska försvarspolitikerna bättre än tidigare kan känna igen och förstå sina egna och andras föreställningsvärldar med hjälp av de redskap jag erbjuder, och därmed kommunicera på ett mer konstruktivt sätt med personer som har andra utgångspunkter än de egna.

Det finns ett betydande inslag av världsförbättrariver i den forskning som rapporteras här. Jag tror att det går att identifiera ”bättre” och ”sämre” hållningar till försvarspolitiska frågor. Inte kanske vad gäller konkreta värden och ståndpunkter, men t.ex. i den meningen att det är bättre att kunna förstå meningsmotståndares sätt att resonera och prioritera än att inte kunna göra det. Det kommer säkert också att lysa igenom att jag har egna preferenser och värderingar inom detta område, men jag hoppas att läsaren ska tycka att jag hanterat dessa på ett anvarsfullt sätt och att jag lever upp till de krav man bör ställa på gott vetenskapligt hantverk.

1.3 Teoretiskt ramverk

1.3.1 Inledning

I detta kapitel presenterar jag det teoretiska ramverk som utgör mina grundläggande referensramar. Jag har här mycket översiktligt sammanfattat ca fem års studier av litteraturen kring kognitiv utveckling i vuxenlivet och närliggande områden.¹ Kapitlet bör betraktas som en introduktion till ett teoriområde som hittills inte i någon större utsträckning använts inom samhällsvetenskaperna, men som enligt min mening har en stor potential för att generera intressanta forskningsresultat.² Framställningen syftar alltså till mer än att ge en teoretisk bakgrund till den empiriska undersökning som rapporteras i senare kapitel, vilket förklarar det breda anslaget. Kapitlet riktar sig framför allt till doktorander och yngre forskare som är öppna för att tillägna sig nya perspektiv. Jag hoppas att jag genom denna översikt kan väcka intresse hos några kollegor att tränga djupare in i detta område.

Hela rapporten är skriven så att de empiriska kapitlen kan läsas fristående, utan att man tillägnat sig det teoretiska ramverket nedan. Det innebär dels att den

¹ Jag har i andra skrifter presenterat denna teoritradition mer utförligt och ur delvis andra perspektiv, se Jordan, 1998, 2000.

² Det finns ett antal studier som använder olika typer av kognitiva ansatser, t.ex. Thomas G. Harts *The cognitive world of Swedish security elite* (Hart, 1976), men mycket få som bygger på kognitiv utvecklingspsykologi i den forskningstradition jag tillhör. Se dock Ward, 1988; Rosenberg, 1988; Eder, 1991; Suedfeld, 1994; Suedfeld & Tetlock, 1977; Tetlock, 1985; Wallace, et al., 1993.

överblick som ges nedan inte bara innehåller aspekter som är direkt relevanta för mina konkreta forskningsproblem, dels att senare kapitel i viss mån kommer att rekapitulera vissa delar av framställningen nedan.

Kapitlet är så strukturerat att jag presenterar huvuddragen i olika dimensioner av utvecklingen av föreställningsvärldar, snarare än att jag i tur och ordning presenterar olika forskares ansatser på deras egna villkor. Detta är alltså min egen sammanfattning och tolkning av vad jag själv funnit värdefullt och relevant under mina litteraturstudier. I nedanstående uppställning ges en överblick över de olika teman som behandlas i de kommande delavsnitten.

<i>Avsnittsrubrik</i>	<i>Tema</i>
Vad vi ser när vi betraktar omvärlden	Kognitionens grundelement
Hur vi tänker om orsakssammanhang	Konstruktion av kausalitet
Hur vi tänker om rätt och fel	Moraliskt tänkande
Att försätta sig i andras skor	Perspektivövertagande
Inbäddning i perspektiv	Metaparadigmatisk reflektion
Att hantera mötet med olika perspektiv	Perspektivintegration
Vad vi bryr oss om	Gestalter i varseblivningen
Hur vi tror att världen är funtad	Världsbilder
Hur vi umgås med egna värdeomdömen	Värdeattribution
Vilka är ”vi”?	Kollektiv identifikation
Att varsebli tolkningar	Metakognition

1.3.2 Vad vi ser när vi betraktar omvärlden

Människans sätt att varsebli och tolka information är starkt beroende av vilka slags mentala representationer hon arbetar med. Den tekniska termen för detta är *konstrukt*, och de konstrukt vår tankeverksamhet använder som byggklotsar i resoneraudet kan vara mer eller mindre komplexa.³ Vi kan ta som exempel den aktör de flesta svenska militärer och politiker traditionellt betraktat som Sveriges viktigaste potentiella fiende, Ryssland. När vi talar om ’Ryssland’ som säkerhetspolitiskt subjekt använder vi någon form av konstrukt. Olika personer kan dock ha mycket olika typer av föreställningar om vad ’Ryssland’ som geopolitisk aktör är för något. De som har som sitt yrke att bevaka händelseutvecklingen i Ryssland har sannolikt en mycket differentierad och sammansatt föreställning av Ryssland som geopolitisk aktör. Genom ackumulerad kunskap och analys vet dessa personer mycket om hur de politiska processerna i Ryssland fungerar, vilka olika grupperingar som finns, vilka ideologiska strömningar, vilka informella maktstrukturer och vilka dragkamper som pågår bakom fasaden. Deras konstrukt av

³ Avsnittet bygger bl.a. på Kegan, 1982, 1994; Selman, 1980; Richards & Commons, 1984.

Ryssland som geopolitisk aktör är mycket komplext och omfattande. En person som aldrig ägnat dessa frågor någon djupare eftertanke, och inte heller är särskilt insatt i politiska frågor i sitt hemland, kanske i stället arbetar med ett mycket stereotypt och enkelt konstrukt dominerat av en yttlig bild av Rysslands president samt vissa stereotypa föreställningar om 'Rysslands' moraliska egenskaper och maktambitioner (Rosenberg, 1988).

Om vi betraktar arten av de mentala representationer vi arbetar med ur utvecklingspsykologiskt perspektiv så framträder en tydlig stegvis ökning av kompetensen att operera med allt mer differentierade, allt mer komplexa och allt mer abstrakta konstrukt. Det nyfödda barnet har troligen endast direkt avbildande minnesbilder av konkreta sinnesintryck att arbeta med. I det lilla barnets värld har föremål ännu inte utrustats med bestående egenskaper, utan barnet ser inget hinder för att omständigheter magiskt kan transformeras från ena ögonblicket till det andra (Piagets preoperationella fas). Med växande kognitiv förmåga lär sig barnet att många företeelser har stabila och igenkännliga egenskaper. Världen blir då stabil och konkret och man kan lära sig vad saker och ting heter och vilka egenskaper de har (Piagets konkretoperationella fas). Barnet använder begrepp, d.v.s. ord som betecknar klasser av t.ex. föremål (hundar i allmänhet, i stället för bara min Snobben). Denna fas kan man beteckna som *atomistisk*. Den som tänker konkretoperationellt tenderar att söka förklaringen till allt som händer i konstruktens inneboende egenskaper. En konkretoperationell tolkning av Jeltsins hot om att sätta in atomvapen med anledning av Kosovokonflikten är att Jeltsin är ond. Det finns helt enkelt inte så stor förmåga i den konkretoperationella världen att göra sig föreställningar om bakomliggande orsakssammanhang och kontexter.

Nästa steg i utvecklingen av kompetensen att hantera mentala konstrukt består i bildandet av mentala representationer för *relationer* mellan objekt. Där den konkretoperationelle tänkaren opererar med fristående objekt med bestående egenskaper kan den som behärskar den tidiga fasen av formaloperationellt tänkande föreställa sig en relation mellan objekt som något distinkt och existerande, även om man inte kan se och röra vid den. Genom att förstå arten av orsak–verkan-samband mellan olika objekt kan man reflektera över vad som kan hända och inte hända. Världen är då inte längre bara konkret, utan också hypotetisk. Man är inte längre bunden till det man kan observera och det man känner till från tidigare erfarenhet, utan man kan föreställa sig möjligheter som man aldrig mött i verkligheten. Denna kognitiva kompetens innebär att man förväntar sig att det bakom de synliga händelserna finns orsakssammanhang som inte är synliga för ögat, men som ändå är högst reella. Detta handlar alltså om en ny typ av konstrukt, nämligen mentala representationer av samband. När man betraktar en person, t.ex. Jeltsin, ser man inte längre bara en människa med vissa fasta egenskaper utan också en person vars beteende påverkas av bakomliggande orsak–verkan-samband, som t.ex. behovet av att lugna de nationalistiska krafterna i Ryssland genom att skramla lite hotfullt gentemot väst.

En nivå ovanför sambanden finns kompetensen att operera med mentala konstrukt som representerar komplexa *system*. Detta innebär att man kan göra sig en föreställning av en sammansatt kontext av spelregler och systemiska sammanhang som reglerar vilka typer av orsak–verkan-relationer som är möjliga och/eller sannolika. Genom att reflektera över systemiska sammanhang kan man få inblick i djupliggande mönster bakom enskilda händelser och företeelser. Sådana system kan vara kulturella värde- och normsystem som ger innebörd åt enskilda handlingar, ekonomiska sammanhang, komplexa sociala och politiska system som definierar maktrelationer och handlingsutrymmen, eller personlighetssystem som förklarar en individs motivation och tolkningsmönster i en viss situation.

Mentala representationer av system kan vara mycket komplexa, t.ex. genom konstruktionen av system av system, där man försöker överblicka och se sambanden mellan flera olika typer av system (Richards & Commons, 1984). Ett exempel från det säkerhetspolitiska området skulle kunna vara att man skapar en analysmodell som integrerar militärteknologiska, politiska, kulturella, psykologiska och ekonomiska system för att förstå det ryska agerandet under Kosovokrisen.

1.3.3 Hur vi tänker om orsakssammanhang

En fundamental aspekt av vårt tänkande är hur vi föreställer oss orsakssammanhang, d.v.s. varför saker och ting händer. Utvecklingen av kognitiva färdigheter i att resonera om orsakssammanhang stod i centrum för Jean Piagets forskning. Piaget beskrev tre grundtyper av tänkande, preoperationellt, konkretoperationellt och formaloperationellt (Piaget, 1952). Under de senaste decennierna har man bl.a. intresserat sig för hur vuxnas förmåga att föreställa sig komplexa orsakssammanhang utvecklas. Jag ska här presentera några huvuddrag i utvecklingen av förmågan att resonera om orsakssammanhang (Kegan, 1982, 1994; Rosenberg, 1988).

Preoperationellt tänkande är barnets sätt att föreställa sig hur saker händer innan det har bildat sig en tydlig föreställning om att de flesta objekt har bestående egenskaper, och att händelser i allmänhet följer bestämda regler. Barnet kan inte veta att det inte kan dyka upp häxor under sängen eller att världen inte alltid är beredd att foga sig i barnets önskningar och fantasier. Barnet kan lära sig genom erfarenhet vilka följder olika handlingar brukar ha, men har inte några rationella principer för att räkna ut vilka händelser som är möjliga och vilka som inte är det. Föremål kan magiskt förvandlas till något helt annat, och det finns ingen tydlig uppdelning av världen i föremål utan medvetande och vilja, och varelser som kan känna, handla och ha avsikter. Bord kan vara dumma mot en, och småsyrstrar kan behandlas på samma sätt som en trasig leksak. I den mån vuxna företädesvis tänker preoperationellt brukar de i moderna samhällen betraktas som psykiskt sjuka, men element av preoperationellt tänkande förekommer, ofta närmast omedvetet, hos oss alla. Särskilt gäller detta när det inte finns några begrip-

liga logiska principer som entydigt definierar utfall, t.ex. i lotterier eller plötsliga olycksfall.

Konkretoperationellt tänkande uppstår när barnet konstruerar en värld av stabila objekt och pålitliga regler för vad som kan inträffa, baserade på erfarenhet. En person som tänker konkretoperationellt bygger sina föreställningar om orsakssammanhang på konkret erfarenhet, d.v.s. vad man tidigare har kunnat iakttä och uppleva. Däremot finns det ingen välutvecklad förmåga att använda hypotetiskt tänkande för att reflektera över möjliga orsakssammanhang som inte ingår i tidigare erfarenhet. Varseblivningen och tänkandet är i hög grad bundna till den konkreta observerbara världen. I denna kognitiva struktur reflekterar man inte så mycket över vad för slags processer som kan dölja sig bakom det omedelbart synliga. Orsakssammanhang konstrueras här för det mesta i form av berättelser om hur den ena händelsen följde på den andra. Dessa konkreta berättelser fördjupas inte till en reflektion över de principer som styr orsakssammanhangens inre logik.

Linjär-rationellt tänkande är det första stadiet i formaloperationell kognition, och bygger på förmågan att konstruera mentala representationer av relationer mellan objekt (se föregående avsnitt). I linjär-rationellt tänkande tenderar man att tolka orsakssammanhang i termer av orsak–verkan-samband, d.v.s. varje händelse kan ses som resultat av en eller flera samverkande orsaker. Till skillnad från det konkretoperationella tänkandet finns här en tydlig föreställning om principerna för orsakssammanhang. Detta innebär att man hypotetiskt kan föreställa sig olika typer av orsak–verkan-relationer, och dessa kan användas för att reflektera över möjliga alternativa bakomliggande förklaringar till det som kan observeras, liksom för att spekulera över möjliga framtida händelseförlopp. I sin enklaste form arbetar det linjär-rationella tänkandet med enkelriktade orsak–verkansamband, d.v.s. orsakspilarna går endast i en riktning. I en mer sofistikerad form kan det linjär-rationella tänkandet också beakta möjliga dialektiska samband, d.v.s. att faktorer ömsesidigt påverkar varandra. Mycket komplicerade modeller över orsakssammanhang kan byggas upp genom att inkludera samverkan mellan många linjära orsak–verkan-relationer samtidigt. I den linjär-rationella föreställningsvärlden förväntar sig individen att händelser kan förklaras genom att man söker efter deras konkreta orsaker i form av olika bidragande faktorer. Historien är här alltså en gigantisk anhopning av orsak–verkan-relationer.⁴

Systemiskt tänkande om orsakssammanhang bygger på förmågan att skapa mentala representationer av komplexa system. Genom att man reflekterar över hela system ses inte händelsers orsaker bara i termer av linjära orsak–verkan-relationer, utan också som konsekvenser av hela systemets sätt att fungera. Varje orsak–verkansamband äger rum inom ramen för någon slags kontext, där systemets spelregler och grundstrukturer avgör vilka typer av orsak–verkan-relationer

⁴ Det linjär-rationella tänkandets natur finns vidare beskrivet i Kegan, 1994, och Rosenberg, 1988.

som över huvud taget kan förekomma. Den systemiske tänkaren reflekterar därför inte bara över en händelses konkreta orsaker i form av orsak–verkankedjor, utan också över vad det är för slags principer som kännetecknar sammanhanget inom vilket händelserna äger rum. Förändringar i dessa spelregler eller principer betraktas som fundamentalt viktiga för att nå en djupare förståelse av orsakssammanhang.⁵

Metasystemiskt tänkande går ytterligare ett steg, och reflekterar över hur olika typer av komplexa system kan interagera för att orsaka ett visst resultat. Den systemiske tänkaren konstruerar en mental föreställning av ett system, och använder sin förståelse av hur systemet fungerar för att resonera om enskildheter. Det systemiska tänkandet är dock bundet till *en* sådan diskurs, medan den metasystemiske tänkaren kan arbeta med flera. Som exempel kan nämnas att Kosovo-krisen av en systemisk tänkare kan analyseras genom en djupgående förståelse av det globala säkerhetspolitiska systemet, där geopolitiska och diplomatiska omständigheter och strukturer bidrar till att förklara t.ex. Rysslands agerande. En metasystematisk tänkare kan röra sig mellan olika typer av förklaringsystem, och t.ex. väga ihop det säkerhetspolitiska systemet med en förståelse av politiska ledares psykologi, militärstrategisk rationalitet och kulturella norm- och värdesystem. Att dessa olika perspektiv kanske inte går att förena i en och samma teoribyggnad bekymrar inte den metasystemiske tänkaren, utan han/hon är medveten om att varje diskurs har sina egna grundantaganden som ger diskursen en viss inre logik men också vissa begränsningar i synfält.⁶

1.3.4 Hur vi tänker om rätt och fel

Försvars- och säkerhetspolitik har en tydlig moralisk komponent, genom att vi måste fatta beslut om vem vi ska värna om och hur försvarets resurser ska användas, t.ex. vad gäller militära insatser utomlands. Jag ska i det här avsnittet summera en mycket välkänd analys av olika typer av resonering om rätt och fel, för att sedan antyda hur denna analys kan användas för att analysera argumentationen i svensk försvarspolitik.

Psykologen Lawrence Kohlberg utvecklade under 1960-talet en inflytelserik modell över hur moralresonerandet utvecklas från småbarnsåldern upp till vuxenåldern (Kohlberg, 1969, 1971, 1976). Hans modell är baserad på omfattande empirisk forskning, främst bestående av intervjuer med ett mycket stort antal personer i olika åldrar. I dessa intervjuer fick deltagarna i undersökningen höra en kort historia, ”Heinz-dilemmat”, innehållande ett moraliskt dilemma. Intervjuaren frågade intervjupersonerna vad de ansåg vara rätt att göra i den skildrade situationen, samt

⁵ Det systemiska tänkandets natur behandlas bl.a. hos Kegan, 1994; Richards & Commons, 1984; Koplowitz, 1984; Basseches, 1984, och Rosenberg, 1988.

⁶ Metasystemiskt tänkande behandlas i Basseches, 1984; Richards & Commons, 1984, och Kegan, 1994.

varför de ansåg en viss lösning riktig. På basis av de typer av resonerande svaren innehöll utvecklade Kohlberg en stadiemodell omfattande sex stadier.

Debatten om Kohlbergs forskning och hans modell har pekat ut flera begränsningar med Kohlbergs ansats. De viktigaste av dessa är (1) att den fokuserar på *tänkande* om rättvisa, snarare än faktiskt handlande; (2) att den är starkt färgad av att undersökningspopulationen bestod av pojkar och män, framför allt genom att fokusera på rättvisa snarare än omsorg. Carol Gilligan (1982) utvecklade en ansats som pekade mot två olika utvecklingslinjer av moraliteten, med olika egenskaper, dels resonerande om rättvisepprinciper, dels omsorg om människor och relationer. Denna kritik är viktig genom att den pekar ut gränserna för hur Kohlbergs ansats kan tillämpas, men inom sitt avgränsade område har Kohlbergs grundmodell visat sig mycket stabil och användbar.

Kohlbergs modell (i dess mest spridda version) består av sex utvecklingssteg, indelade i tre faser: prekonventionell, konventionell och postkonventionell. De tre första stadierna är karakteristiska för olika faser av barns utveckling, och är därför mindre relevanta för denna studie. Jag ska dock nedan ge en kort överblick över hela modellen, för att sedan peka ut några aspekter som är relevanta för förståelsen av vuxnas sätt att hantera moraliska problem.⁷

Den *prekonventionella* fasen karakteriseras av att moraltänkandet fokuserar på konkreta händelser och konsekvenser, snarare än på bakomliggande avsikter och principer.

Stadium 1: Orientering mot lydnad och bestraffning. Här upplevs moralen som identisk med det som en omedelbar auktoritet vill. Lydnad är rätt och olydnad är fel. Personen har inga inre moraliska principer, utan strävar efter att undgå att "åka dit". Rätt och fel bedöms inte med hänsyn till vilken avsikt som låg bakom en händelse, utan enbart efter vilka fysiska konsekvenser händelsen hade.

Stadium 2: Naivt egoistisk orientering. Riktigt handlande är det som tillfredsställer ens egna behov, och ibland också andras. Här finns en medvetenhet om att andra har sina egna perspektiv och behov, som kan skilja sig från de egna. Rätt och fel bedöms utifrån effekter på konkret behovstillfredsställelse. Det som inte konkret drabbar någon annan är OK.

Den *konventionella* fasen karakteriseras av en strävan att leva upp till konventionella normer och andras förväntningar.

Stadium 3: Snällhetsorientering. Riktigt handlande är det som godkänns av andra och det som andra uppskattar. Personen strävar efter att leva upp till stereotypa bilder av majoritetsnormer. Handlingar bedöms inte längre bara efter arten av konsekvenser de har, utan också efter vilka avsikter den agerande personen hade med sitt handlande, "snäll" resp. altruistisk eller "elak" respektive självisk.

Stadium 4: Orientering mot auktoritet och bevarande av den sociala ordning-

---

⁷ Referatet följer framställningen i Kohlberg, 1969.

en. I detta stadium ser personen att samhället har en övergripande ordning som alla är beroende av. Var och en ska göra sin plikt, visa respekt för auktoriteter och bevara den givna sociala ordningen för dess egen skull. Detta är den klassiska konformismen, som betonar konventionella normer och fördömer alla former av avvikelser. En handling som bryter mot en regel och leder till förutsägbar skada för andra är alltid felaktig, oavsett vilka avsikter som låg bakom handlingen. Att undgå att tappa ansiktet, d.v.s. bryta mot konventionerna, är ett viktigt motiv för handlandet.

Den *postkonventionella* fasen karakteriseras av att individen strävar efter att leva upp till principiella värden, rättigheter och plikter. Dessa värden upplevs som mer fundamentala än samhällets formella regelverk, och möjliggör alltså en kritisk hållning till konventionella normer.

Stadium 5: Kontraktsorientering. Sociala normer ses som skapade för att möjliggöra en social ordning, snarare än som naturgivna. Regler ska efterlevas för att den gemensamt överenskomna ordningen tjäna ett högre syfte, men reglerna kan också ändras om de uppfattas som oändamålsenliga. Man strävar efter att undvika att inskränka andras vilja och rättigheter, samt att respektera majoritetens vilja. Omständigheter och goda motiv kan rättfärdiga regelbrott i enstaka fall, men i princip anses det fel att avvika från sociala normer. Upprätthållandet av respekt från andra och självrespekt genom att vara ansvarsfull är ett viktigt motiv för handlandet.

Stadium 6: Samvets- eller principorientering. I detta stadium upplevs universella moraliska och logiska principer som primära, även i förhållande till majoritetsbeslutade normer. Samvetet är den främsta riktningsgivaren, och personen sätter högt värde på ömsesidig respekt och ömsesidigt förtroende som bas för sociala relationer. Om en handling är resultat av ett beslut att följa personliga moraliska principer kan den inte vara fel. Det kan vara rätt att bryta mot gemensamma regler, men bara under förutsättning att man tvingas välja mellan att bryta mot reglerna eller bryta mot universella moraliska principer. Behov av att kunna respektera sig själv genom att leva upp till personliga moraliska principer är ett viktigt motiv för handlandet.

Föreställningarna om ömsesidighet förändras också med varje nytt stadium (Kohlberg, 1969:398). Den mest primitiva formen av ömsesidighet är där man slipper straff i utbyte mot att man är lydiga (stadium 1). I nästa steg (stadium 2) uppfattas ömsesidighet i termer av konkret byteshandel: du gör mig en tjänst, jag gör dig en tjänst. Först i tredje stadiet uppkommer en föreställning om att familjen och andra grupper baseras på ett system av ömsesidighet, där det är viktigt att kunna *förvänta* av varandra att man är tillmötesgående och håller sig till gemensamma normer. Här är det inte längre den konkreta byteshandeln som står i centrum, utan att man mer allmänt är bussiga mot varandra. I stadium 4 utvidgas denna föreställning till att omfatta det vidare samhälle man är en del av, och man inser att ens egen välfärd och säkerhet är beroende av att samhällsmedborgarna

efterlever vissa grundregler för hur man betar sig mot varandra. Ömsesidigheten är här tämligen abstrakt, d.v.s. var och en är förpliktad att lämna sitt bidrag till samhället, göra sin plikt, samt att vara en ansvarsfull medborgare. I stadium 5 frigörs föreställningen om ömsesidighet från en strikt lojalitet med den existerande sociala ordningen, och ses snarare som något som fria och jämlika samhällsmedborgare kan omförhandla i enlighet med förändrade behov och omständigheter. I stadium 6 är inte längre det sociala normsystemet i centrum, utan ömsesidigheten uppfattas i termer av universella moraliska principer, baserad på ömsesidig inlevelseförmåga, d.v.s. att bra överenskommelser är sådana som baseras på att alla parter skulle kunna acceptera dem, i vilken roll de än befinner sig i det aktuella sammanhanget.

En viktig egenskap av Kohlbergs ansats är att den är strikt hierarkisk, d.v.s. stadierna utgör en utvecklingssekvens där varje steg i sekvensen innebär en större kapacitet att differentiera mellan olika aspekter av moralitet, och därmed ett mer sofistikerat sätt att umgås med moraliska dilemman. Accepterar man Kohlbergs argumentation så följer också slutsatsen att senare stadier representerar en högre kompetens för moraliskt resonerande, och är därför bättre än tidigare.

Man kan givetvis inte direkt överföra Kohlbergs modell till resonerande om moraliska aspekter av säkerhetspolitik, bl.a. därför att det i säkerhetspolitiska sammanhang kan finnas en typ av moral som gäller för dem som uppfattas som medlemmar av det egna samhället, och en annan typ av moral som gäller för relationerna till dem som betraktas som utomstående. Däremot kan vissa delar av modellen vara relevanta genom att belysa viktiga skillnader i vad olika personer ser som centrala mål för säkerhetspolitiken, respektive hur de resonerar om motiven för deltagande i internationella militära insatser. Med utgångspunkt från Kohlbergs stadiebeskrivningar kan vi t.ex. hypotetiskt formulera några strukturellt olikartade typer av resonemang kring deltagande i internationella insatser:

- Stadium 1: Vi ska delta i internationella insatser om vi är förpliktade att göra detta (genom begäran från FN, t.ex.).
- Stadium 2: Vi ska delta i internationella insatser om det konkret bidrar till att tillfredsställa våra egna behov av säkerhet. Vårt deltagande är en del i en byteshandel som innebär att andra kommer att hjälpa oss om vi behöver det.
- Stadium 3: Vi ska delta i internationella insatser för att andra förväntar sig att vi ställer upp, respektive för att hjälpa folk som har det svårt.
- Stadium 4: Vi ska delta i internationella insatser för att det finns en internationell ordning, folkrätten, som vi måste bidra till att upprätthålla. Aktioner som bryter mot folkrättens regler är felaktiga.
- Stadium 5: Vi ska delta i internationella insatser för att de är en viktig del av

det internationella samfundets försök att skapa en säkrare värld för oss alla.

Stadium 6: Vi ska delta i internationella insatser för att försvara universella moraliska principer, som t.ex. människovärdigheten och grundläggande mänskliga rättigheter.

1.3.5 Att försätta sig i andras skor

I alla sociala sammanhang är förmågan att kunna leva sig in i hur andras perspektiv ser ut, rollövertagande, av stor betydelse. En viktig aspekt av rollövertagande är förmågan att kunna förutsäga hur en annan person kommer att reagera i en viss situation genom att dels betrakta situationen ur den andres synvinkel, dels inlevelse i hur denna person tänker och känner.

Den amerikanske psykologen Robert Selman (1980) har ingående studerat hur förmågan till rollövertagande utvecklas. Med utgångspunkt från hans forskning kan vi identifiera följande huvuddrag i utvecklingen:

Konkret rollövertagande. I detta stadium har man ännu inte utvecklat en tydlig insikt om att andra människor har sina egna inre liv, och att de därför kan uppleva en situation på ett helt annat sätt än man själv gör. Rollövertagandet är därför rudimentärt, och begränsat till att man förstår att en annan person kanske inte kan förnimma samma saker som man själv, därför att de fysiskt befinner sig i en annan position. Med denna brist på inlevelseförmåga har man inte förutsättningar att kunna ta andras perspektiv med i beräkningen när man agerar. Man följer därför sina egna impulser och önskningar, och kolliderar därför mycket ofta med andras vilja och intressen.

Egocentriskt rollövertagande. I detta stadium förstår man att var och en kan ha olika tolkningar, känslor och önskningar. Det finns dock ingen medvetenhet om att det kan finnas en skillnad mellan yttre sken och inre verklighet, vilket betyder att man tror att andras känslor och tankar kan avläsas av deras ansiktsuttryck och av vad de säger och gör. Till skillnad från det förra stadiet förväntar man sig här att andra kan komma att reagera på sitt eget sätt i olika situationer, men man har inte någon större förmåga att förutsäga *hur* de kommer att reagera (förutom då man kan bygga på tidigare erfarenheter av samma typ av situation). Genom att man förstår att andra har sina egna avsikter och önskningar börjar man försöka tänka ut strategier för att undvika negativa reaktioner respektive uppnå positiva. Det finns dock oftast inget genuint intresse för andras perspektiv utom i syfte att främja egna intressen.

Ömsesidigt rollövertagande. Här kan individen se att andra personer inom sig kan ha motstridiga känslor, tankar och önskningar. Man kan också föreställa sig ungefär hur andra kan tänkas reagera, genom att resonera i termer av relativt enkla hypotetiska orsak–verkan-termer. I detta stadium uppkommer möjligheten

av den enklaste formen av genuint rollövertagande, d.v.s. att föreställa sig hur någon annan kan tänkas känna i förhållande till ens egna handlingar eller i någon annan situation. Denna form av rollövertagande behöver inte vara egocentrisk, utan kan utgöra basen för medkänsla för någon annans upplevelse.

Systemiskt rollövertagande. Genom att utveckla en systemisk förståelse av hur individer fungerar möjliggörs en mer sofistikerad form av rollövertagande. Man kan nu leva sig in i andras upplevelse genom att förstå hur ett helt personlighetssystem fungerar. Man kan förstå hur en persons värde- och normsystem är funtad, eller vad allmänna personlighetsdrag innebär för hur andra tolkar, resonerar och känner i olika situationer.

Metasystemiskt rollövertagande. Metasystemiskt tänkande öppnar upp möjligheten att förstå andra i termer av samverkan mellan olika delsystem, vilket kan ge en sofistikerad förståelse av hur andras upplevelse är. En sådan förståelse kan inkludera insikt i en persons identifikation med olika sociala roller, undermedvetna känslor och drivkrafter, betydelser av präglade erfarenheter tidigare i livet, den aktuella livssituationen och kulturell insocialisering. Man kan se att dessa delsystem kan vara motsägelsefulla, ibland i konflikt med varandra.

1.3.6 Inbäddning i perspektiv

Hur vet vi vad som är sant och falskt? Karakteristiskt för tidiga stadier av kognitiv utveckling är att frågan om vad som är giltig kunskap över huvud taget inte ställs.⁸ Om den ställs söks svaret hos någon typ av absolut auktoritet, som t.ex. föräldrarna, Bibeln, partiet eller en respekterad lärare eller ledare. Uppkomsten av övertygelser är i vardagslivet en oreflektad process, där individen accepterar som sanning den första plausibla tanke som dyker upp i sinnet. Benägenheten att ställa sig själv frågan om slutsatser och trosföreställningar verkligen är giltiga är här mycket låg.

I och med den fullt genomförda utvecklingen av formal-operationellt tänkande utvecklas en stark benägenhet att spontant reflektera över kunskapens giltighet, genom att söka upp argument för och emot, och pröva deras styrka mot varandra. I denna fas är individen inte tillfredsställd med hänvisningar till vad yttre auktoriteter säger, utan kräver hållbara argument. Det tidiga formal-operationella tänkandet prövar visserligen kunskapens giltighet i enlighet med logiska krav på konsistens och relevans, men är inte fullt medveten om att all reflektion är inbunden i någon form av diskurs, som definierar reglerna för det rationella reflekterandet. Diskursen tillhandahåller en uppsättning begrepp och normer för vad som är giltiga argument. Olika diskurser tillhandahåller dock helt olika uppsättningar begrepp och normer för vad som är hållbar argumentation, vilket kan leda till

⁸ Avsnittet bygger på Basseches, 1984; Kegan, 1994; Beck & Cowan, 1996; Wilber, 1997; Fowler, 1981.

avsevärda begränsningar i möjligheterna att pröva kunskapens giltighet. Om vi t.ex. ber en psykoanalytiker, en statsvetare och en sociolog att analysera Vladimir Putins agerande i Tjetjenienkrisen är det sannolikt att de kommer att leverera mycket olikartade analyser, vilka alla kan innehålla relevant kunskap. Genom att man skolas in i en viss diskurs tenderar man att konsistent uppleva och tolka världen via diskursens begrepp och normer. Om dessa experter är inbäddade i sina respektive perspektiv utan att vara medvetna om hur de olika diskurserna är uppbyggda, är det sannolikt att de kommer att betrakta den egna analysen som riktigt och de andra analyserna som felaktiga. Utan en utpräglad medvetenhet om hur det egna perspektivet är strukturerat är det mycket svårt att transformera själva perspektivet så att det kan hantera även fenomen som inte kan infångas med hjälp av den begreppsapparat och de metoder man hittills betraktat som grunden för god vetenskap.

Om man är helt inbäddad i ett perspektiv och saknar förmåga att reflektera över skillnader och likheter i olika perspektivs uppbyggnad upplever man det så att det inte finns någon annan hemvist för medvetandet än inom ett perspektiv. Atingen hör man hemma i ett visst perspektiv, eller också i ett annat. Det handlar då bara om att räkna ut vilket perspektiv man vill höra hemma i. I en sådan föreställningsvärld framstår det som naturgivet att så länge det finns olika perspektiv, kommer de oundvikligen att kollidera med varandra från tid till annan. Det finns då ingen föreställning om att man kan konstruera en plattform för betraktaren som är placerad utanför alla perspektiv.

Den *meta-paradigmatiske* tänkaren har utvecklat förmågan att reflektera över karaktären på det perspektiv inom vilket ett visst giltighetsanspråk har formulerats. Detta innebär en förmåga att kritiskt reflektera över de grundläggande antagande, den begreppsapparat och de diskursiva regler som avgör hur orsakssammanhang kan förstås. Härigenom kan den meta-paradigmatiske tänkaren jämföra olika typer av perspektiv, och relatera dem till varandra. De inneboende begränsningarna i enskilda perspektiv kan analyseras, och denna analys kan användas för att nå fördjupad insikt. Medvetenheten om att allt tänkande är starkt beroende av strukturen på den diskurs inom vilken det äger rum ger en hög grad av tolerans för paradoxer och spänningar mellan perspektiv. När man möter två till synes oförenliga perspektiv drar man inte slutsatsen att det ena måste vara fel, utan kan hänföra oförenligheten till olikheterna i utgångspunkter och i begreppsapparat. Meta-paradigmatiske analyser kan visa vilken typ av resonering som har använts för att komma fram till en viss slutsats. Denna insikt kan t.ex. användas för att tydligare se begränsningarna i den kunskap som ansamlas inom ett visst kunskapsområde. T.ex. kan en underrättelsetjänst fokuserad på att ta fram information om andra länders militära kapacitet inte genom satellitbilder nå en fördjupad förståelse av vilket slags motivation som ligger bakom de andra ländernas säkerhetspolitiska förhållningssätt.

1.3.7 Att hantera mötet med olika perspektiv

All social interaktion konfronterar oss med andras synsätt. Detta kan ta formen av individuella åsikter, men också andra tolkningar av orsakssammanhang, värderingssystem, prioriteringar och världsbilder. Att mentalt kunna hantera olikartade perspektiv, i synnerhet om de innehåller oförenliga tolkningar och värden, är en krävande uppgift. Förmågan att hålla flera olika perspektiv i sinnet samtidigt, så att man kan vrida och vända på dem, undersöka hur de förhåller sig till varandra, och kanske till och med hitta vägar att integrera dem inom ett ännu bredare perspektiv (ett metaperspektiv) utvecklas i flera steg. En känd modell, med *integrativ komplexitet* som nyckelbegrepp, för att beskriva denna process omfattar fyra distinkta stadier (Schroder et al., 1967):

I stadiet *låg integrativ komplexitet* tolkas information enligt fasta och entydiga regler. Inga alternativa tolkningar prövas. Information som inte passar in i det perspektiv man ser som rätt och riktigt ignoreras eller förkastas. Toleransen för ambivalens, heterogenitet och paradox är mycket låg. Om andra för fram perspektiv som inte är förenliga med det egna perspektivet drar man slutsatsen att de måste vara felaktiga.

I stadiet *medellåg integrativ komplexitet* kan individen acceptera möjligheten av att det finns flera olika perspektiv, som också medför möjligheten att information kan tolkas på olika sätt. Dock kan man här inte integrera de olika tolkningsmöjligheterna, utan de ses som ömsesidigt uteslutande alternativ där man måste välja det ena eller det andra från fall till fall. Individen försöker välja vilket perspektiv som är mest lämpligt i ett visst fall, och när valet är gjort håller man sig till detta perspektiv. Accepterandet av att det finns olika perspektiv i kombination med oförmågan att integrera dem leder ofta till ett slags sannolikhetskalkyl: man försöker skatta chanserna att det ena eller andra perspektivet kommer att visa sig riktigt. I konflikter mellan perspektiv kan personen som fungerar på detta stadium se att olika perspektiv kan ha en viss legitimitet, men perspektiven ses fortfarande som oförenliga. Antingen vinner det ena eller det andra, eller också kan man genom kohandel komma fram till en kompromiss.

Det tredje stadiet kallas *medelhög integrativ komplexitet*. I detta stadium utvecklas förmågan att i viss mån anpassa det egna perspektivet efter logiken i andra perspektiv, även om man fortfarande har en preferens för det egna perspektivet. Härigenom kan olika perspektiv kombineras till mer komplexa tolkningar. En mer utvecklad förmåga till rollövertagande innebär att man kan reflektera över hur konsekvenserna av det egna perspektivets tolkningar och prioriteringar ter sig utifrån andra perspektiv, och vice versa. Detta ger en högre kompetens att förstå och förutsäga interaktionen mellan olika perspektiv som en process.

I det fjärde stadiet, *hög integrativ komplexitet*, kan olika perspektiv integreras genom konstruktionen av ett metaperspektiv som kan förklara hur respektive perspektiv är funtat och hur de olika perspektiven relaterar till varandra. Man är här

inte längre bunden till att betrakta de olika perspektiven ur det egna perspektivets fönster, utan kan betrakta även det egna perspektivet utifrån. Detta stadium tillåter att spänningar och oförenligheter mellan olika perspektiv kan användas för att generera nya tolkningar och insikter. De paradoxer som uppstår när till synes oförenliga perspektiv möter varandra upplevs inte som kognitiv dissonans, utan som naturliga och intressanta.

Om man inte kan se olika perspektiv som produkter av olika utgångspunkter, och inte heller kan hitta vägar att positionera dem i förhållande till varandra, då är en naturlig konsekvens att man tar för givet att endast ett av perspektiven kan vara riktigt, medan de andra är felaktiga. Detta skapar ofta ett slags antingen-ellerlogik med destruktiva följder. Eftersom man är låst i för-givet-tagandet att bara ett perspektiv kan vara riktigt, upplevs relationen mellan olika perspektiv som ett slags konkurrens där endast en kan vinna kampen om att vara det riktiga perspektivet. Att i en sådan föreställningsvärld erkänna att man gjort misstag, att det finns frågor man inte kan ge svar på, eller att den egna ståndpunkten också har negativa konsekvenser, blir då något som upplevs hota det egna perspektivets legitimitet.

Om man kan hålla flera perspektiv i sinnet samtidigt utan att se dem som ömsesidigt uteslutande, kan man också ha en mer avspänd hållning till det egna perspektivet. Det är inte så hotfullt om meningsmotståndare kan påvisa negativa drag i det egna perspektivet, eftersom man inte ser mötet mellan olika perspektiv som en kamp där endast ett perspektiv kan visa sig vara det riktiga. Man kan istället överblicka fördelar och nackdelar med olika perspektiv, och dra nytta av de skillnader i tolkningsmöjligheter som de erbjuder. Det egna perspektivet måste inte vara vattentätt för att ha ett existensberättigande.

1.3.8 Vad vi bryr oss om

Detta avsnitt handlar om vad det är som framträder i vårt medvetande som relevanta angelägenheter, framför allt vad gäller bredden i tid och rum. Denna dimension av medvetandeutveckling ingår som komponenter i t.ex. Loevingers jagutvecklingsteori (Loevinger, 1976; Hy & Loevinger, 1996) och i Torberts modell för utveckling av ledarskap i organisationer (Torbert, 1987, Fisher & Torbert, 1995). Loevingers beskrivningar av jagutvecklingsstadierna är baserade på mycket omfattande induktiv empirisk forskning. Torberts modell är baserad på Loevingers teori, men är anpassad till området ledarskap. Om vi använder Torberts beteckningar på stadier, och fyller på med Loevingers stadiebeskrivningar, så kan utvecklingen beskrivas så här:

Opportunistens uppmärksamhet upptas främst av självcentrerade och kortsiktiga frågor. Hur kan jag maximera mina fördelar och minimera min arbetsinsats? Hur kan jag få andra att göra jobbet? Hur kan jag slippa trubbel? Hur kan jag framstå som cool och attraktiv? Hur kan jag trixa till det så jag slipper åka dit? *Opportunistens* tidshorisont är mycket kort, det handlar om att hitta snabba lös-

ningar för stunden på akuta problem. Opportunisten ägnar ingen energi åt att tänka på andras situation och problem, utom om det är till nytta för honom själv. Angelägenheterna i Opportunistens värld utgörs av sådant som konkreta resultat i form av materiella fördelar, sex appeal och frånvaro av trubbel.

Diplomaten är inriktad på det rätta sättet att göra saker, antingen det handlar om privatlivet eller arbetsuppgifter. Det rätta definieras av tradition, konventioner, formella regelverk och överhetens instruktioner. Diplomaten är mycket mån om att motsvara de förväntningar andra har på honom, respektive att motsvara de bilder han har av vad omgivningen tycker att en anständig människa bör göra. Normer och mål upplevs som en gång för alla givna. Diplomaten har ingen levande bild av en framtid som kan vara annorlunda än nusetituationen, annat än att man följer konventionella karriärbanor, eller inrättar livet för sig enligt stereotypa normer för hur man bör bo och vad man bör ha för att vara en ordentlig människa. Även om Diplomaten talar om framtiden så är tidsföreställningen statisk: kontexten är given, frågan är bara om man kan ta den plats i ordningen som tillkommer en. Normer, värden och mål har karaktären av en naturgiven ordning som man inte bör ändra på. Diplomaten kan bli obehaglig mot dem som sätter sig upp mot denna ordning.

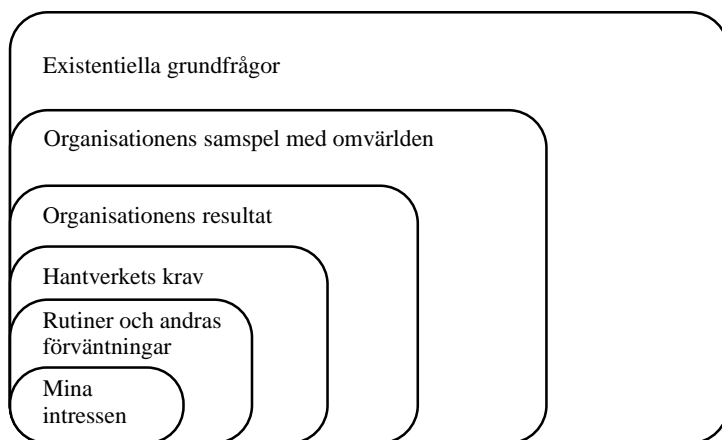
Teknikerns värld domineras av hans eget kompetensområde, som ses som ett hantverk. Hantverkets inre logik och problem är styrande för Teknikerns prioriteringar. Hantverket definierar sina egna kriterier på kvalitet, effektivitet och framgång, och dessa används av Teknikern för att bedöma nivån på egna och andras prestationer. Genom orienteringen mot hantverket är teknikern relativt okänslig för vad reglementen eller grannar säger om honom, huvudsaken är att han löser sina uppgifter på ett effektivt sätt. Teknikerns tidshorisont omfattar projekt som kan sträcka sig långt fram i tiden. Det relevanta sociala omfältet utgörs främst av dem som ingår i det egna skräet. Teknikern ägnar inga allvarigare tankar åt vilken funktion hantverket har i en större helhet, utan fokuserar på att lösa de problem hantverket ställer upp så effektivt som möjligt.

Strävaren [eng.: *Achiever*] är orienterad mot ett övergripande system snarare än mot det enskilda hantverket. Systemet ska fungera och leverera ett så bra resultat som möjligt, och de olika hantverken som ingår i systemet (t.ex. en myndighet eller ett företag) måste anpassas för att nå så goda prestanda som möjligt för hela systemet. Det är de övergripande målen (effektivitet, lönsamhet, måluppfyllelse) som är avgörande för vilken mix av åtgärder och kompetenser som behövs. Medan Teknikern anser att hantverkets behov och krav ska styra vilka resurser man får ser Strävaren hantverken som delfunktioner som är underordnade övergripande principer. Strävaren har en lång tidshorisont och tänker i termer av utveckling och förändring. Föreställningarna om utveckling är dock främst av kvantitativ natur, det handlar om att förbättra, finslipa och bli skickligare. Orientering mot principer sträcker sig även utanför den egna organisationen, så att Strävaren ser frågor som rättssäkerhet, rättvisa och medborgerliga rättigheter som viktiga angelägenheter.

Strategen har ett brett perspektiv, och ser hur samspelet mellan det egna systemet och en föränderlig omvärld utvecklas över tiden, och medför krav på förändringar av den egna organisationens struktur och målsättningar. Medan *Strävaren* fokuserar på att uppnå maximal effektivitet och goda resultat för systemet, kan *Strategen* ifrågasätta om organisationen verkligen sysslar med rätt saker. *Strategen* är alltså den första typen av ledare som på allvar reflekterar över nödvändigheten av att transformera organisationens grundprinciper. Som person har *Strategen* en lång tidshorisont, och reflekterar över sitt eget liv i ett helhetsperspektiv. Långsiktiga förändringsprocesser ses som viktigare än statiska målbilder.

Tricksterns varseblivning spelar över och integrerar hela skalan av det personliga, det sociala och de existentiella grundfrågorna. Eftersom uppmärksamheten snarare riktas mot existentiella grundteman som transformation av identiteter, mänskliga grundbehov, skapande och sökande efter mening, snarare än mot konkreta organisationer och uppgifter kan varje skalnivå och situation ses som väsentlig. Samma grundteman går igen antingen det handlar om en enskild individs sätt att utföra sina arbetsuppgifter eller om formuleringen av en organisations övergripande policy och strategi. *Trickstern* vet att alla människor har sina egna sätt att tolka sin värld, och därför måste man överallt söka efter öppningar till förändring och kreativt omskapande.

Det går knappast att skapa någon universellt giltig modell över olika grader av bredd och djup i vad människor upplever som väsentligt. Den här presenterade modellen vill snarare ge ett exempel på hur stora skillnaderna kan vara i skalan på de angelägenheter som sysselsätter en persons medvetande. I figur 1 nedan visas en schematisk bild över hur en sekvens av olika skalnivåer kan se ut. Givetvis är det så att de personer som opererar med de vidare horisonterna besitter en större strategisk och transformativ kompetens än de som uteslutande fokuserar på det nära och omedelbara.

Figur 1 Skalnivåer i individens synfält inom ett kompetensområde

1.3.9 Hur vi tror att världen är funtad

Inledning

I detta avsnitt kommer flera element från tidigare avsnitt att vävas samman i en diskussion av världsbilder, d.v.s. karakteristiska sätt att uppleva omvärldens grundläggande egenskaper.⁹ Jag talar nedan om olika typer av mentaliteter och världsbilder, begrepp som jag valt för att de är åskådliga och lättanvända. Strängt taget vore det dock bättre att tala om olika typer av tankescheman i stället, för att betona att det handlar om karakteristiska mönster för tolkning av omvärlden och av den egna identiteten, mönster som kan förekomma i brottstycken lite här och var. Det måste alltså inte vara så att en person eller en grupp konsistent fungerar enligt en viss mentalitet, utan man kan finna element av olika tankescheman i en och samma persons resonering. I synnerhet gäller detta element av mytisk-rationella tankescheman, som förekommer i även i det moderna samhällets diskurser.

Den mytiska mentaliteten

En person som är inbäddad i en mytisk världsbild har anammat en fixerad uppsättning trosföreställningar. I vardagligt tal brukar vi använda beteckningen fundamentalister, ett begrepp som visar på den orubbliga tron på en absolut sanning som är fastslagen i någon slags kanon, antingen det är Bibeln, Koranen, Toran, Mao Zedungs verk, eller något annat. Trossatserna definierar vad som är rätt och fel, gott och ont, varifrån de sanna troende härstammar och vilken roll de spelar i den kosmiska ordningen. I den mytiska världsbilden betraktas varje ansats till tolkning och adaptation av trossatserna med största misstänksamhet och fientlighet. Man upplever det så att trossatserna utgör en bastion av ultimata sanning som måste försvaras mot urvattning och förvridning. Varje utmaning mot trossatserna är en hädelse som hotar den fundamentala moraliska ordningen i kosmos. I sin mest renodlade form är den mytiska mentaliteten bokstavstrogen i förhållande till en uppsättning mycket konkreta normer och teser, och är därför mycket illa rustad att anpassa sig efter ändrade omvärldsförhållanden. Det mytiska samhället strävar efter att konservera den en gång för alla fastslagna livsstilen och tron, och tvingas därför att upprätthålla mycket rigida gränser i förhållande till den omgivande världen av icke rättrogna.

I den mytiska världen finns ingen föreställning om att man kan nå ny kunskap genom att pröva giltigheten i ny information. Giltigt är endast det som finns fastslaget i den ortodoxa tron. Varken observationer eller logisk konsistens betraktas som giltiga medel att avgöra vad som är sant eller falskt.

---

⁹ Till skillnad från tidigare avsnitt bygger detta inte på empirisk forskning i egentlig mening, utan snarare på vad man kanske skulle kunna kalla historiefilosofiska arbeten. De främsta källorna är Habermas, 1976; Gebser, 1949; Wilber, 1981 och Fowler, 1981.

Den mytisk-rationella mentaliteten

Det mest karakteristiska draget för den mytisk-rationella världsbilden är inbäddningen i en mytiskt färgad berättelse. I centrum för denna berättelse står kollektivet, som kan vara en stam, ett folk, en nation, en trosgemenskap eller något annat kollektiv. Berättelsen definierar kollektivets identitet, genom att tillhandahålla en myt om kollektivets ursprung och historiska bestämmelse. Av stor betydelse i den mytisk-rationella berättelsen är avgränsningen mellan Vi och De Andra, där ofta historiska oförrätter och trauman spelar en viktig roll. Bland de viktigaste dragen i den mytisk-rationella mentaliteten är att den mytiska berättelsen definierar vem som är god (=Vi) och vem som är ond. Historien tolkas i hög grad i termer av det egna kollektivets heroiska kamp för det goda, som ständigt hotas av destruktiva och omoraliska makter. Berättelsen håller historiska oförrätter som det egna folket utsatts för levande och mobiliserar och fixerar därmed också känslor av harm och revanschlust. Genom inbäddningen i kollektiva identiteter definierade genom dessa berättelser kan historiska händelser som ligger århundraden tillbaka i tiden fortfarande upplevas som känsloladdade och relevanta för samtidens politiska spel. Ofta innehåller den mytisk-rationella berättelsen även någon form av utopisk vision, d.v.s. en föreställning om hur det ideala samhället ska se ut. För att kunna realisera denna vision måste man eliminera, besegra eller i alla fall kuva sina fiender. I den mytisk-rationella mentaliteten upptas synfältet av berättelsens mytiskt laddade gestalter, och det finns inte så mycket utrymme kvar att granska hållbarheten i de antaganden man opererar med.

Till skillnad från den mytiska mentaliteten spelar rigida normer och teser en mindre roll i den mytisk-rationella världsbilden. Den mytisk-rationella mentaliteten tillåter rationellt tänkande, men resonerandet utspelar sig inom ramen för en fast förankrad bild av vem man är och vart man är på väg. I den mytiska mentaliteten är sanningen given och fastslagen en gång för alla, medan den mytisk-rationella identiteten ger utrymme för sökande efter ny kunskap och nya lösningar, dock inom ramen för en given moraliskt laddad historieskrivning. I den mytisk-rationella mentaliteten upplevs alltså moraliska kvaliteter (gott och ont) som inneboende egenskaper hos folk eller kategorier (som t.ex. judar, kommunister, kapitalister, muslimer, politiker, etc.).

Det finns otaliga exempel på hur politiska diskurser genomsyras av den mytisk-rationella grundmentaliteten. Ett övertydligt exempel är givetvis nazismen, med dess föreställningar om det tyska folkets historiska mission, och judarna som inkarnationer av det onda. Men samma tankeschema kan identifieras i delar av den amerikanska anti-kommunismen, i synnerhet under McCartyismen, men även i t.ex. Ronald Reagans världsbild. Den europeiska vänstern har uppvisat samma mönster, där man sett sig själva som förkämpar för det goda och kapitalisterna med USA i spetsen som representanter för det onda. Aktuella exempel på mytisk-rationell mentalitet finns i konflikterna i forna Jugoslavien, där varje folk

har sin egen berättelse om förgångna oförrätter och om hur andra folk och trosamfund försöker erövra kontrollen över ett visst territorium. Så länge regionens ledare lever inbäddade i en mytisk-rationell mentalitet fungerar den också som en adekvat tolkning av det geopolitiska läget, eftersom de andra aktörernas agerande stödjer och befäster den mytisk-rationella tolkningen.

Problemet med den mytisk-rationella mentaliteten har inte primärt att göra med de konkreta ståndpunkterna (t.ex. antikommunism), utan bristen på reflektion över och utvärdering av den mytiska berättelsens moraliska föreställningar. Den mytisk-rationella världsbilden definierar vissa aktörer som 'onda' och den egna gruppen som 'god' och agerar som om detta är obestridliga fakta. De aktörer som är identifierade med onda intentioner kan inte göra något rätt, utan man tar för givet att det även bakom synbart konstruktiva handlingar finns en negativ motivation. Någon plattform för utbildande av gemensamma eller kompatibla intressen finns knappast. Det finns här inget konsistent sätt att pröva och värdera relevansen i dessa för-givet-taganden i förhållande till principiella värden. Vägen ut ur den mytisk-rationella mentaliteten är differentieringen av moraliska värden, "det goda," från konkreta aktörer. Genom att formulera sina värden i form av generella principer kan det goda separeras ut och användas som en måttstock för att utvärdera olika aspekter av såväl den egna ödesgemenskapen som av olika utgrupper. Vilka som är onda och goda, vilka handlingar som är bra och dåliga avgörs då inte längre av en a priori-definition, utan kan från fall till fall avgöras genom en jämförelse mellan konkret handlande och ens principiella föreställningar om vad som är moraliskt riktigt.

Ytterligare en viktig aspekt av den mytisk-rationella mentaliteten är att den har en inneboende benägenhet att vara odemokratisk. Om man har en fast tro på att det finns goda och onda krafter (vad man nu kallar dem: progressiva och reaktionära; patrioter och fosterlandsförrädare; rättrogna och hedningar, etc.), så är det godas seger viktigare än en demokratisk process. En genuint demokratisk mentalitet förutsätter att man ser moral och värden som socialt konstruerade snarare än som naturgivna konstanter. Den demokratiska övertygelsen innebär att man anser att legitim makt bara kan utövas i former som är reglerade genom majoritetsförankrade beslut. I den mytiska och mytisk-rationella världsbilden har demokratibegreppet inte någon tyngd om man upplever att demokratiska beslut innebär hot mot det som uppfattas som absolut rätt och gott.

Den linjär-rationella mentaliteten

I den linjär-rationella världsbilden spelar mytiskt laddade berättelser en underordnad roll. Världsbilden bygger i stället på antagandet att den sociala världen är befolkad med aktörer på olika nivåer (individer, grupper, organisationer, nationer) som alla strävar efter att realisera sina intressen. Aktörerna ses inte i den mytiska berättelsens termer som bärare av givna moraliska egenskaper, men där-

emot är var och en hänvisad till att försvara sina intressen gentemot andra i en anarkisk värld av konkurrens om begränsade resurser. Historien betraktas som en produkt av många enskilda händelser där olika intressen kommit i kontakt med varandra. Ibland vinner den starkaste, ibland lyckas man skapa en kompromiss eller tillfällig maktbalans som garanterar stabilitet och ömsesidig nytta.

Den linjär-rationella världen är alltså avmytologiserad i den meningen att man inte utgår från att det finns en underliggande moralisk ordning som definierar vem som är god och vem som är ond. Ingen part är på ett absolut sätt god eller ond, däremot är alla hänvisade till att tillhöra någon sida som oundvikligen hamnar i konkurrens med andra.

Karakteristiskt för den linjär-rationella världsbilden är kalkylerandet av sannolikheter. I och med att världen är befolkad med parter som alla har särintressen finns alltid en potential för konflikt mellan dessa intressen. Detta innebär att alla allianser ses som bräckliga och benägna att upplösas om någon part ser att de kan realisera sina intressen bättre på egen hand än genom att infoga sig i en överordnad ordning. Historien framstår härigenom som i princip oförutsägbar, möjligen kan man räkna med större eller mindre sannolikheter för att vissa händelser ska inträffa. Dessa sannolikheter kan man i viss mån påverka genom sitt agerande. T.ex. kan man minska sannolikheten för att bli utsatt för ett angrepp av en grannstat genom att bygga upp en militärmakt som gör det alltför kostsamt för grannstaten att genomföra angreppet.

I den linjär-rationella mentaliteten är man alltid en av parterna i ett spel, och betraktar världen ur den egna gruppens perspektiv. Man kan reflektera över hur andra parter gör sina intressekalkyler, och anpassa sina egna strategier efter de insikter man vinner genom denna reflektion, men den problematik man ser som central är hur man ska kunna säkra sina egna intressen och aspirationer.

Det ”linjära” i linjär-rationell mentalitet är tendensen att tolka historiska skeenden i termer av orsak–verkan-relationer. Ett säkerhetspolitiskt skeende ses som en konsekvens av att de agerande parterna har vissa intressen och avsikter, som i sin tur bestäms av deras situation, ideologiska övertygelser eller allmänna disposition. Många händelser tolkas i termer av reaktioner på vissa stimuli, vilka kan bilda långa kedjor av orsak–verkansammanhang.

Mytiska, mytisk-rationella och linjär-rationella världsbilder har ett drag gemensamt, nämligen ett i grunden dualistiskt perspektiv. De opererar alla med föreställningen att det finns en insida och en utsida, och att insidan är till sin natur värdefull, medan utsidan är ett potentiellt hot, t.ex. genom att vara konkurrent om knappa resurser. Det dualistiska tänkandet tenderar att se utsidan som orsak till de problem som uppkommer i interaktioner, d.v.s. källan till problemen söks i motpartens inneboende egenskaper. Detta tankeschema sätts ur spel i de systemiska och visionslogiska mentaliteterna, som beskrivs i följande två avsnitt.

Den systemiska mentaliteten

Den systemiska världsbilden utgår från att alla enskilda historiska händelser utspelar sig inom ramen för en komplex kontext, som på olika sätt utgör ett ramverk som determinerar vad som kan hända och vad som inte kan hända. Olika individer kan fokusera på olika typer av kontext, men den systemiska mentaliteten utgår ifrån att system, strukturer, normer och spelregler är av avgörande betydelse för samhällets utveckling. T.ex. kan man rikta uppmärksamheten på hur det ekonomiska systemet förändras genom internationalisering av produktionssystem och ägande som skapar ömsesidiga beroendeförhållanden mellan näringslivets och politikens aktörer i ett globalt perspektiv. Det kan också handla om teknologiska utvecklingsmönster som ändrar förutsättningarna för krigföring, eller förändringar i det internationella systemet av politiska institutioner.

Karakteristiskt för den systemiska mentaliteten är att man ser just de strukturella faktorerna som mycket betydelsefulla genom att de anger spelregler för enskilda relationer och händelser. Genom att aktivt analysera och påverka utvecklingen av den strukturella kontexten kan man, enligt det systemiska perspektivet, också varaktigt påverka hur världssamfundet fungerar.

I den systemiska världsbilden fokuserar man alltså inte på enskilda orsak-verkan-relationer, och man ser inte enskilda aktörer som bärare av givna egenskaper. I stället söker man hela tiden efter de bakomliggande förutsättningarna och sammanhangen som bidrar till att en aktör förhåller sig på ett visst sätt. Detta synsätt på orsakssammanhang har en mycket intressant effekt, nämligen att den systemiska världsbilden inte lämnar något utrymme för fiender i egentlig mening. Enligt det systemiska synsättet finns det inga aktörer som till sin natur är illasinnade, det finns bara ett antal olika omständigheter som leder till att människor eller grupper beter sig på ett för andra destruktivt sätt. Man utkorar alltså inte faktiska eller potentiella fiender som måste hållas i schack eller besegras, utan koncentrerar i stället uppmärksamheten på att förändra den sociala, politiska, ekonomiska och kulturella kontexten så att det blir mindre sannolikt att någon har motiv att bete sig på ett destruktivt sätt.

Betoningen av kontexter innebär att den systemiska mentaliteten tenderar att inta ett tredjepartsperspektiv i omvärldsanalyser. Den linjär-rationella mentaliteten tenderar att betrakta världen ur ett förstapersonsperspektiv. Detta innebär att "vi" ser ut mot omvärlden och reflekterar över hur andra parter förhåller sig. Vi frågar oss vad andra kan ta sig för, och utvecklar strategier för att gardera oss mot detta. Det systemiska tredjepartsperspektivet innebär i stället att det säkerhetspolitiska spelet ses som ett system, där vi själva råkar vara en del i systemet med en viss position och vissa förutsättningar. Medan en linjär-rationell person främst fokuserar på 'svensk säkerhetspolitik', talar en systemisk person hellre om 'européisk krishantering'. Det senare begreppet är ett uttryck för ett systemiskt synsätt, som ser hela Europa som ett sammanhängande system, vars funktionssätt

kan hotas av störningar i någon del av systemet. Härvid är det inte så relevant om denna störning har direkta verkningar på den svenska säkerheten eller inte.

Den visionslogiska mentaliteten

Det mest utmärkande draget för den visionslogiska mentaliteten är en välutvecklad färdighet att kunna reflektera över olikartade världsbilder och perspektiv, och se hur perspektivens strukturer ger upphov till vissa slutsatser och ståndpunkter. En person som opererar med visionslogik har visserligen sin egen världsbild, men är också förmögen att förstå hur andras världsbilder är funtade, utan att känna ett behov av att avfärda andra världsbilder som felaktiga. Man *har* alltså ett perspektiv, men är inte helt inbäddad i det, och känner följaktligen inte heller något starkt behov av att försvara det egna perspektivet genom att nedvärdera andra perspektiv. Karakteristiskt för den visionslogiska mentaliteten är att den är benägen att anta att det finns legitima argument och synpunkter i alla olika perspektiv, även om man av olika skäl personligen intar en viss bestämd ståndpunkt.

I den visionslogiska världsbilden framstår olika parter världsbilder och tolkningsmönster som en av de viktigaste bidragande orsakerna till politiska händelseförlopp. Om medlemmar av någon politisk rörelse betar sig på ett visst sätt ses inte detta som uttryck för deras inneboende moraliska egenskaper, utan som en konsekvens av hur de tolkar situationen. Detta öppnar möjligheten att transformera konflikter genom att transformera konfliktparternas sätt att tolka den situation de befinner sig i. Följaktligen ser också den visionslogiska mentaliteten transformation av sätten att tolka omvärlden som en mycket viktig faktor för att skapa säkerhet.¹⁰

1.3.10 Hur vi umgås med egna värdeomdömen

Våra hjärnor har en särskild funktion som bestämmer den känslomässiga valör vi associerar med olika företeelser och upplevelser. Denna procedur äger oftast rum utan att vi lägger märke till det, vi vet bara plötsligt att vi tycker bra eller illa om en person, en händelse eller vad det nu kan vara. Inte sällan tycks vi förse dessa värdeomdömen med rationella argument i efterhand, argument som ska förklara varför vi tycker det vi tycker (Bargh, 1997; Goleman, 1995).

Beroende på graden av medvetenhet om den subjektiva värderingsprocess som försiggår i hjärnan kan vi umgås på mycket olika sätt med våra egna värdeomdömen. Den som inte alls är medveten om värderingsprocessen tenderar lätt att oreflekterat uppleva de värdevalörer som tillskrivs t.ex. andra personer som egenskaper som *dessa* personer har, snarare än som en subjektiv reaktion som kan ha många olika orsaker (den andre kanske påminner om ens elake storebror, t.ex.). Denna omedvetenhet gör det omöjligt att ha en aktiv relation till de egna värdeomdömena. Den person som har differentierat de subjektiva värdeomdömena från de inneboen-

¹⁰ Se också avsnitt 6.3 som tecknar ett idealiserat porträtt av den idealiska yrkesmänniskan inom totalförsvaret.

de egenskaper objekt i omvärlden har, kan i bästa fall ta ställning till de egna spontana känslorna. Som exempel kan man bestämma sig för att uppträda respektfullt och korrekt även mot en person som man spontant tycker illa om. Om denna differentiering mellan subjektiva värdeomdömen och personen som sådan inte har gjorts, tenderar man att uppleva att personen ifråga *är* dum och dålig.

Graden av aktivt ställningstagande till de egna spontana värdeomdömena är i viss mån beroende av andra aspekter av kognitiva kompetenser, t.ex. hur komplexa konstrukt man arbetar med. Om man har ett systemperspektiv på sig själv har man möjlighet att se egna känslomässiga reaktioner på händelser som resultat av en komplex samverkan mellan egna tidigare livserfarenheter, världsbild, värdesystem, personlighetsläggning, m.m. Varje nytt värdeomdöme som uppstår i ens inre kan då bli en utgångspunkt för reflektion över varför man känner som man känner. Värdeomdömena ses här inte som ett slags raka speglingar av hur omvärlden är, utan som resultat av ett komplext samspel mellan yttre stimuli och inre utvärdering.

En person med en välutvecklad förmåga att varsebli och relatera till de egna värdeomdömena låter sig inte oreflekterat dras med av egna spontana känslor, utan använder också reflektion för att temperera vad man slutligen tycker om saker och ting. En sådan person är medveten om att det normalt finns mycket mer än vad de fem sinnena direkt kan varsebli bakom de personer, åsikter och händelser man möter. Denna medvetenhet leder till en hög grad av tolerans även för företeelser som spontant väcker negativa reaktioner.

1.3.11 Vilka är "vi"?

Som individ kan man vara identifierad med grupper på olika skalnivåer, t.ex. familj, gäng, klan, organisation, etnisk folkgrupp, trossamfund, klass, statsgemenskap, kulturkrets, mänskligheten och alla levande väsen. Upplevelsen av "vi" tycks mer vara rotad i känslolivet än i rationella överväganden och tar sig uttryck i en känsla av att vara en del av ett visst kollektiv, medan andra tillhör utsidan. Fenomenologiskt innebär en identifikation med ett kollektiv att händelser som berör kollektivet upplevs som att de händer en själv, även om man inte är direkt inblandad eller påverkad, t.ex. ett angrepp "utifrån". Den kollektiva identifikationen spelar också en stor roll i individens prioriteringar av vilka frågor och mål som är viktiga.

Det finns i princip inget som hindrar att en person kan, kanske beroende på situationen, känna tillhörighet till kollektiv över hela den skala som nämndes ovan.¹¹ För politiska förlopp är det dock mycket betydelsefullt att de flesta människor har starka band till en viss typ av kollektiv identitet, medan andra typer

¹¹ Under senare år har det skrivits mycket om identiteternas konstruerade natur, d.v.s. att kollektiva identiteter inte är naturgivna fakta, utan resultat av sociala processer som hela tiden rekonstruerar föreställningen om identiteterna. Ett av de mest kända arbetena, Andersson (1991), använder begreppet *imagined communities*, föreställda gemenskaper, som nyckelbegrepp.

knappast alls upplevs som relevanta och betydelsefulla. För en tonårssoldat i Liberia är det kanske den egna militära enhetens väl och ve som är den allt över-skuggande motivationsfaktorn, medan en muslimsk fundamentalist främst relaterar till sitt trossamfund och upplever alla andra som utomstående. Ett elegant sätt att prata om denna dimension är att ställa frågan vilket kollektiv som utgör centrum för en persons föreställningsvärld. En persons perspektiv kan vara klancentriskt, etnocentriskt, trossamfundscentriskt, nationscentriskt, civilisationscentriskt, världscentriskt, etc. (Habermas, 1976; Wilber, 1995).

I relation till säkerhets- och försvarspolitiska frågor i vår del av världen är det främst distinktionen mellan en nationscentrisk och en världscentrisk identitet som är betydelsefull. I det nationscentriskt perspektivet står de nationella intressena i förgrunden. Politiska mål och prioriteringar formuleras utifrån det yttersta syftet att främja det egna landets intressen. Ett nationscentriskt perspektiv kan inrymma många olikartade värdesystem och ideologier, som dock alla har gemensamt att nationen utgör en utgångspunkt. En säkerhetspolitik som drivs ur ett nationscentriskt perspektiv definierar mål, intressen och strategier utifrån vad som anses gynna nationen. I det världscentriskt perspektivet refererar identiteten till människor i allmänhet, och det innebär att det är universella värden och principer som står i förgrunden. En säkerhetspolitik som formuleras utifrån en världscentrisk identitet ser försvaret av universella värden som en prioriterad angelägenhet.

Det normala förhållandet i officiella säkerhetspolitiska doktriner i västvärlden är att stater för en i grunden nationscentrisk politik, men den formuleras inom ramen för vissa världscentriskt färgade anständighetskrav, t.ex. att endast sådana medel är acceptabla för oss att använda som vi skulle acceptera att också andra använde sig av. Det som sker bakom den offentliga fasaden kan givetvis vara annorlunda.

1.3.12 Att varsebli tolkningar – Metakognition

Majoriteten av alla vuxna människor reflekterar inte aktivt över hur deras egna tankebanor ser ut. Tolkningar och åsikter är så omedelbara för oss att vi gärna upplever dem som identiska med oss själva. En av de största utmaningarna vad gäller kognitiv utveckling i vuxenlivet är att göra den egna tankeverksamheten till ett objekt för reflektion. Så länge man inte har utvecklat en distinkt förmåga att kunna betrakta de egna tankebanorna från en s.a.s. oberoende position är man fångad i dem. Just denna uppgift, att lära sig observera den egna tankeverksamhetens natur, är central i de flesta meditationsmetoder (se t.ex. Chagdud, 1993). Via meditation kan man utveckla en klar upplevelse av att vara ett subjekt som inte är identiskt med tankeverksamheten, utan kan betrakta den, och därmed reflektera över dess natur. Detta bevittnande kan sedan ta såväl tankar som känslor, beteendemönster, vilja och begär som objekt för observation.

Denna förmåga har mycket djupgående konsekvenser för hur en människa

fungerar. Så länge man inte utvecklat någon grad av metakognition är man fångad i sina egna tankemönster och känslor. Man är så starkt och omedvetet identifierad med tolkningar, önskningar och tyckanden att man inte kan medvetet relatera till och utvärdera dem. I vardagslivet fungerar det så att man i nya situationer har uppmärksamheten helt riktad mot det som sker i interaktionen med omvärlden. De inre processer som sker i form av mentala tolkningar och känslomässiga reaktioner upplever man endast i form av de resultat de producerar: färdiga inställningar, åsikter, känslor och önskningar, som också upplevs som identiska med vad man är. Ingen uppmärksamhet riktas mot hur tolknings- och utvärderingsprocesserna egentligen går till, och man kan inte heller reflektera över om de verkar försvarbara i förhållande till de fundamentala värden och insikter man vill orientera sig mot. En person som inte utvecklat denna förmåga till bevitnande är fullt upptagen med upplevande och omedelbart reagerande, och kommer aldrig på tanken att ställa sådana frågor som: Är denna tolkning verkligen välgrundad? Tycker jag så här bara för att jag ser det ur mitt eget speciella perspektiv? Varför känner jag så här nu? Vill jag verkligen känna så? Varför får jag nu en impuls att agera på det här viset? Vill jag verkligen det?

Utvecklingen av metakognition och ett vittnessjälvt sker sannolikt oftast via flera stadier. I det *första* stadiet lägger man märke till att kognitiva, känslomässiga och viljemässiga processer utspelar sig i ens inre. Genom att tålmodigt och omsorgsfullt rikta uppmärksamheten mot dessa processer kan man börja utveckla en allt mer distinkt och nyanserad varseblivning av vad för slags processer som egentligen försiggår i ens eget medvetande. I takt med att förmågan att varsebli inre processer stärks etableras en ny position i medvetandet, vittnessjälvet. Detta själv är en ren observatör, som kan ta tankar, känslor och viljeimpulser som objekt för reflektion utan att vara styrd av dem. När detta vittnessjälvt har börjat etableras börjar det *andra* stadiet, där detta vittnessjälvt kan börja relatera aktivt till de tolkningar, känslor och önskningar som uppträder i medvetandet. En person som utvecklat denna förmåga kan notera att en viss åsikt bildats i medvetandet i relation till en aktuell situation, t.ex. på arbetsplatsen. Tillgången till vittnessjälvet innebär att man är fri att skärskåda denna åsikt, snarare än att bara oreflekterat uppleva den som vad man tycker. Man kan ställa sig frågor om den inre process som låg bakom uppkomsten av åsikten. Man kan utvärdera åsikten genom att reflektera över hur den stämmer överens med de fundamentala värden man vill leva upp till. Man kan också ifrågasätta om åsikten verkligen bygger på fullständig information, eller om man bör lägga den på is tills ytterligare information har kunnat hämtas in och utvärderas. Det *tredje* stadiet nås av mycket få personer. Det består i en full identifikation med det rena vittnessjälvet, d.v.s. att jagkänslan inte längre är inbäddad i det system av tolkningar, åsikter, självbilder, etc. som utgör ens föreställning om vem man är, utan i stället kan betrakta alla dessa delar av personligheten som något man har och därmed också kan förändra (Wilber, 1997).

1.3.13 Avslutande kommentar

Som tydligt framgått ovan är hela det teoretiska ramverket jag refererar till genom-syrat av utvecklingsperspektivet. Jag har velat ge en överblick över detta fält för teoriutveckling, inte minst för att det hittills inte i någon större utsträckning använts i svensk forskning. Det förtjänar dock att påpekas att det ovan skisserade teoretiska ramverket mer utgör ett slags allmän referensram än en strikt formulerad teori som appliceras på studiens empiriska material. Det teoretiska ramverket har hjälpt mig att se vissa mönster i de föreställningsvärldar som kommer till uttryck i intervju-materialet, men jag gör inga direkta försök att tolka enskilda element eller egenskaper i dessa föreställningsvärldar i termer av en utvecklingstrappa.

1.4 Metodfrågor

1.4.1 Undersökningsstrategi

Som framgick av avsnitt 1.2 ovan så kom projektet att fokuseras på att inventera och analysera de föreställningsvärldar som finns bland personer som på något sätt deltar i policyformuleringen i svensk försvarspolitik: som politiker, som högt uppsatta tjänstemän inom departement och civila och militära myndigheter, som företrädare för organisationer med anknytning till totalförsvaret, som debattörer och som forskare. Under arbetet med förstudien och under projektets inledande fas läste jag in mig på ämnet så grundligt jag kunde. Det handlade dels om att skaffa mig en hygglig orientering i svensk försvarspolitik och totalförsvarets organisation, dels om att identifiera intressanta personer att intervjua. Då jag saknar bakgrund inom fältet säkerhets- och försvarspolitik finns det stora luckor i mina allmänna kunskaper om fältet, och tiden räckte heller inte till för en grundlig inläsning av området. Jag läste bl.a. ett antal arbeten av Nils Andrén (t.ex. Andrén, 1984) för att få en överblick över doktrinhistorien. Jag ägnade också en hel del tid åt Katarina Brodins intressanta avhandling om utrikespolitiska doktriner (Brodin, 1977). På ett ställe återger hon ett utdrag ur ett tal av Richard Nixon från maj 1972, mitt under brinnande Vietnamkrig:

We Americans are idealists. We believe deeply in our system of government. We cherish our personal liberty. We would fight to defend it, if necessary, as we have done before. But we also believe deeply in the right of each nation to choose its own system. Therefore, however much we like our own system for ourselves, we have no desire to impose it on anyone else. [...] The only sound basis for a peaceful and progressive international order is sovereign equality and mutual respect. We believe in the right of each nation to chart its own course, to choose its own system, to go its own way, without interference from other nations. (Richard Nixon i ett radio- och TV-tal till det sovjetiska folket den 28 maj 1972, cit. i Brodin, 1977, s. 177f)

Detta citat gick jag och bar på länge, det fick mig att reflektera över hur säkerhetspolitikens aktörer konstruerar sin omvärld och sina värden och relationen mellan dessa konstruktioner och politikernas handlande.¹² Mot bakgrund av min analys av försvarspropositionerna 1995/96 sökte jag mig tillbaka till tidigare försvarspropositioner och betänkanden, för att se om det gick att identifiera tydliga förskjutningar i de försvarspolitiska föreställningsvärldarna över tiden, framför allt vad gäller framväxten av en systemiskt orienterad omvärldsanalys. Jag valde ut försvarspropositionerna 1958 och 1968 och gick igenom dem. Jag gick t.o.m. till Riksarkivet och beställde fram underlagen till 1955 års försvarsberedning för att se hur man då diskuterade. Detta var intressant, och skulle säkert ha varit fruktbarbart att fördjupa sig i ytterligare, men jag insåg att det skulle bli svårt att hinna med en historisk jämförelse inom ramen för detta projekt. Jag koncentrerade mig alltså snart på de senaste årens försvarspolitik, och läste igenom en rad propositioner, betänkanden, utredningar, skrivelser och annat relevant material (se referenslistan). I syfte att identifiera de viktigaste perspektiven i debatten om försvarspolitik gick jag också igenom en lång rad tidskrifter med anknytning till totalförsvaret, naturligtvis i synnerhet Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift (se referenslistan). Jag följde debatten om försvarspolitik i de större dagstidningarna, gick igenom protokollen från de senaste debatterna i riksdagen om försvarspolitik, samt läste igenom riksdagspartiernas motioner i försvarsfrågor. Jag sökte även på Internet, i synnerhet det material som fanns tillgängligt hos myndigheter och organisationer med anknytning till totalförsvaret. Detta arbete gav mig en god överblick över vilka frågor som sysselsätter samtida svensk försvarspolitik, och identifierade ett stort antal tänkbara intervjuobjekt. Däremot har jag inte i denna studie systematiskt analyserat skriftligt material, de nämnda källorna har tjänat som allmän bakgrunds- och orienteringsinformation. Det förekommer inte heller några referenser till detta bakgrundsmaterial i vare sig den teoretiska eller de empiriska delarna av arbetet. Det egentliga källmaterialet till studien består i de intervjuer jag gjort.

1.4.2 Urvalsproblematik

Väljer man halvstrukturerade djupintervjuer som huvudkälla till det empiriska underlaget ställs man snabbt inför problemet att man endast kan hantera ett begränsat antal intervjuer och därför måste göra ett relativt litet urval personer att intervjua. Denna typ av undersökningar är därför sårbara för representativitetsproblem, d.v.s. att det knappast går att uttala sig om hela populationen med ut-

¹² Först efter att rapporten var färdigskriven fick jag tips av en kollega om Thomas G. Harts *The cognitive world of Swedish security elites* (Hart, 1976). Hart använder en ansats som är mycket annorlunda än min, men det hade säkert varit värdefullt om jag hade haft tillgång till hans studie under planeringen av projektet.

gångspunkt från de intervjuer man gjort. Målet med denna undersökning är dock inte att nå kunskap om den kvantitativa fördelningen av olika typer av föreställningsvärldar, utan att identifiera olika möjligheter för hur säkerhetspolitiska föreställningsvärldar kan vara konstruerade. Urvalsproblematiken blir därför av annan art än om man gör anspråk på att kunna uttala sig om hur vanliga olika typer av föreställningsvärldar är. Urvalet bör göras så att representanter för så många huvudtyper av förekommande föreställningsvärldar som möjligt finns med. Det finns ett särskilt intresse av att också få med relativt ovanliga föreställningsvärldar, om inte annat så för att de har potentialen att ge goda kontrastbilder som kan tydligare synliggöra karaktären av majoritetens resonering.

Urvalet har gått till så att jag först sammanställt en lista på tänkbara intervjuobjekt genom flera tillvägagångssätt. Den främsta källan till lämpliga namn har varit att fråga först våra kontaktpersoner på ÖCB, sedan alla jag intervjuat om förslag på lämpliga personer att intervjua. Jag har vid intervjuerna särskilt frågat efter personer som företräder synsätt som ligger långt från intervjupersonens eget. Givetvis har jag också listat olika myndigheter, organisationer och andra grupperingar och frågat efter förslag på lämpliga personer att intervjua i dessa sammanhang. En ytterligare källa till namn har varit personer som deltagit i debatten om försvarspolitiska frågor i tidskrifter och dagstidningar. Svensk Försvarskalender har också använts för att generera kandidater. Listan på personer kom så småningom att omfatta över 150 namn, vilket givetvis endast var en liten andel av de personer som skulle kunna komma ifråga.

Eftersom metoden kräver att de bandinspelade intervjuerna skrivs ut bedömde jag att 30 intervjuer var vad jag maximalt skulle kunna hantera. En intervju på ca 1 1/2 timme tar normalt två hela arbetsdagar att skriva ut, vilket innebär att bara utskriftsarbetet omfattar motsvarande omkring 14 arbetsveckor. Urvalet av personer har skett i flera omgångar. Intervjuerna har genomförts i sex omgångar, varav de första fyra ägde rum i februari till maj -99, den femte i augusti -99, och den sjätte i februari -00. Efter varje omgång har nya personer valts ut för att täcka in såväl olika organisationer och kategorier av personer som olika synsätt. Det slutliga urvalet personer kan inte göra anspråk på att vara representativt i någon proportionell mening. Däremot tror jag att jag har stickprov från de flesta av de föreställningsvärldar som spelar en framträdande roll i vår målgrupp, d.v.s. personer som i någon funktion deltar i policyformuleringsprocessen i svensk försvarspolitik.

För många av de jag intervjuat vore det oproblematiskt att framträda med namn i denna undersökning, men det fanns också ett antal personer, i synnerhet militära officerare och statliga tjänstemän, för vilka anonymitet var en förutsättning för att de skulle kunna tala fritt ur sin egen personliga övertygelse. Jag väljer därför att inte lista namnen på några av de 30 personer jag intervjuat. Nedan ges en översikt över vilka organisationer de intervjuade hörde hemma i:

Riksdagen	5
Försvarsutskottet	4
Utrikesutskottet	1
Försvarsdepartementet	1
Försvarsmakten	7
Högkvarteret	3
Swedint	1
Armécentrum	1
pensionerade högre officerare	2
Överstyrelsen för Civil Beredskap	3
Statens Räddningsverk	2
Försvarshögskolan	2
Försvarets Forskningsanstalt	1
Försvarsmaterielindustrin	2
Utrikespolitiska institutet	1
Sveriges Civilförsvarsförbund	1
Centralförbundet Folk och Försvar	1
Amnesty International	1
Röda Korset	1
Svenska Kyrkan	1
Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen	1

Nio av de intervjuade var eller hade varit högt uppsatta militärer och bland dessa fanns personer med bakgrund i armén, flygvapnet och marinen. Endast två av de intervjuade var kvinnor, vilket givetvis till stor del är en konsekvens av att detta är en samhällssektor med mycket stor mansdominans i ledande positioner. Listan ovan ska inte tolkas som att jag ser de individer jag intervjuat som representativa för de organisationer de är verksamma inom, annat än i en mycket begränsad mening. Det hade varit mycket intressant att intervjua fler personer, i synnerhet inom totalförsvarets myndigheter och inom försvarsdepartementet, och i synnerhet också fler kvinnor. Jag bedömer dock att inom ramen för restriktionen att endast ett 30-tal intervjuer kunde hanteras inom projektet, så innebär det gjorda urvalet ett gott stickprov på olikartade föreställningsvärldar inom den kategori personer som utgjorde projektets målgrupp.

Denna grupp personer är givetvis mycket speciell, framför allt på det sättet att det handlar om individer som har till sin uppgift att reflektera över policyfrågor. De kan förväntas ha tänkt igenom många försvarspolitiska frågor på ett mycket mer medvetet och grundligt sätt än personer som varit mindre centralt placerade inom eller utom det försvarspolitiska etablissemang.

1.4.3 Utformning av intervjuerna

Sökandet efter föreställningsvärldar innebär att det är viktigt att forskaren i så liten utsträckning som möjligt med sina frågor styr in den intervjuade att fokusera på vissa begrepp eller frågeställningar. Frågorna som ställs måste vara så öppna som möjligt och inbjuda den intervjuade att formulera de tankar och frågor som denne själv ser som viktiga, samt i de termer som är naturliga att använda för den intervjuade själv.

Intervjuerna har gjorts i relativt fri form, med stöd av en lista på centrala frågor. Varje intervju har inletts med att intervjuaren har presenterat sig själv och forskningsprojektet. Därefter har den intervjuade fått berätta kort om sin egen bakgrund, och hur de hamnat i den roll de befann sig i vid intervjutillfället. Syftet med detta var bl.a. att höra om det fanns särskilda omständigheter i den intervjuades bakgrund, t.ex. vad gäller typ av utbildning eller tidigare yrkeserfarenheter, som kan tänkas ha påverkat vederbörandes perspektiv på ett karakteristiskt sätt.

Själva intervjun omfattade fyra teman (se intervjufrågorna i Appendix). Det första temat handlade om omvärldsutvecklingen. Här ombads den intervjuade att redogöra för vilka drag i omvärldsutvecklingen under de senaste decennierna som vederbörande ser som relevanta och viktiga för utformningen av svensk försvarspolitik. Frågan hölls så öppen som möjligt, för att den intervjuade skulle ha frihet att formulera sin omvärldsbild med minimal ledning av specificerade frågor. Den första frågan följdes sedan upp med frågor kring den intervjuades syn på försvarsberedningens bild av omvärldsutvecklingen, samt frågor om risken för väpnade konflikter som berör Sverige.

Det andra temat handlade om säkerhetsbegreppet, i synnerhet den intervjuades syn på hur säkerhetsbegreppet hanteras i senare tids försvarspolitik.

Det tredje temat kretsade kring totalförsvarets yttersta syfte och de mål som formulerats i propositioner och beredningsrapporter. I synnerhet frågades om varför Sverige deltar i internationella fredsfrämjande operationer, och vad det är totalförsvaret ytterst är till för att försvara.

Det fjärde temat handlade om försvarspolitikens och totalförsvarets dilemma, konflikter och ödesfrågor.

Varje intervju fick i viss mån ett unikt förlopp, även om intervjuaren strävade efter att täcka in de centrala frågeställningarna. Normalt sett tog intervjun ca 1 1/2 timme. Några av de intervjuade hade svårt att avsätta så mycket tid, medan andra intervjuer utsträckte sig till ca två timmar. Samtliga intervjuer spelades in på band.

En randanmärkning jag kan göra är att jag till en början blev förvånad över hur lika en del av dem jag intervjuade tänkte om t.ex. omvärldsutveckling och totalförsvarets mål, trots att de befann sig på väldigt olika platser i systemet. Så småningom började jag dock skönja en rad fundamentala olikheter, och det är förstas i hög grad dessa jag närmare analyserat i denna studie. Jag tror dock att vid en jämförelse med säkerhetspolitiska föreställningsvärldar i andra delar av världen,

så skulle många av de skillnader jag pekar på i följande kapitel framstå som mindre betydelsfulla än de likheter som finns, t.ex. i grundläggande värden.

1.4.5 Analys av materialet

Alla intervjuer utom två, som bedömdes mindre relevanta, skrevs ut i kompletta bandutskrifter.¹³ Utskrifterna följde det talade språket så nära som möjligt. Endast marginella språkkorrigeringar gjordes (som t.ex. om en person påbörjade en mening i singular, för att sedan gå över till plural så att meningsbyggnaden blev inkongruent). I passager där det var svårt att höra enstaka eller flera ord skrevs ”ohörbart” med en angivelse av ungefär hur många ord det handlade om. Detta var dock ett begränsat problem. Omfånget på utskrifterna varierade mellan 20 och 30 sidor, i några få fall längre.

Efter noggrann genomläsning av intervjuerna identifierades ett antal olika teman och frågeställningar. Varje intervju gick sedan igenom, och de sekvenser som berörde ett visst tema kopierades över i en ny fil så att varje person fick en fil med systematiskt ordnade citat. För att få överblick över materialet sammanfattades sedan arten av resonemang och synsätt för varje person och varje huvudtema och samlades under respektive tema. För var och en gjordes också en kortfattad allmän sammanfattning av vilka frågeställningar som var centrala för denna person, och vilka argument som var mest framträdande. Genom dessa sammanfattningar kunde jag identifiera olika typer av resonemang, och därigenom utveckla ett slags typologi över de grupper av resonemang som förekom. Denna typologi användes som utgångspunkt för att göra den systematiska beskrivning av intervjumaterialet som återfinns i kapitel 2 av rapporten. Typologin användes också för den närmare beskrivningen av försvarspolitiska föreställningsvärldar i kapitel 3 och 4.

Den typologi, omfattande tio olika säkerhetspolitiska föreställningsvärldar, som presenteras i kapitel 3 växte fram i en halvintuitiv process under forskningsprojektets första år. Med ”halvintuitiv” menas att den teoretiska föreställningsramen postulerade vissa analytiska dimensioner som viktiga, och när intervjuerna betraktades ur denna synvinkel så framträdde vissa mönster som i sin tur ledde till en vidare specificering av typologin.

---

¹³ De två intervjuer som inte skrevs ut lyssnades igenom noga, och ingår alltså i bakgrundsmaterialet. Dessa två personer var fokuserade på problemområden som ligger utanför denna studie, och hade inte mycket att säga om de teman som studien behandlar.

2. Gestalter, åsikter och argument: Översiktlig redovisning av intervjumaterialet

2.1 Inledning

I detta kapitel ges en översikt över resonemang och argument som förekommit i de 30 intervjuer jag har gjort. Syftet med denna beskrivning är att samla och redovisa vilka ämnen, problemområden och sammanhang som kommit upp i samtalen om den svenska försvarspolitiken och dess förutsättningar, vilket dels skapar en plattform för den mer detaljerade analysen i de efterföljande kapitlen, dels ger en lista på teman som kan vara relevanta i sammanhanget. Jag tror att läsaren kommer att finna åtminstone några resonemang som förtjänar vidare reflektion. Redovisningen är indelad i åtta avsnitt, som vart och ett behandlar ett deltema. Dessa åtta teman är: *Omvärldsutveckling*, *Risk för väpnade konflikter i Sveriges närområde*, *Åsikter om försvarsberedningens rapporter*, *Åsikter om det vidgade säkerhetsbegreppet*, *Prioritering mellan totalförsvarets fyra uppgifter*, *Vad är det totalförsvaret ytterst försvarar?*, *Varför deltar Sverige i internationella insatser?* samt *Totalförsvarets olösta frågor*.

2.2 Omvärldsutveckling

2.2.1 Inledning

Intervjuerna inleddes alltid med en fråga om den intervjuades personliga bakgrund, d.v.s. utbildning, yrkesroller och annat som kan ha bidragit till att forma vederbörandes perspektiv. Därefter ställde jag en allmänt formulerad fråga enligt följande mönster: *Om du ser på utvecklingen under det senaste decenniet och den tid vi kan överblicka framöver, vad ser du då som viktiga drag i omvärldsutvecklingen, sådant som man utifrån svenskt försvars- och säkerhetspolitiskt perspektiv måste ta hänsyn till vid utformningen av politiken?* Jag undvek att precisera frågan mer än så för att svaren så fritt som möjligt skulle avspegla de frågeställningar intervjupersonen själv hade i förgrunden i sitt säkerhetspolitiska tänkande. Givetvis uttömmar inte svaren intervjupersonens tankar om dessa frågor. Ett flertal av de intervjuade har ju som en av sina viktigaste yrkesuppgifter att reflektera över dessa sammanhang och de kan omöjligt ta upp allt de ser som relevant i ett oöverlagt intervjusvar. Ändå tror jag att svaren avspeglar vad de intervjuade ser som huvudfaktorer i den nutida säkerhetspolitiska situationen.

Jag ska i detta avsnitt redovisa vilka aspekter av omvärldsutvecklingen som togs upp under intervjuerna. Denna redovisning har, som tidigare påpekats, inga

ambitioner att vara analytisk, d.v.s. söka efter mönster i hur olika personer resonerar. En sådan analys görs i kapitel 3 och 4. Här ska ges en överblick över vilka dimensioner våra intervjupersoner över huvud taget nämnde som relevanta i en omvärldsbeskrivning. En sådan översikt kan ha stort värde genom att utgöra ett slags katalog över trender i omvärldsutvecklingen som omfattar långt fler olika dimensioner än någon enstaka person normalt inkluderar i sina reflektioner.

Jag kommer att fokusera på vilka typer av faktorer som har tagits upp, mer eller mindre oberoende av hur de enskilda personerna har värderat faktorernas vikt. I flera fall har olika personer nämnt samma typ av faktor, t.ex. Rysslands roll som eventuell angripare eller utvecklingstrender inom informationsteknologin, men haft motsatta tolkningar av hur faktorns betydelse ska värderas.

För att underlätta överblicken har jag delat in dimensionerna i sex grupper:

1. Geopolitisk situation
2. Säkerhetspolitiska utvecklingstendenser och händelser
3. Förändring av säkerhetspolitiska spelregler
4. Förändring i samhällsstrukturer
5. Förändringar i värderingsmönster
6. Teknologiska utvecklingstendenser

Denna indelning är, om inte helt godtycklig, så åtminstone inte stringent. För att ytterligare underlätta överblicken har jag sammanställt en översiktstabell över de olika typer av dimensioner som tagits upp.

2.2.2 Geopolitisk situation

Med ”geopolitisk situation” menar jag hänvisningar till säkerhetspolitiska omständigheter som har att göra med hur länder med olika storlek och maktpotential är geografiskt belägna i förhållande till varandra. Här innefattas också förändringar i bedömningen av vilka geografiska områden som ses som strategiskt betydelsefulla inom ramen för ett globalt eller kontinentalt säkerhetspolitiskt system.

Trots att geografiska grundförutsättningar givetvis har en fundamental betydelse för säkerhets- och försvarspolitiska frågor är det få av de intervjuade som explicit har pekat på denna typ av faktorer. Endast två av de intervjuade pekade på Sveriges läge i utkanten av Europa och i närheten av det stora och potentiellt starka Ryssland som en fundamental del av omvärldssituationen. Den vanligaste kommentaren inom denna kategori var att Ryssland har omvandlats från att vara en global supermakt till att bli en regional stormakt. Med detta menas att tyngdpunkten i Rysslands strategiska tänkande förskjutits från globala geopolitiska förhållanden till det säkerhetspolitiska närområdet. Rysslands ställning som en regional stormakt innebär att man ser Ryssland som ett land med större anledning

och bättre förutsättningar att på egen hand bevaka sina nationella intressen än mindre länder. Länder som är mer jämbördiga med sina grannar vad gäller olika typer av resurser är enligt detta resonemang mer benägna att samarbeta om gemensamma mål än den regionala stormakten, som har större möjligheter att klara sig på egen hand. Flera av de intervjuade menade, bl.a. av denna anledning, att det är osannolikt att Ryssland kommer att integreras i Västeuropa under över-skådlig framtid. Ryssland kommer, menar man, att bestå som en separat stark makt som Sverige måste kalkylera med i sin säkerhetspolitik.

Två personer nämnde också Kinas geopolitiska roll, som en blivande supermakt med svårförutsägbara relationer till sina grannar och till den vidare omvärlden.

Ovan nämnda aspekter av den geopolitiska situationen gäller staternas faktiska geografiska lägen i förhållande till varandra. Några av de intervjuade tog också upp hur bedömningarna av den geopolitiska situationen utvecklats efter det kalla krigets slut. Genom att det geopolitiska läget inte längre helt domineras av två stora block som står mot varandra måste inte alla strategiska överväganden längre ses som en underfunktion av spänningen mellan Väst och Öst. Detta har, menar några, lett till att olika länder gör olika prioriteringar vad gäller vilka säkerhetspolitiska problem som är viktigast. Länderna i södra Västeuropa (t.ex. Frankrike, Italien och Spanien) koncentrerar sig nu mer på problematiken i Medelhavsområdet, där stora skillnader i välfärd mellan Nordafrika och Sydeuropa ses som en potentiell konfliktskapande faktor. Dessa länder är därför mindre benägna att engagera sig i de strategiska problemen i relationerna mellan Västeuropa och Östeuropa. Detta kan man tolka på olika sätt, t.ex. som att Skandinavien blivit lämnat mer ensamt, och inte kan räkna med samma understöd som tidigare vad gäller säkerhetsproblemen i öster. Man kan också tolka detta som att Sverige inte längre är lika strategiskt viktigt i ett övergripande geopolitiskt perspektiv som tidigare, då Sverige var beläget mellan de stora blocken.

I det stora hela kan vi dock konstatera att få av de intervjuade såg anledning att lyfta fram dessa grundläggande geopolitiska förhållanden som en central faktor i en diskussion av omvärldsutvecklingen ur svenskt perspektiv.

2.2.3 Säkerhetspolitiska utvecklingstrender

De flesta såg det som självklart att det kalla krigets slut och upplösningen av Warszawapakten är en av de viktigaste aspekterna av omvärldsutvecklingen ur säkerhetspolitisk synvinkel. Tolkningarna av vad denna utveckling innebär för svensk försvarspolitik går dock i olika riktningar. En del betonar främst att det kalla krigets grundläggande antagonistiska hållningar ersatts av ett internationellt klimat som domineras av samarbete, även vad gäller Ryssland och de andra delarna av forna Sovjetunionen. Några pekade också på den omfattande minskning i militära utgifter som skett i både Väst och Öst sedan det kalla krigets slut. En viktig slutsats av detta, som ju också ligger till grund för ominriktningen av

det svenska försvaret, är att det i nuläget inte finns något invasionshot mot Sverige, därför att det inte finns tillräckliga militära resurser för att genomföra en så omfattande operation i länder som skulle kunna tänkas vilja angripa Sverige. Alla som tog upp denna dimension var överens om att en sådan kapacitet skulle ta tid att bygga upp, även om somliga menade att det kan gå snabbare än den officiella bedömningen av tio år, medan andra menade att det skulle ta ännu längre tid. Det fanns dock också de som mer betonade de negativa konsekvenserna av det kalla krigets slut. Blockbildningen efter andra världskriget innebar att lokala och regionala konflikter kraftigt dämpades genom behovet av sammanhållning gentemot det andra blocket och att Warszawapaktens upplösning lett till upplösningstendenser i Östeuropa, bl.a. i form av väpnade konflikter.

Den minskade betydelsen av mellanstatliga konflikter, och den ökade betydelsen av väpnade konflikter mellan etniska grupper eller andra former av konflikter inom länder togs upp av många. En del kopplade detta direkt till det kalla krigets slut medan andra mer betraktade det som en allmän tendens, inte bara relevant ur ett Öst–Västperspektiv. De som betonade detta drag i omvärldsutvecklingen menade också att försvars- och säkerhetspolitiken måste omvandlas till följd av att det främsta problemet inte längre är möjligheten av ett storskaligt angrepp från ett annat land, utan lokala konflikter som leder till allmän instabilitet som kan spridas och eskalera okontrollerat.

De flesta av de intervjuade såg utvecklingen i Ryssland och dess närmaste grannländer som det enda stora säkerhetsproblemet från svensk synpunkt. Få såg den ryska utvecklingen som helt oproblematiske, medan de flesta såg möjligheter att den politiska instabiliteten kunde tillta. Några menade att detta skulle kunna leda fram till att Ryssland kunde utvecklas till ett militärt hot mot sina grannländer, i synnerhet genom att vilja återinförliva de baltiska länderna. Andra såg framför allt risken med ett tilltagande kaos i Ryssland, med åtföljande interna väpnade konflikter och tilltagande kriminalitet. Ett sådant Ryssland skulle alltså inte vara aggressivt utåt, men ändå vara en källa till allvarliga konflikter som indirekt skulle kunna påverka även länder som Sverige.

En ytterligare aspekt av det kalla krigets slut är Västalliansens öde. En möjlighet är att upplösningen av den bipolära strukturen leder till en ökad potential för motsättningar mellan de västliga länderna, t.ex. i form av ökade friktioner mellan USA och Västeuropa, eller tilltagande svårigheter att hålla ihop EU. Med Warszawapaktens upplösning har USA:s motiv att avsätta resurser för ett starkt engagemang i Europa avtagit i styrka. Samtidigt har Sovjetunionens kollaps och USA:s fortsatta satsningar på militärteknologisk utveckling lett till en situation där ingen makt kan mäta sig med USA i termer av militär slagkraft. En del ser detta som ett allvarligt problem, medan andra enbart konstaterar faktum. Detta hänger givetvis samman med den enskildes syn på USA:s roll i världen. En del drar slutsatsen att det är viktigt att Västeuropa bygger upp en egen samlad militär förmåga, för att inte vara utlämnat åt utfallet av beslutsfattandet i USA. Andra betonar i

stället behovet av att stärka FN:s roll som forum för hantering av internationella och inomnationella säkerhetsproblem.

En av de intervjuade framhöll att det kalla krigets slut har medfört att Sverige numera har betydligt större säkerhetspolitiskt handlingsutrymme. Agendan domineras inte av behovet av säkerhet för en liten nation mellan två stora block, utan Sverige har nu möjlighet att med mindre hänsyn till känsliga relationer aktivt driva de frågor man anser angelägna.

2.2.4 Förändringar i spelreglerna för säkerhetspolitiken

Den säkerhetspolitiska utvecklingen under senare decennier är inte bara en konsekvens av de stora geopolitiska förändringsprocesserna i och med det kalla krigets slut. Många iakttagare menar också att själva grundlogiken i det globala säkerhetspolitiska systemet befinner sig i förändring. En rad olika sådana trender som påverkar eventuella väpnade konflikters karaktär och förlopp togs upp av enskilda personer.

Den tilltagande internationaliseringen av såväl ekonomi som politiskt beslutsfattande, i synnerhet i Västeuropa, ses av flera som en process som leder till en grundläggande förändring av det säkerhetspolitiska systemet. Enskilda länder vävs samman i ömsesidiga beroenden och gemensamma sårbarheter. Staterna är inte längre självklara grundenheter i säkerhetspolitiken. Internationaliseringsprocessen leder till att det uppkommer övernationella beslutsorgan och kollektiva intressen och behov, som underminerar nationalstaternas betydelse. Potentialen för konflikter mellan stater som är starkt indragna i sådana internationaliseringsprocesser minskar därför, liksom motiven att starta allvarliga konflikter. De gemensamma sårbarheterna, menar några, innebär också att konsekvenserna av ett väpnat angrepp på en annan stat skulle bli mycket allvarliga också för det egna landet, genom sammanvävningen av komplexa produktions- och konsumtionssystem. I en sådan värld finns inte längre några starka motiv för att vilja invadera andra länder och kontrollera deras territorium.

Det finns dock en betydande grupp som inte ser internationaliseringen som ett så genomgripande fenomen. Dessa personer ser nationalstaterna som bestående grundenheter i det globala systemet, av olika skäl. Inte minst menar man att de internationella sammanslutningarna kan visa sig bräckliga, medan nationalstaterna är betydligt mer beständiga företeelser.

Det finns givetvis olika åsikter om vilken roll militär styrka spelar i den nya säkerhetspolitiska situationen. Vissa menar att det numera är ekonomisk styrka och stabilitet samt teknologisk kompetens som ger inflytande i internationella sammanhang. Andra betonar att styrkan i ett lands militära resurser fortfarande är en av de mest betydelsefulla faktorerna för att avgöra landets ställning i internationella relationer.

Två aspekter av det framväxande informationssamhället togs upp som fakto-

rer som påverkar säkerhetspolitikens spelregler. Den ena är att den omfattande tillgången till information, och omöjligheten att kontrollera informationsflödena innebär att alla säkerhetspolitiska aktörer har mycket god överblick över vad alla andra aktörer gör. Man kan alltså mycket tidigt få varningssignaler om något land skulle börja förbereda en väpnad konflikt, och därmed tidigt kunna vidta olika typer av åtgärder, allt från konfliktförebyggande till egen rustning. Betydelsen av denna faktor har stärkts genom en rad internationella avtal avsedda att skapa transparens genom system för ömsesidiga inspektioner av militära resurser. Den andra aspekten av informationssamhället är att massmedias rapportering av dramatiska händelser innebär att konsekvenserna av väpnade konflikter även i avlägsna områden blir på ett dramatiskt sätt synliga via bildreportage i TV och tidningar. Dessa bilder väcker starka känslor, och skapar ett starkt tryck på beslutsfattare att agera. Det har alltså blivit svårare att ställa sig passiv inför konflikter och katastrofer i omvärlden, och politiker är ofta utsatta för ett starkt tryck att agera snabbt.

Slutligen samverkar ett antal olika utvecklingstendenser, menar flera, till att de tidigare tydligare gränserna mellan fred och krig numera suddats ut. Under det kalla kriget var det främsta militära problemet möjligheten av ett omfattande väpnat angrepp av en annan stat. I ett sådant fall var gränserna mellan fredstillståndet och krigstillståndet tydliga och klara, och man kunde också utforma lagstiftning och rollfördelning mellan myndigheter med utgångspunkt från dessa två tillstånd. Då allt fler konflikter involverar icke-statliga aktörer, som etniskt, religiöst eller politiskt baserade organisationer, är dock gränsen mellan vad som är krig och vad som är fred otydlig, liksom de väpnade konflikternas geografiska avgränsning. En terrorgrupp med tillgång till massförstörelsevapen kan slå till i stort sett när och var som helst. Detta innebär även att gränserna mellan militära och civila ansvarsområden blir otydligare, t.ex. när omfattningen av en terroristorganisationens aktiviteter övergår från att vara kriminalitet till att vara ett väpnat angrepp. Även vid en konflikt mellan stater kan gränsdragningsproblem uppstå genom att stater kan använda icke-militära medel vid ett angrepp på en annan stat, t.ex. informationskrigföring syftande till att lamslå viktiga infrastruktursystem.

2.2.5 Förändringar i samhällsstrukturer

Många av de intervjuade pekade på de europeiska integrationsprocessens betydelse för svensk försvarspolitik. Sammanflätningen av den europeiska ländernas ekonomier leder till ett ekonomiskt system där alla enskilda länder är starkt beroende av att helheten fungerar, eftersom man annars varken kan få tillgång till de insatsvaror, komponenter och färdigprodukter som behövs i ett modernt samhälle, eller kan få sälja det som produceras i det egna landet, eftersom exportkvoterna är höga för många varor. Detta leder till, menar många, ett starkt egenintresse av att bidra till att bevara stabiliteten inom Europa och att undvika och förebygga konflikter. I förlängningen kan man också se en förskjutning av själva grundlogiken i systemet, där

man inte längre tänker primärt i termer av enskilda länder, utan i termer av Europa som helhet. Den politiska integrationen leder till att allt fler viktiga politiska beslut fattas på övernationell nivå, vilket ställer försvars- och säkerhetspolitiken inför nya frågeställningar. Av direkt betydelse för säkerhetspolitiken är institutionaliseringen av en detaljerad och mångfacetterad europeisk säkerhetsordning, i form av förpliktande avtal och upprättande av en rad olika organisationer avsedda att skapa transparens och bygga ömsesidigt förtroende.

Av särskild betydelse för Sverige är att det kalla krigets upphörande lett till en snabb öppning av relationerna kring Östersjön. Både politiskt och ekonomiskt knyts Sverige starkare till framför allt de baltiska länderna. Detta kan i sig skapa säkerhetspolitiska problem, eftersom den tilltagande integrationen innebär att möjligheten att ställa sig utanför en eventuell framtida väpnad konflikt i Baltikum minskar.

En av de intervjuade framhöll också betydelsen av demokratiseringen av de östeuropeiska staterna, en process som visserligen tar lång tid och går olika fort i olika länder, men där stora framsteg gjorts. Detta ses som en viktig faktor, eftersom vi vet att demokratier sällan startar krig.

Om den fortgående integrationen inom EU och i ett vidare europeiskt sammanhang ses som en positiv säkerhetspolitisk faktor som minskar risken för allvarliga konflikter, så finns det dock andra strukturella omständigheter som kan utgöra en framtida konfliktpotential, framför allt de bestående klyftorna vad gäller materiell välfärd mellan Väst och Öst och mellan Nord och Syd. Ingen av de intervjuade ser dessa klyftor som direkta anledningar till att något annat land skulle inleda ett väpnat angrepp på Sverige, men man menar att klyftorna kan leda till andra säkerhetsproblem, som inbördes konflikter, omfattande internationell kriminalitet och flyktingströmmar.

En stor andel av de intervjuade tog också upp utvecklingen av det civila samhället som en viktig aspekt i diskussionen om säkerhetspolitik. Ökade ömsesidiga beroenden, mer teknologiskt avancerad infrastruktur och ökat beroende av nätverk som telekommunikationssystem och Internet medför, menar en del, ökade sårbarheter. Dessa sårbarheter kan leda till ökad risk för olyckor med omfattande konsekvenser, men kan också utnyttjas av grupper eller stater med aggressiva avsikter. Några menar dock att sårbarhetsaspekten överdrivs. Dels är sårbarheten i betydande grad gemensam, d.v.s. alla samhällen är lika beroende av komplexa och ofta internationella nätverk, och har därför starka motiv för att avstå från att använda dessa sårbarheter som mål för angrepp. Dels är det inte säkert att det moderna samhället faktiskt är mer sårbart än tidigare, då många viktiga samhällsfunktioner decentraliserats, bl.a. genom privatiseringar.

2.2.6 Värderingsförändringar

Förändringar i värderingar och normer bidrar också till att forma den säkerhetspolitiska miljön. Många av de intervjuade nämnde en kraftigt minskad tolerans

bland allmänhet och beslutsfattare mot förluster av människoliv och skador på människor och egendom som en viktig faktor för vilka konflikter som är möjliga, och vilka förlopp de kan få. Det är i många länder svårt eller omöjligt att fatta beslut om militära operationer där det finns en påtaglig risk för egna förluster, om inte verkligt vitala värden står på spel, som t.ex. den egna överlevnaden. Vålds användning möts av kraftig kritik och opposition, som tydligt demonstrerades under Kosovokriget.

Några av de intervjuade pekade också på etableringen av en tydligare värderingsgrundval bland de västliga staterna, där mänskliga fri- och rättigheter har en central ställning. Detta innebär en fundamental förändring av den internationella säkerhetspolitiska miljön, där tidigare principen om staters suveränitet betraktades som primär. Väpnade konflikter av samma karaktär som Kosovokriget är därför mer sannolika än tidigare, då enskilda stater eller grupper av stater kan rättfärdiga väpnade aktioner med hänvisning till skydd av mänskliga rättigheter.

Enstaka personer nämnde andra typer av värderingsförskjutningar, som t.ex. att yngre politiker och befattningshavare i Sverige inte på samma sätt är präglade av det kalla krigets distanserade syn på Nato. Nato ses inte längre som den ena av två supermaktspakter som står mot varandra, utan som ett slags säkerhetsorganisation. En annan faktor som togs upp av någon var att många yngre politiker i Europa har omfattande internationella kontakter och erfarenheter, vilket leder till en förskjutning av tyngdpunkten i deras identiteter. Man känner större gemenskap med partifränder i andra europeiska länder än med svenska politiker från andra partier än det egna. Detta leder till att politiska beslutsfattare allt mer tänker i termer av Europa och europeisk politik, snarare än i termer av Sverige som viktig aktör.

2.2.7 Teknologiska förändringar

Som viktigaste teknologiska utvecklingstrend nämnde många utvecklingen av långdistansvapen med hög precision. Denna typ av vapen leder till mycket snabba konfliktförlopp, och underminerar betydande delar av tidigare militärstrategiskt tänkande. Det råder dock oenighet om vilka praktiska konsekvenser som följer av denna utveckling vad gäller militär strategi. En särskild konsekvens av utvecklingen av denna typ av vapen är att de är förhållandevis billiga och lättåtkomliga. Det är alltså i princip möjligt att en terrororganisation kan skicka långdistansraketer med stor precision över tusentals kilometer. En närbesläktad trend är det militära utnyttjandet av avancerad informationsteknologi, som potentiellt gör det möjligt för länder med tillgång till teknologin att ha långtgående insyn i allt vad en eventuell motståndare företar sig, både före ett krigsutbrott och under väpnade strider.

Några tog också upp möjligheten till informationskrigföring, d.v.s. attacker utan vapen mot viktiga samhällsfunktioner som sätt att skada en motståndare.

Tabell 1 Översikt över dimensioner i omvärldsutvecklingen

1. Geopolitisk situation

Sveriges geopolitiska läge: liten granne till Ryssland
 Rysslands omvandling från supermakt till regional stormakt.
 Kinas relationer till omvärlden som konfliktpotential
 Splittrat fokus i Västeuropas säkerhetspolitik (Medelhavet, Östeuropa)
 Sverige har minskad strategisk betydelse för andra länder

2. Säkerhetspolitiska utvecklingstrender

Det kalla kriget slut, antagonism ersatt av samarbetsklimat
 Inget invasionshot inom 15 år
 Sveriges säkerhetspolitiska handlingsutrymme har ökat
 Ryssland kan återuppstå som stor och hotfull makt,
     Ryssland (och närliggande områden) instabilt. Ryssland enda påtagliga hot.
     Variant: Konflikter i Ryssland, men ingen aggression utåt.
 Potential för motsättningar mellan Västmakterna (Även inom, t.ex. upplösning
     av USA, EU)
 Inbördeskrig i stället för krig mellan stater (sönderfallstendenser, etniska
     konflikter, resultat av det kalla krigets slut)
 USA mer ovilligt att engagera sig i Europa
 USA dominerande militärteknologiskt.
     Europa behöver egen förmåga.

3. Förändringar i spelreglerna för säkerhetspolitiken

Militär styrka som politisk resurs (för och emot)
 Internationaliseringen underminerar statens betydelse
 Motiv för att genomföra invasioner och kontrollera territorium obsoleta
 Större och snabbare tillgång till information om t.ex. rustning
 Massmedia tvingar fram snabba reaktioner
 Otydliga gränser mellan krig och fred (icke-statliga grupper, andra medel än
     väpnad konflikt)
 Konfliktförloppen har blivit snabbare

4. Förändringar i samhällsstrukturer

Demokratisering av Östeuropa

Ekonomisk och politisk integration i Europa

Framväxt av europeisk säkerhetsordning med institutioner. (Även globalt)

Framväxt av Östersjöregionen, med lojaliteter till baltiska stater

Stora bestående klyftor i välfärd (Väst–Öst, Nord–Syd)

Beslutsfattandet om framtiden sker i Bryssel

Civil samhällsutveckling skapar nya sårbarheter och hot

5. Värderingsförändringar

Lägre tolerans för dödade och skadade, lägre tolerans för våldsanvändning

Yngre generationen inte lika kritisk till Nato

Politiker med internationell erfarenhet utvecklar annan ”vi”-känsla

Etablering av gemensam värdegrund i internationell politik, t.ex. mänskliga rättigheter

6. Teknologiska förändringar

Snabb IT-utveckling: detaljerad realtidsöverblick över konfliktförlopp

Möjlighet till IT-krigföring

Utveckling av lättillgängliga långdistansvapen med stor precision. Snabb teknikutveckling.

2.3 Risk för väpnade konflikter i Sveriges närområde

Jag ställde alla intervjuade inför frågan om de kan tänka sig något scenario där Sverige på något sätt blir part i en väpnad konflikt inom överskådlig framtid. Frågan syftade till att få en bild av om den intervjuade tror att sannolikheten för svensk inblandning i väpnade konflikter är obefintlig, låg eller hög; om vilka typer av väpnade konflikter som ses som sannolika; samt vilka slags föreställningar den intervjuade har om orsakssammanhang som kan leda till uppkomsten av en väpnad konflikt som berör Sverige.

Alla de intervjuade är överens om att det i dagsläget inte finns någon potentiellt fientligt sinnad makt som har kapacitet att genomföra ett storskaligt invasionsförsök gentemot Sverige. Nato skulle kunna mobilisera en sådan kapacitet, men ingen av de intervjuade ser en sådan utveckling som värd att diskutera på allvar. Den stora majoriteten ansluter sig till den officiella svenska linjen att det inte finns någon risk för invasionsföretag inom minst en tioårsperiod. Den hårda kärnan i denna hållning bygger på det faktum att det sedan Warszawapaktens upplösning och de facto-nedrustningen i Ryssland sedan 1989 inte finns tillräck-

lig fysisk kapacitet att genomföra ett storskaligt invasionsförsök. Några av de intervjuade anför dessutom andra typer av skäl, som att samhällsutvecklingen vad gäller informationsteknologi, vapentechnologi och ekonomisk integration under senare decennier undergrävt motiven en potentiell angripare skulle ha för att använda invasion och ockupation som medel för att främja sina intressen. Några få varnar dock för att det är lättsinnigt att kategoriskt avskrivna invasionshotet inom en tioårsperiod, och menar att under ogynnsamma förhållanden skulle en revanschistisk rysk ledning relativt snabbt kunna mobilisera tillräckliga militära resurser för att genomföra även relativt omfattande militära operationer gentemot omvärlden.

En mindre grupp bland de intervjuade ser frågan om krigsrisk som en fråga om hur sannolikt det är att Ryssland skulle starta ett väpnat angrepp på Sverige. Några sådana scenarier som nämnts är att växande motsättningar mellan Ryssland och EU leder till att Ryssland av strategiska skäl vill kontrollera svenskt territorium; att en extremnationalistisk rysk ledning använder aggression utåt som medel att ena och kontrollera inre krafter; samt att en konflikt mellan Ryssland och de baltiska länderna leder till att Ryssland besätter Gotland i förebyggande syfte.

Majoriteten av de intervjuade ser dock risken för ett direkt angrepp på Sverige från ryskt håll som försvinnande liten. Däremot kan många tänka sig andra typer av kriser som kan leda till att Sverige på olika sätt blir indraget i en väpnad konflikt, utan att vara det direkta målet för ett väpnat angrepp. Framför allt nämns då konflikter mellan olika parter i regionen Ryssland, Vitryssland och Baltikum. Om det skulle växa fram en väpnad konflikt i denna region skulle det vara svårt för Sverige att stå helt utanför. Flera menar att Sverige i så fall i princip kan välja att engagera sig eller inte, men att det moraliska och politiska priset för att ställa sig passiv om t.ex. någon av de baltiska staterna blir indragen i en väpnad konflikt med Ryssland skulle bli så högt att vi knappast kan acceptera det. Viktigt är naturligtvis i sammanhanget att arten av väpnad konflikt är en helt annan om svenska militära insatser i väpnade konflikter i Östeuropa blir aktuella, jämfört med scenariot med ett omfattande militärt angrepp riktat mot Sverige som nation. Flera pekar på att Sverige inte skulle agera på egen hand om det skulle bli krig i våra östra grannländer, utan skulle delta i en större internationell aktion under ledning av FN, Nato eller någon annan internationell sammanslutning.

Vid sidan av det traditionella invasionsscenarioet och scenarier med inbördes konflikter i Sveriges östra närområde nämner ett par av de intervjuade också möjligheten av att svenskt deltagande i internationella insatser i mer avlägsna väpnade konflikter kan leda till vedergällningsaktioner från stridande parter. Sådana aktioner kan då komma att röra sig i gränslandet mellan krig och terrorism, t.ex. genom användning av fjärrstridsmedel mot mål inom svenskt territorium.

En position som också förekommer är att framtiden är omöjlig att förutsäga, och att försvarsplaneringen därför inte bör bygga på bedömningar av sannolikheten för krig, utan på upprätthållandet av en rimlig försvarskapacitet för alla eventualiteter.

Slutligen finns det några få bland de intervjuade som anser att det i stort sett inte finns någon risk alls att Sverige blir involverat i väpnade konflikter under överskådlig framtid.

2.4 Åsikter om försvarsberedningens rapporter

Alla intervjuade tillfrågades om hur de ser på försvarsberedningens rapporter. Denna fråga ställdes efter frågan om omvärldsutvecklingen, som ett sätt att belysa den intervjuades föreställningsvärld genom att kontrastera den mot försvarsberedningens bild. Eftersom försvarsberedningens rapporter är omfattande och representerar en mer eller mindre officiell analys är det givetvis intressant att undersöka om det i stort sett finns en konsensus kring centrala frågor, eller om det finns kraftigt avvikande tolkningar och ståndpunkter. Jag frågade också särskilt om den intervjuade ansåg att det fanns dimensioner som försvarsberedningen ägnat för lite uppmärksamhet åt.

Generellt sett kan sägas att alla som tagit del av försvarsberedningens rapporter ser beskrivningen av det säkerhetspolitiska nuläget som väl genomförd. De kritiska kommentarer som görs gäller främst vilka slutsatser som dras av omvärldsanalysen, även om det också förekommer en del synpunkter på aspekter av omvärldsutvecklingen som kunde behandlats mer utförligt.

De av de intervjuade som främst ansluter sig till en maktrealistisk omvärldsuppfattning ser försvarsberedningens bedömningar som alltför optimistiska. Även om man inte är kritisk till den nulägesbeskrivning som görs, menar dessa personer att försvarsberedningen ensidigt betonar de positiva dragen i den säkerhetspolitiska utvecklingen, och inte tillräckligt beaktar riskerna för att flera positiva trender bryts och ersätts av negativa utvecklingsspiraler. T.ex. ifrågasätter en del om det inte kan uppkomma allvarliga motsättningar inom Västalliansen, som leder till ett sammanbrott i samarbetet och växande intressekonflikter mellan (eller t.o.m. inom) USA, Västeuropa, Japan och andra stormakter. Dessa personer är också skeptiska till tioårsfristen, och menar att Ryssland kan komma att utvecklas till ett säkerhetspolitiskt hot betydligt snabbare än beredningen tror.

Enstaka personer tog upp frågor som man anser att beredningen ägnat för lite uppmärksamhet, t.ex. massförstörelsevapnens roll, icke-militära säkerhetsproblem och utvecklingen av militärdoktriner i omvärlden.

Flera menar också att kopplingen mellan omvärldsanalysen och de konkreta förslagen till utformning av totalförsvaret är svagare än man skulle önskat.

2.5 Åsikter om det vidgade säkerhetsbegreppet

Under de senaste tio åren har den officiella svenska diskursen kring säkerhet successivt förändrats genom att formuleringen av ett ”utvidgat säkerhetsbegrepp”, som

dels inkluderar andra säkerhetsproblem än rent militära, dels betonar säkerhetens internationella dimension. Jag ställde en öppen fråga om hur de intervjuade ser på formuleringen av säkerhetsbegreppet i svensk försvarspolitik. Av svaren är det uppenbart att säkerhetsbegreppets exakta formulering berör en rad fundamentala problemkomplex i svensk försvars- och säkerhetspolitik. Säkerhetsbegreppet har en central betydelse i försvarspolitiken genom att det definierar vad totalförsvaret ska ägna sig åt, respektive vad totalförsvarets resurser ska få användas till. Detta innebär att definitionen av säkerhet inte är en rent teoretisk fråga, utan den har mycket konkreta konsekvenser för resursfördelning och resursanvändning. Jag tematiserade under intervjuerna två infallsvinklar på säkerhetsbegreppet. Den ena handlade just om hur den intervjuade såg på säkerhetsbegreppets roll som riktmärke för vad totalförsvaret ska få använda sina resurser till, med särskild hänvisning till svårigheterna att dra tydliga gränser mellan militärt och civilt. Den andra infallsvinkeln var att be den intervjuade att kommentera påståendet att säkerhet är ett kollektivt internationellt fenomen, som också måste hanteras på ett internationellt plan.

Diskussionen om dessa frågor kom att ha olika förlopp i olika intervjuer. De allra flesta var oreserverat positiva till ett brett säkerhetsbegrepp som inkluderar ”svåra påfrestningar i fred” och andra säkerhetsproblem som inte entydigt faller under beteckningen krig. Flera menade att det utvidgade säkerhetsbegreppet i försvarspropositionen 1995 endast satte på pränt vad försvaret ’alltid’ ägnat sig åt, d.v.s. att bistå det civila samhället i krissituationer, och att bidra till internationell krishantering. En inställning som företrädde av flera är att svenska folket avsätter omkring 40 mdr kronor per år till försvaret, och att det därför är viktigt att möjliggöra att dessa resurser utnyttjas så effektivt som möjligt, d.v.s. även för fredstida uppgifter som inte direkt har med försvar mot ett väpnat angrepp att göra. Andra betraktade frågan som viktig p.g.a. faktiska förändringar i omvärldssituationen, framför allt att de nu aktuella säkerhetsproblemen mer handlar om terroristgrupper, hackers och etniska konflikter som kan spilla över på andra. Här finns en rad scenarier där nuvarande lagstiftning och ansvarsfördelning mellan myndigheter inte är utformad så att det är klart vem som ska göra vad. I synnerhet innebär lagstiftningens uppdelning i fred och krigstillstånd problem för en smidig hantering av den s.k. gråzonsproblematiken, menar flera. Givetvis fanns också en del röster som menade att diskussionen om vidgade uppgifter för totalförsvaret kan härledas till att försvaret söker nya uppgifter för att legitimera sin existens när invasionshotet förefaller mindre trovärdigt. En av de intervjuade, som har sin identifikation i fredssamhällets organisationer, menade att det är viktigt att upprätthålla en tydlig gräns som inskränker försvarsorganisationernas möjlighet att expandera in i fredssamhället.

Vid en direkt fråga håller alla av de intervjuade med om att (militär) säkerhet inte kan betraktas enbart ur ett nationellt svenskt perspektiv. Sverige är starkt beroende av omvärldsutvecklingen, och dessutom alltför litet för att kunna ensamt försvara sig mot t.ex. ett mobiliserat och återupprustat Ryssland. Däremot var meningarna delade om huruvida detta innebär att säkerhetsproblematiken endast kan, och

bör, hanteras med kollektiva instrument. Skalan är här glidande, från de som menar att vi måste försäkra oss om militärt bistånd från andra och satsa på internationellt samarbete om militärmateriel, över de som menar att Sverige måste delta aktivt i internationella säkerhetsorganisationer som Nato och VEU, till de som menar att problematiken på sikt endast kan lösas genom att nationalstaterna tynar bort och ersätts av genuint gemensamma strukturer. Dessa synpunkter är intimt förknippade med grundläggande föreställningsvärldar, och jag förlägger därför den vidare diskussionen av problematiken till kapitel 3 och 4 av denna studie.

2.6 Prioritering mellan totalförsvarets fyra uppgifter

Enligt riksdagsbeslut har det militära försvaret fyra centrala uppgifter, varav tre har direkta motsvarigheter för den civila delen av totalförsvaret:

- att i fred förbereda för att i krig försvara riket mot väpnade angrepp som hotar dess frihet och oberoende. Angrepp skall kunna mötas var det än kommer ifrån och hela landet skall kunna försvaras.
- att kontinuerligt i fred och under kriser kunna övervaka och hävda rikets territoriella integritet, i luften, till sjöss och på marken.
- att kunna ställa kvalificerade förband och andra resurser till förfogande för internationella fredsfrämjande och humanitära insatser.
- att kontinuerligt kunna stödja samhället vid svåra påfrestningar i fred.

Frågan om hur de intervjuade ser på prioriteringar mellan totalförsvarets övergripande mål togs upp på olika sätt i intervjuerna, beroende på varje enskild intervjus förlopp. Det råder stor enighet bland de intervjuade om att de fyra specificerade uppgifterna är relevanta och angelägna. Ingen av de intervjuade ansåg att målbeskrivningen borde ändras på ett grundläggande sätt. Det var däremot tydligt att det fanns mycket olika inställning till prioriteringen mellan de fyra uppgifterna. Med en grov generalisering kan man urskilja tre olika grundinställningar.

Den första tar sin utgångspunkt i förmågan att försvara Sverige mot ett omfattande väpnat angrepp, samt att kunna hävda Sveriges territoriella integritet. De som tillhör denna grupp ser den uppgiften som fundamental, även om det inte är troligt att Sverige utsätts för ett väpnat angrepp under det närmaste decenniet. Olika typer av argumentation används för att stödja denna inställning. Ett viktigt argument är att det inte går att förutse hur den säkerhetspolitiska situationen kommer att utvecklas på längre sikt, och konsekvenserna av en bristande förmåga att försvara landet skulle vara så allvarliga att det finns starka motiv att upprätthålla ett militärt försvar med kapacitet att avvärja ett större angrepp. Ett annat argument hänvisar till den internationella säkerhetspolitiken, och menar att Sveriges

viktigaste bidrag till internationell stabilitet är en trovärdig förmåga att försvara det egna territoriet. De som ser försvaret mot ett väpnat angrepp på Sverige som huvuduppgiften menar att det är riktigt att Sverige deltar i internationella insatser, och att försvaret stöder samhället vid svåra påfrestningar i fred, men menar att dessa uppgifter inte får inskränka möjligheterna att fullfölja huvuduppgiften. De ses alltså som viktiga biuppgifter, som ska utföras med ledig kapacitet. Försvaret ska utformas för att kunna försvara Sverige mot angrepp och territoriella kränkningar, och de resurser man bygger upp för detta ändamål ska i mån av möjlighet också användas för andra ändamål.

Den andra grundinställningen är att den internationella säkerhetspolitiska situationen efter 1989 innebär att det är internationell krishantering som är det viktigaste säkerhetspolitiska problemet, medan försvar av svenskt territorium är en mindre aktuell uppgift inom överskådlig framtid. De som har denna grundinställning menar därför att försvaret bör utformas med utgångspunkt från förmågan att effektivt kunna delta i internationell krishantering. De resurser man bygger upp för detta ändamål är, menar man, också lämpade att fullgöra uppgiften att försvara Sverige, om det skulle bli nödvändigt.

Den tredje grundinställningen fokuserar på det civila samhällets säkerhetsproblem, och menar att det framför allt är resurser för att hantera fredssamhällets säkerhetsproblem som behöver byggas upp. Med utgångspunkt från dessa krishanteringsresurser kan man sedan göra de kompletteringar och anpassningar som behövs för att också kunna hantera den extrema kris som ett krig utgör.

Skillnaderna i synsätt har alltså inte att göra med vilka uppgifter som bör finnas med i totalförsvarets målbeskrivning, utan vilken eller vilka uppgifter som bör utgöra utgångspunkten för investeringar, försvarsstruktur och strategier. Frågan är om det är territorialförsvar, hantering av internationella väpnade konflikter, eller det civila samhällets krishantering som ska vara dimensionerande. Åtskilliga av de intervjuade menar att målen är kompletterande snarare än konkurrerande vad gäller utvecklingen av förmåga att hantera alla uppgifterna. Flera ser t.ex. svenskt militärt deltagande i internationella insatser som ett viktigt bidrag till utvecklingen av förmågan att försvara territoriet.

2.7 Vad är det totalförsvaret ytterst försvarar?

Det fanns en betydande variation i hur de intervjuade formulerade vad det är vi försvarar egentligen.

Knappast någon menade att det är det svenska *territoriet* som ska försvaras, den enda som använde den formuleringen identifierade sig inte med den, utan menade att det väl traditionellt var det som skulle försvaras.

Den stora majoriteten formulerade ett svar som på något sätt refererade till landet Sverige. Här fanns några olika varianter:

Sveriges oberoende och frihet. De som tillhörde denna kategori betonade vikten av att försvara nationens existens som fritt och oberoende land.

Självbestämmande. De som valde denna tyngdpunkt menade att svenska folkets rätt att själva fatta beslut om sitt öde är det vi ytterst försvarar. Ingen utomstående ska kunna tvinga oss i någon riktning som vi inte själva beslutat om.

Dessa båda formuleringar ligger mycket nära varandra, även om den senare mindre starkt betonar nationen och det territoriella, och mer valfriheten. Båda formuleringarna riskerar att hamna i kris genom att Sverige självt väljer att avstå från en del av sin suveränitet genom EU-medlemskapet.

En grupp av de intervjuade fokuserade på *medborgarna* i Sverige snarare än på statsbildningen. De betonade att försvaret gäller svenskarnas grundtrygghet, vardagsliv, välfärd, liv och egendom.

Tre av de intervjuade såg det som ska försvaras i termer av en *nationell värdegemenskap*. Här betonades att vi i Sverige utvecklat en viss värdegemenskap, som också innebär att det finns ett gemensamt svenskt projekt för att i Sverige bygga vidare på samhället enligt dessa värden. Det är detta svenska projekt som vi ska försvara.

En relativt stor minoritet valde formuleringar i sina svar som tydligt demonstrerade att de inte definierade det som ska försvaras i termer av något specifikt svenskt. Man valde i stället att betona att det är *principiella värden* det handlar om, så som människovärdighet, humanitära ideal, demokrati. Några resonerade om detta i termer av en västerländsk värdegemenskap som gemensamt ska försvaras, medan några få såg de universella värdena frikopplade från varje geopolitiskt "vi," d.v.s. det som ska försvaras är i princip värt att försvara var som helst i världen, även om vi av praktiska skäl måste ha mer modesta ambitioner. Endast en person valde en formulering som s.a.s. exkluderade oss själva, nämligen att det handlar om att skydda folkgrupper från övergrepp och dödande i konflikthärder i andra delar av världen än vår egen.

2.8 Varför deltar Sverige i internationella insatser?

I officiella svenska dokument om försvarspolitiken, som t.ex. försvarsberedningens rapporter och försvarspropositioner anförts många olika argument för att Sverige ska delta i internationella militära operationer. Man kan se dessa argument i ljuset av två poler, dels det egennyttiga (det är bra för oss), dels det altruistiska (det är bra för andra än oss). Under intervjuerna ställde jag frågan först rakt av: "Varför deltar Sverige i internationella insatser?", och följde eventuellt senare upp med följdfrågor.

I svaren kan åtta olika huvudtyper av argumentation urskiljas. Många av de intervjuade såg motiven för internationella insatser som blandade, och nämnde följaktligen motiv från flera olika kategorier.

Forechecking: Internationella insatser är ett led i en strategi för att dämpa och stoppa konflikter som utan ingripanden skulle kunna eskaleras och vidgas, och så småningom även drabba oss direkt. Detta argument är givetvis mest relevant för konflikter i Europa samt närliggande områden.

Byteshandel: Vi deltar i internationella insatser som ett led i ett slags byteshandel med andra stater. Om vi hjälper till på andra håll är chanserna större att andra är villiga att bistå oss om vi i framtiden skulle behöva sådant bistånd.

Humanitära skäl: Vi deltar i internationella insatser för att minska lidandet i världen. Väpnade konflikter medför ofta övergrepp mot civilbefolkningen, flyktingkatastrofer och stor förstörelse. Vi bör av humanitära skäl bidra till att stoppa sådana konflikter. Detta argument innebär i princip att vi bör delta i insatser där vi har goda förutsättningar att göra en effektiv humanitär insats. Å ena sidan kan det leda till att vi bör prioritera insatser i områden där lidandet är mest omfattande, t.ex. i Afrika. Å andra sidan är det inte säkert att svenska försvaret kan arbeta effektivt i t.ex. tropiska miljöer, och att denna typ av humanitära insatser bäst görs genom att bidra med pengar och resurser till lokala organisationer.

Medlemskap i internationella samfund: Detta är ett instrumentellt argument, d.v.s. att man konstaterar att om Sverige vill bli betraktat som en fullvärdig medlem i EU, FN och andra internationella organisationer, så måste vi också ställa upp i dessa organisationers insatser. Gör vi inte det kan det leda till en minskad status för Sverige som politisk röst i internationella sammanhang.

Sveriges roll i världen: Detta motiv har en negativ och en positiv variant. Den negativa går ut på att Sverige vill spela en betydelsefull roll i världen, d.v.s. vara ett slags moralisk stormakt. För att kunna bibehålla vår trovärdighet som en sådan måste vi också delta med våra resurser i internationella insatser. Detta kan också ses ur ett mer individuellt perspektiv, d.v.s. att svenskt deltagande i internationella insatser avspeglar enskilda politikernas vilja att vara viktiga personer i internationella sammanhang. Den positiva varianten betonar i stället att Sverige är och bör vara en förkämpe för värden som vi anser viktiga och som vi vill bidra till att förverkliga också i omvärlden.

Meningsfull uppgift: Detta motiv refererar till att militära befälhavare driver på frågan om svenskt deltagande i internationella insatser därför att man upplever dessa som motiverande och meningsfulla i en situation där försvaret mot en invasion inte har kraft att mobilisera engagemang i det dagliga arbetet p.g.a. av att inget invasionshot föreligger under förutsägbar framtid.

Övning: Internationella insatser är viktiga tillfällen för svensk militär att öva sig. Erfarenheter från de internationella insatserna bidrar till att utveckla såväl praktiska färdigheter som att göra bättre prioriteringar vad gäller materielinvesteringar och annat.

Bidrag: Internationella insatser ingår som delar i ett internationellt säkerhetssystem, via FN och andra organisationer. Det ligger såväl i vårt eget som i alla länders gemensamma intresse att det internationella säkerhetssystemet upprätt-

hålls och stärks. Det är viktigt att Sverige deltar i de insatser FN beslutar om, inte minst för att medverka till att skapa en allmän beredskap bland FN:s medlemmar att lämna bidrag till den gemensamma säkerheten.

I denna argumentation går det inte att urskilja egennyttiga och altruistiska motiv. De internationella säkerhetsarrangemangen är en gemensam angelägenhet som ger alla deltagare säkerhet. Även om vi deltar med resurser i FN-insatser i Afrika eller Asien, i konflikter som inte har någon förutsägbar möjlighet att direkt inverka på Sveriges säkerhet, så ligger det i Sveriges intresse att upprätthålla FN:s instrument för globalt fredsfrämjande. En urholkning av FN:s förmåga att göra insatser där det behövs vore ett allvarligt hot mot Sveriges säkerhet.

2.9 Totalförsvarets olösta frågor

I slutet på intervjun ställde jag frågan om den intervjuade kunde formulera något slags ödesfråga eller större skiljelinje i försvarspolitiken, en viktig fråga (eller flera frågor) som fortfarande är olöst och där det finns betydande olikheter i ståndpunkter. Jag föreslog inga teman, utan lät den intervjuade själv formulera en frågeställning. Det var stor spridning på svaren och alltså ingen större enhetlighet i vilka frågeställningar man tog upp som centrala.

Den frågeställning som nämndes av flest personer (dock mindre än en fjärdedel) var det praktiska genomförandet av det militära försvarets omställning från invasionsförsvar till insatsförsvar. Den tröghetsproblematik man ser består bl.a. i att man för att uppnå ett flexibelt insatsförsvar kan tvingas göra sig av med även mycket moderna vapensystem, vilket leder till stora meningsskiljaktigheter inom försvarsorganisationen. Många av de andra frågor som togs upp är dock närliggande, som frågan om balansen mellan vapengrenarna till följd av att JAS-projektet framtvingat nedskärningar inom armén och marinen, och utvecklingen av kapacitet att delta i internationella insatser. Ett problemkomplex som togs upp med flera olika infallsvinklar handlade om gråzonen mellan krig och fred och mellan militärt och civilt. Flera menade att denna gränzon växt i betydelse sedan det kalla krigets slut, medan lagstiftning och förvaltningsstruktur är uppbyggda kring en skarp grändragning mellan fred och krig.

Bland de övriga frågor som nämndes av åtminstone några av de intervjuade finns frågan om hur man ska kunna säkra rekryteringen av lämplig personal till försvaret; hur man i tider av nedskärningar ska kunna bibehålla viktig grundkompetens som behövs om vi i framtiden skulle stå inför behovet av att bygga upp invasionsförsvaret igen; samt skiljelinjen mellan ett tekniskt avancerat försvar med relativt få men högt kvalificerade militärer, och ett försvar som framför allt bygger på brett deltagande av värnpliktiga.

Frågorna om Sveriges eventuella medlemskap i Nato och en framtida gemensam västeuropeisk försvarsorganisation togs upp bara av någon enstaka av de intervjuade som ett viktigt problem.

3. Säkerhetspolitiska föreställningsvärldar

3.1 Inledning

I föregående kapitel gjordes en översiktlig beskrivning av de synpunkter som framkommit i intervjuerna. I detta kapitel görs en analys av de föreställningsvärldar som ligger till grund för hur enskilda individer formulerar sin syn på vilka drag i omvärldsutvecklingen som är viktiga, och vilka mål och strategier som bör prioriteras. Denna analys tar formen av en presentation av tio olika typer av säkerhetspolitiska föreställningsvärldar, relevanta för svensk försvarspolitik. Hela avsnittet är uppbyggt som en diskussion av figur 2, *Säkerhetspolitiska föreställningsvärldar*. Figuren bygger på kombinationer av tre olika dimensioner som representerar grunddrag i de olika föreställningsvärldarna:

1. Ödesgemenskap
2. Prioriterade mål
3. Säkerhetspolitisk ontologi

Genom olika kombinationer inom ramen för dessa dimensioner definierar figur 2 tio typer av säkerhetspolitiska föreställningsvärldar. Att det blivit just tio typer har inte med logiska nödvändigheter att göra, utan baseras på en bedömning av vilka typer av ödesgemenskaper och säkerhetspolitiska ontologier som har varit relevanta för just det svenska försvarspolitiska etablissemanget. Modellen kan anpassas till de särskilda förhållanden som råder i andra sammanhang, som t.ex. i Ryssland, bland parterna i Kongokonflikten, eller i Kina. Jag vill betona att dessa föreställningsvärldar ska betraktas som teoretiska idealtyper som knappast återfinns i helt rena former i livs levande personers tankevärldar. Syftet med figuren är inte att skapa en korrekt avbildning av verkligheten, utan att formulera en begreppsapparat som gör det lättare för oss att identifiera skillnader i hur olika personer och grupper tänker och argumenterar kring försvars- och säkerhetspolitiska frågor. I kapitel 4 används dock citat ur intervjuerna för att illustrera och nyansera hur enskilda personer resonerar om försvarspolitiska grundfrågor. Jag diskuterar där hur deras konkreta resonemang kan tolkas som uttryck för de grundstrukturer som presenteras i sin renodlade form i detta kapitel.

Jag ska nu först förklara vad som menas med de tre olika dimensionerna, för att därefter karakterisera var och en av de tio olika föreställningsvärldarna.

Prioriterade mål	INTRASSEORIENTERING			VARDEORIENTERING		
	"Vi" = Europa/ Västalliansen	"Vi" = Nationen	"Vi" = Nationen	"Vi" = Kretsen av demokratiska samhällen	"Vi" = Mänskligheten	
Ödesgemenskap	I	II	III	IV	V	
Maktrealistisk	Västalliansen bör etablera en stark säkerhetsordning baserad på avskräckning och militär interventionskapacitet så att man kan hantera regional kriser som kan komma att hota alliansens säkerhetsintressen.	Sverige bör vidmakthålla ett respektingivande militärt försvar för att kunna försvara nationen mot en bred skala av militära och andra hot. Vi bör delta i internationella säkerhetsorganisationer om detta stärker vår säkerhet.	Sverige bör bygga en kapacitet att bidra till internationella ansträngningar att hantera kriser som leder till mänskligt lidande. Detta får dock inte inskränka på nationens suveränitet och förmåga att försvara rätten att fatta självständiga beslut.	Alla demokratiska samhällen bör förena sina krafter för att skapa en gemensam kapacitet att inter文nera i regionala kriser som innebär kränkningar av grundläggande mänskliga rättigheter och behov.	Alla människor med ett engagemang för universella värden bör förenas i internationella organisationer för att organisera humanitär bistånd i väpnade konflikter och katastrofer.	
Säkerhetspolitisk världsbild	VI	VII	VIII	IX	X	
Systemisk	Västalliansen bör arbeta för att stärka den politiska, sociala och ekonomiska integrationen, bygga internationella institutioner, och stödja demokratiseringsprocessen i närliggande regioner.	Sverige bör försvara sina intressen genom att delta aktivt i ett internationellt system av ömsesidiga säkerhetsförpliktelser och gemensam problemlösning, utan att kompromettera den nationella suveräniteten	Sverige bör vara en förkämpe på den internationella arenan för kollektiv säkerhet, demokratisering, utveckling, skydd av mänskliga rättigheter och behov, samt konfliktförebyggande. Vi bör dock måna om vår frihet att formulera vår egen linje.	De demokratiska samhällena bör arbeta globalt för att stärka demokratisering, respekt för mänskliga rättigheter och behov, gemensam säkerhet och utveckling.	Alla som kämmer sig som världmedborgare bör förenas i sina krafter för att skapa en världsordning baserad på global gemensam säkerhet, respekt för mänskliga rättigheter och behov, demokrati och utveckling.	
Integration						
skapar gemensamma intressen.						
Samhällen är utvecklingsbara.						

Figur 2 Säkerhetspolitiska föreställningssvärldar i det svenska totalförsvarstablissemangen

3.2 Ödesgemenskaper

Dimensionen *ödesgemenskap* handlar om vilket kollektiv man uppfattar som sin grundenheter i en säkerhetspolitisk kontext. I vardagligt tal använder man ofta helt enkelt ”vi.” Ödesgemenskapen är alltså den identifikation man har med någon form av kollektiv. Jag har valt begreppet ’ödesgemenskap’ för att betona en viss aspekt av denna primära kollektiva identitet, nämligen att man upplever detta ”vi” som reducerbart. Om ens ”vi” utgörs av nationen Sverige, då är det inte tänkbart att man lämnar en del av Sverige i sticket för att klara sitt eget skinn, om det skulle bli krig. Däremot kan man överväga om man ska hålla sig utanför väpnade konflikter som hotar kollektiv utanför ”vi”, t.ex. våra grannländer. Om ens ”vi” i stället utgörs av en tros­gemenskap (vi Jehovas vittnen, vi kristna, eller vi muslimer) så lämnas man inte oberörd av det som händer trosfränderna, även om dessa befinner sig i andra delar av världen. Om ens ”vi” utgörs av Västeuropa så är det som händer någon del eller hela Västeuropa en gemensam angelägenhet som man inte kan bortse ifrån eller hålla sig utanför. Dessa ”vi” är alltså ödesgemenskaper i den meningen att de är kollektiv som delar samma historiska öde, man upplever att man sitter i samma båt. Det som händer ödesgemenskapen måste hanteras i ett sammanhang, och man kan inte avgränsa sig ifrån det. Men den kollektiva identiteten anger inte bara gränser ”neråt”, d.v.s. mot en upplösning i mindre enheter. Den upplevs också som en vital del av identiteten som distinkt aktör. Man vill inte att ödesgemenskapen ska upplösas genom att uppgå i något större sammanhang (t.ex. EU, Västalliansen, den globala marknadsekonomi), utan man är angelägen om att ödesgemenskapen ska kunna fortbestå som en distinkt kollektiv enhet. Det sistnämnda berör t.ex. sådana frågor som suveränitet, d.v.s. rätten att självständigt fatta beslut som berör ödesgemenskapens intressen och framtid. Att man är identifierad med en viss ödesgemenskap innebär inte att man nödvändigtvis är ointresserad av vad som händer andra, utanför den egna ödesgemenskapen. Detta kommer att diskuteras under rubriken ”Prioriterade mål” nedan.

Det finns givetvis ingen fast uppsättning av ödesgemenskaper, utan möjligheterna är närmast oändliga.¹⁴ En viss individ kan uppleva den egna kärnfamiljen som den enda relevanta ödesgemenskapen, och strunta i vad som händer utanför familjen. Andra individer kan uppleva en liten grupp (t.ex. min pluton), en klan (t.ex. en maffiafamilj), en organisation (t.ex. svenska armén, Ericsson, Black Army), en etnisk folkgrupp (t.ex. kurder, basker), en region (t.ex. Skåne), anhängarna av en viss politisk ideologi (t.ex. kommunister, liberaler), en subkultur (hiphopare, yuppies, hackers), en klass (t.ex. fattiga bönder) eller ett kön (t.ex. kvinnor) som ödesgemenskaper, där gruppmedlemmarnas öden är en gemensam angelägenhet, medan utomstående öden inte ingår i ansvars- och/eller omsorgs-

¹⁴ Kollektiva identiteter är sociala konstruktioner, uppkomna under och formade av speciella historiska och geografiska omständigheter (se t.ex. Andersson, 1991).

känslan. Vi kan göra detta oändligt komplicerat genom att också ta hänsyn till att en person kan uppleva flera olika ödesgemenskaper som relevanta för sig själv, beroende på det konkreta sammanhanget, eller på den historiska situationen. Vi behöver dock inte gå in djupare i en sådan diskussion i detta sammanhang, eftersom begreppet ödesgemenskap här endast ska användas för att belysa vissa huvuddrag i de säkerhetspolitiska föreställningsvärldar som förekommer bland personer med anknytning till det svenska totalförvarsetablissemang.

Den kollektiva identifikationen i form av ödesgemenskaper är ofta för individen ett slags för-givet-tagande, d.v.s. en utgångspunkt man inte reflekterar vidare över, utan betraktar som självklar. Vid en närmare betraktelse kan man dock fastställa att olika personer har olika föreställningar om vad som är den primära ödesgemenskapen ur ett säkerhetspolitiskt perspektiv.

Med ledning av intervjuanalyserna har jag valt att särskilt behandla fyra typer av ödesgemenskaper som jag menar förekommer bland personer med anknytning till totalförsvaret. Dessa fyra är, ordnade efter skala: 1. Nationen Sverige, 2. Europa/Västalliansen, 3. Kretsen av demokratiska samhällen samt 4. Mänskligheten i sin helhet. Jag ska förklara vad jag ger dessa typer av ödesgemenskaper för innebörd.

3.2.1 Nationen Sverige som ödesgemenskap

Personer som ser nationen Sverige som ödesgemenskap är måna om Sveriges oberoende som aktör, vilket t.ex. tar sig uttryck i en preferens för alliansfrihet och maximala möjligheter till självständigt politiskt agerande. Nationen Sverige är hela tiden den grundläggande referensramen för tänkandet om säkerhetspolitiska frågor. Detta hindrar inte att man är starkt engagerad för internationellt samarbete men är mån om att detta samarbete ska tjäna Sveriges intressen och/eller värden som svenska folket och svenska politiker anser viktiga. Internationellt samarbete ses som något som nationen Sverige engagerar sig i därför att det är till nytta för Sverige i någon mening.

3.2.2 Europa/Västalliansen som ödesgemenskap

Personer som ser Europa (hur man nu avgränsar regionen) eller Västalliansen (d.v.s. i praktiken Västeuropa och Nordamerika) som sin ödesgemenskap upplever ”vi” som kollektivet av europeiska och möjligen nordamerikanska stater. Denna geografiska enhet delar ett historiskt öde genom sin likartade samhällsform och kultur och sina organisatoriska band. Detta kollektiv har gemensamma intressen att försvara, nämligen att upprätthålla och vidareutveckla de samhällsformationer som är bärare av vissa levnadsförhållanden, en viss demokratiförståelse och vissa gemensamma kulturelement. Dessa måste, om nödvändigt, försvaras ge-

mensamt gentemot yttre hot och påfrestningar. Som sådana potentiella eller faktiskt befintliga yttre hot kan man t.ex. se Ryssland, Kina, och/eller den muslimska världen. Ser man Västalliansen som primär ödesgemenskap ser man också säkerhet som ett gemensamt och odelbart problem. Alla medlemsstater måste gemensamt hantera kollektivets säkerhetsproblem. Man ser gemensamt beslutsfattande och gemensamma institutioner som oproblematiska, eftersom de är uttryck för ett gemensamt delat historiskt öde. Detta skiljer denna grupp av personer starkt från dem som ser nationen Sverige som ödesgemenskap, eftersom de senare är mycket tveksamma till tanken på att Sverige ska uppge hela eller delar av sin suveränitet till förmån för övernationella institutioner. De som ser Västalliansen eller EU som ödesgemenskap ser ingen grund till en sådan tveksamhet, eftersom man inte håller fast vid en distinkt nationell identitet som har distinkta intressen och mål.

3.2.3 Kretsen av demokratiska samhällen som ödesgemenskap

Distinktionen mellan 'kretsen av demokratiska samhällen' och 'Europa/Västalliansen' blir egentligen fullt begriplig först efter en diskussion av distinktionen mellan intresseorientering och värdeorientering (se nedan). De som upplever Europa/Västalliansen som ödesgemenskap orienterar sig mot ett konkret kollektiv som går att peka ut på kartan. Det är en viss gruppering av stater och/eller regionala samarbetsorganisationer som är "vi". 'Kretsen av demokratiska samhällen' är ett mer abstrakt "vi", definierat av lojaliteten mot en gemensam värdeuppsättning snarare än av konkret medlemskap i en organisation eller allians. En person som har denna identifikation kan personligen känna större samhörighet med en palestinier eller ryss som är en övertygad demokrat, än med en svensk eller fransman med en mer tvekelaktig inställning till demokratiska grundvärden. Dock handlar det här om en krets av samhällen som byggt upp stabila demokratiska strukturer och har en förankring för demokratiska värden i den offentliga kulturen. Det gäller alltså även här konkreta samhällen, men det är inte den kulturella likheten, gemensamma sakintressen eller gemensam historia som är definierande för den kollektiva identiteten, utan institutionaliseringen av demokratiska grundvärden. Skillnaden kan tyckas subtil, men den kan i vissa sammanhang vara påtaglig (se nedan).

Liksom de två tidigare typerna av ödesgemenskaper har denna en insida och en utsida. I detta fallet definieras utsidan inte i första hand i termer av vissa andra stormakter eller kulturer, utan i termer av de som inte delar vissa centrala värden, som t.ex. respekt för individens åsikts-, religions- och yttrandefrihet, likhet inför lagen, demokratisk statsform, och marknadsekonomi (rätt till privat ägande av produktionsmedel). Det konkreta "vi" är här mer en praktiskt funktion av vilka aktörer som är pålitliga anhängare av samma värden, än en konkret allians av vissa stater.

Personer med denna orientering är positivt inställda till skapandet och stärkandet av regionala och globala säkerhets- och samarbetsorganisationer. De tenderar att betrakta enskilda stater som en praktikalitet snarare än som grundstenar i världssamfundet.

3.2.4 Männskligheten som helhet som ödesgemenskap

De som hör hemma i denna kategori ser människligheten som helhet som en ödesgemenskap, d.v.s. i princip angår det oss vad som händer med människor var som helst i världen oberoende av gruppstillhörighet och geografiskt hemmahörande. Denna typ av ödesgemenskap skiljer sig från de övriga tre genom att det inte finns någon utsida som inte omfattas av det egna ansvaret och omsorgen. Vi står och faller gemensamt och måste ta globalt ansvar för utvecklingen, även i avlägsna områden. Prioriteringar av t.ex. säkerhetspolitiska insatser görs här, i varje fall i princip, utifrån var behoven är störst, inte utifrån i vilken mån en egen smalare definierad grups intressen står på spel. Personer med denna orientering återfinns ofta i internationellt verksamma ideella organisationer, som Röda Korset, Amnesty International, Greenpeace eller ekumeniska organisationer. Dessa personer är ofta kritiskt, eller i varje fall avvaktande, inställda till alla typer av stater, internationella säkerhetsorganisationer och allianser baserade på territoriella enheter, eftersom man förväntar sig att de ser mer till sina egna partsintressen än till universella principer.

3.2.5 Kommentar

Det kan vara värt att påpeka att ödesgemenskaper mer är något man *känner* än något man resonerat sig fram till med förnuftet. Den upplevda ödesgemenskapen kommer till uttryck genom de prioriteringar man gör och genom känslomässiga reaktioner i samband med händelser som berör kollektivet (t.ex. ett nederlag i en konflikt). Att kunna *välja* vilken ödesgemenskap man främst vill känna sig tillhörig är få förunnat (se avsnittet om metakognition i kapitel 1).

3.3 Prioriterade mål

Dimensionen *Prioriterade mål* fokuserar på vilken typ av mål, värden eller intressen som står i förgrunden för en person eller grupp. Jag har här gjort skillnad mellan de som främst är orienterade mot ett kollektivs intressen, och de som främst är orienterade mot principiella värden av något slag. Det bör redan från början betonas att det knappast finns någon person som menar att man helt exklusivt ska fokusera på egna intressen eller principiella värden. I stort sett alla menar att både partsintressen och principiella värden är legitima mål, och bör vägas

ihop. Dimensionen speglar snarare om det är intressen eller värden som utgör den dominerande gestalten i den enskilda personens föreställningsvärld. Olika personer ser olika på var tyngdpunkten bör ligga, d.v.s. vad som bör komma först om man måste prioritera mellan intressen och värden.

3.3.1 Intresseorientering

Orientering mot intressen förutsätter att man har en föreställning om ödesgemenskap som avgränsar ett "vi" från "de andra". Man kan säga att personer som tillhör denna kategori utgår från att man har en förpliktelse att se till den egna gruppens behov och intressen i första hand. I säkerhetspolitiska termer innebär det att man definierar målen med säkerhetspolitiken i termer av att försvara den egna ödesgemenskapens intressen i förhållande till konkurrerande aktörer i omvärlden. "Intressen" kan vara av många olika slag, från konkreta intressen som territorium, naturtillgångar, maktpositioner och sådant, till intressen som är orienterade mot behov som ligger högre upp i behovshierarkin, som yttrandefrihet, självbestämmanderätt och rätt till kulturell identitet. Dessa senare intressen rör ofta ett slags tillgångar som inte är av ändlig natur. Medan det bara finns en viss kvantitet av naturtillgångar som kan delas upp mellan olika parter, så är mängden yttrandefrihet inte given. Att "vi" har en stor mängd yttrandefrihet innebär inte att andra har en mindre mängd. Denna typ av intressen är därför inte konflikt drivande i samma mån som de ändliga resurserna.

3.3.2 Värdeorientering

Med värdeorientering menas att man ser någon typ av universella värden som tyngre vägande än partsintressen. Detta kan, men behöver inte, betyda att man ser partsintressen som förkastliga. De flesta personer som är orienterade mot värden snarare än intressen ser det som naturligt att det finns legitima partsintressen, men de ser de principiella värdena som viktigare frågor att verka för. Inom det säkerhetspolitiska området betyder en värdeorientering att man ser som säkerhetspolitikens centrala uppgift att säkra sådana värden som fysisk säkerhet, tillfredsställelse av mänskliga grundbehov, yttrandefrihet, demokrati och respekt för mänskliga rättigheter. Värdeorienteringen innebär till skillnad från intresseorienteringen att ambitionerna inte bara gäller den egna ödesgemenskapen, utan i princip alla.

3.3.3 Kritiska synpunkter

Det går att formulera en kraftfull argumentation mot uppdelningen i intresseorientering och värdeorientering genom att visa på att kategorierna flyter ihop i vissa typer av argumentation. Det gäller särskilt de som menar att alla nationer är

beroende av att folkrätten upprätthålls. Här går det inte att skilja mellan nationens egenintresse och orientering mot universella värden. Trots denna svårighet tror jag att begreppsparet kan vara meningsfullt genom att möjliggöra en diskussion av hur man förhåller sig till dessa poler. Att man kan vara mitt emellan, eller t.o.m. lika förpliktad till båda polerna diskvalificerar inte begreppsparets värde som verktyg för att klargöra ståndpunkter.

3.3.4 Förhållandet mellan ödesgemenskaper och prioriterade mål

En poäng med den begreppsapparat jag presenterar här är att den kan hantera kombinationen mellan en relativt snävt avgränsad ödesgemenskap och orientering mot principiella värden. Det gäller t.ex. om man ser Sverige som ödesgemenskap men är orienterad mot värden när det gäller prioriterade mål. Detta är en position som innebär att man ser det som önskvärt att Sverige kan agera som en suverän aktör och självständigt ta ställning i olika frågor, samtidigt som man är angelägen om att Sverige ska verka internationellt för sådana värden som global rättvisa, mänskliga rättigheter och respekt för individens integritet. Man kan alltså vara mycket mån om att Sverige inte uppger sin distinkta identitet, samtidigt som man är engagerad i internationella utvecklingsfrågor som inte primärt berör svenska särintressen.

3.4 Geopolitisk ontologi

Dimensionen *Geopolitisk ontologi* fokuserar på vilka grundläggande föreställningar en person har om hur den geopolitiska omvärlden fungerar. Man skulle också kunna tala om historiesyn, d.v.s. vilka förväntningar man har om vad för slags historiska händelser som är möjliga och sannolika. Liksom när det gäller ödesgemenskaper har ontologierna ofta karaktären av att vara för-givet-taganden, man utgår helt enkelt från en viss bild av hur världen fungerar. I och med att många inte har reflekterat medvetet över hur deras säkerhetspolitiska ontologi ser ut måste forskaren ofta sluta sig till den indirekt, genom att lyssna till vilken sorts resonemang en person för. De underliggande antagandena är inte alltid klart och tydligt formulerade, och kanske inte ens helt konsistenta alla gånger. Jag betraktar därför de kategorier jag beskriver här som preliminära och sökande. Jag har valt att i detta sammanhang bara urskilja två kategorier som jag menar har ett förklaringsvärde vad gäller svensk försvars- och säkerhetspolitik. En analys av hur t.ex. muslimska eller kristna fundamentalister tänker om säkerhetspolitik skulle förmodligen göra det nödvändigt att använda andra kategorier än dessa. Jag har länge sökt efter lämpliga beteckningar för de säkerhetspolitiska ontologier jag tycker mig kunna urskilja i intervjumaterialet, och har tills vidare bestämt mig för att tala om dels en *maktrealistisk* ontologi, dels en *systemisk*.

3.4.1 Den maktrealistiska ontologin

Den maktrealistiska ontologin har flera utmärkande kännetecken, och jag är inte helt säker på att de med nödvändighet förutsätter varandra. De två viktigaste komponenterna är dels en bild av världen som bestående av separata parter med partsintressen som tidvis är kompatibla, men tidvis också kolliderar med varandra, dels en människobild som betonar människans destruktiva potential. Maktrealister ser internationellt samarbete som något som länder eller andra kollektiv engagerar sig i när det ligger i deras eget partsintresse att göra så, men maktrealisterna är benägna att förvänta sig att de underliggande partsintressena från tid till annan kommer att leda till rivalitets- och sönderfallstendenser. Maktrealisterna har därför i allmänhet en historiesyn som är skeptisk till möjligheten av bestående fred och harmoni, och som betonar framtidens oförutsägbarhet. Perioder av fred och samarbete betraktas som tillfälliga och ömtåliga balanstillstånd som förr eller senare kommer att visa sig ohållbara p.g.a. de underliggande särintressena. Maktrealister är alltså mycket skeptiska till en syn på historien som bygger på tanken om en fortgående civilisationsprocess, där individer och samhällen blir allt mer civiliserade, fredliga och stabila. De tenderar att betrakta ett sådant synsätt som omotiverat idealistiskt. Maktrealister kan vara positivt inställda till internationellt säkerhetssamarbete, men är benägna att ha begränsad tilltro till att internationella avtal och institutioner kan garantera fred och säkerhet. Man anser det farligt och naivt att ensidigt satsa på konfliktförebyggande åtgärder, och vill i stället betona betydelsen av att ha en avskräckande militär förmåga, eller möjlighet att bygga upp en sådan relativt snabbt.¹⁵

En följd av den maktrealistiska världsbilden är att man ser starka motiv för att upprätthålla en egen betydande militär kapacitet. Denna ska fungera avskräckande gentemot de rivaliserande särintressen och den potentiella aggressivitet som när som helst kan börja växa sig starka i omgivningen.

3.4.2 Den systemiska ontologin

Karakteristiskt för personer med en systemisk säkerhetspolitisk ontologi är att de resonerar i termer av samhälleliga strukturer och system, som förändras över tiden. Medan maktrealisterna främst fokuserar på historiens oberäknlighet, fokuserar systemikerna på djupgående förändringar i hur samhällen fungerar. Det vore fel att utan vidare karakterisera systemikerna som utvecklingsoptimister. En del av dem tror på existensen av en fortgående civilisationsprocess som leder till mer stabila och fredliga demokratiska rättssamhällen. De flesta är dock angelägna att betona att även om det finns en mycket långsiktig sådan process kan kraftiga bakslag inträffa relativt oväntat. Det som är karakteristiskt för systemikerna är

¹⁵ För dem som hör hemma i boxV ter sig detta något annorlunda (se nedan).

alltså mindre utvecklingsoptimism, och mer en fokusering på förändringar i hur världssamhällets grundlogik förändras genom sådana processer som den långtgående internationella specialiseringen genom globaliseringen av de ekonomiska systemen, framväxten och konsolideringen av internationella institutioner för samarbete och säkerhet, djupgående förändringar i viktiga teknologier (t.ex. vad gäller infrastruktursystem och vapensystem), utvecklingen av globala nätverk för informationsflöden samt grundläggande förändringar i de värden som ligger till grund för opinioner och beslutsfattande. Dessa förändringar leder inte med nödvändighet till mindre risk för konflikter och krig, men de förändrar förutsättningar för konflikters uppkomst och förlopp på karakteristiska och i vissa avseenden förutsägbara sätt. Systemiker tror sig inte kunna förutsäga framtiden, men de har ofta en detaljerad argumentation kring vilka typer av framtida händelser som rimligtvis kan uteslutas därför att samhällsutvecklingen har gjort dem mer eller mindre omöjliga (se kapitel 2 för några konkreta exempel).

3.5 Tio säkerhetspolitiska föreställningsvärldar

3.5.1 Inledning

Vi ska nu gå närmare in på var och en av de tio säkerhetspolitiska föreställningsvärldar som avbildas i figur 2. Figuren är ordnad så att de fyra föreställningsvärldar som utgår från nationen Sverige som ödesgemenskap utgör ett slags kärna. På ömse sidor om denna kärna finns de som har en ödesgemenskap omfattande Europa eller de västliga samhällena, där de till vänster är orienterade mot intressen, och de till höger är orienterade mot värden. Längst ut till höger återfinns de som upplever mänskligheten som helhet som sin ödesgemenskap. Dessa är av logiska skäl (så länge vi inte får kontakt med utomjordiska civilisationer i alla fall) värdeorienterade, eftersom det här inte finns några partsintressen att vara orienterad mot. Jag vill återigen betona att det inte finns något givet med just denna uppsättning säkerhetspolitiska föreställningsvärldar. Många andra konstellationer är möjliga, i synnerhet vad gäller ödesgemenskaper. Dessa tio är de jag tycker mig kunna identifiera i det svenska försvarspolitiska etablissemang.

Jag kommer inte att beskriva de tio föreställningsvärldarna i nummerordning, utan jag börjar med de fyra som är definierade av att de har nationen Sverige som ödesgemenskap (II, VII, III, VIII). Därefter vänder vi oss till boxarna I och VI, och avslutar med boxarna IV och IX, samt V och X.

3.5.2 Box II: Svenska intressen och maktrealistisk omvärldsbild

De som hör hemma i denna föreställningsvärld betraktar Sverige som det självklara ”vi”. De menar att man inte kan ta något för givet i den säkerhetspolitiska omvärld-

den, och ser det som naturligt att myndigheternas främsta uppgift är att tillgodose svenska intressen i första hand. Eftersom Sverige som nation är den viktigaste ödesgemenskapen, och eftersom man ser en påtaglig risk för att den gynnsamma säkerhetspolitiska situation som råder i Europa nu ska visa sig bräcklig, är det naturligt att komma till slutsatsen att Sverige måste vidmakthålla en god förmåga att kunna militärt försvara sig självt. Denna hållning utesluter inte internationellt samarbete på olika områden, men det finns en viss skepsis till möjligheten att åstadkomma en pålitlig säkerhet genom sådant samarbete. Man bör inte göra sig mer sårbar än nödvändigt, t.ex. genom att gå in i en europeisk försvarsunion där den svenska Försvarsmakten specialiserar sig på vissa delfunktioner, utan man bör sträva efter en allsidig militär kompetens. Totalförsvarets kärnuppgift är här alltså att kunna försvara det svenska territoriet och svenska intressen. Om omvärldssituationen är gynnsam kan man kosta på sig att minska på den kortsiktiga ambitionsnivån, men man bör vara noga med att bibehålla en kompetensbas för att relativt snabbt kunna bygga upp en stark nationell försvarsförmåga.

3.5.3 Box VII: Svenska intressen och systemisk världsbild

I denna föreställningsvärld är också Sverige som nation och svenska intressen en självklar utgångspunkt. Däremot har personer hemmahörande här en annan bild av omvärldsutvecklingen. Man ser det som möjligt att det internationella samfundets säkerhetspolitiska situation faktiskt kan förändras på ett bestående sätt genom såväl samhällsutvecklingen i allmänhet som genom avsiktliga politiska åtgärder. Genom denna omvärldsuppfattning ser man det som ett viktigt led i uppgiften att försvara svenska intressen att delta aktivt i internationella säkerhetsfrämjande aktiviteter. Prioriteringen av hur man ska göra detta styrs dock av den potentiella nyttan för oss själva (där ”oss” är vi svenskar). Vi ska alltså delta i sådana aktiviteter som kort- och långsiktigt bidrar till Sveriges säkerhet och välbefinnande, medan vi endast i mån av tillgängliga resurser bör delta i aktiviteter som inte är av vital betydelse för svenska intressen. I denna föreställningsvärld är man också angelägen om att upprätthålla den svenska suveräniteten och förmågan att fatta självständiga beslut. Man är alltså positivt inställd till internationellt samarbete, men skeptisk till uppgående i övernationella organisationer och/eller identiteter. Det internationella samarbetet uppfattas som ett slags byteshandel eller som ett samarbete mellan parter som i viss mån har gemensamma intressen.

3.5.4 Box III: Sverige som förkämpe för principiella värden i en osäker värld

Skillnaden mellan denna föreställningsvärld och den som representeras av box II består i prioriteringen av universella värden snarare än svenska särintressen. Personer som hör hemma i denna box betonar alltså betydelsen av att Sverige verkar

för realiseringen av vissa generellt giltiga värden. Vilka dessa värden är kan variera från person till person, men det kan t.ex. röra sig om säkrandet av mänskliga basbehov, såsom skydd mot fysiska övergrepp, tillgång till mat och vatten, hälsovård, skolgång, kulturell identitet, yttrandefrihet, etc. Den maktrealistiska omvärldsbilden innebär att man inte hyser alltför stort hopp om att långsiktigt kunna ändra på grundvillkoren. Man anser att egoism och gruppintressen återkommande leder till konflikter och orättvisor, och det finns inte tillräckliga resurser i världen för att på ett bestående sätt göra något åt detta. Resultatet av denna föreställningsvärld blir dels samma inställning till behovet av ett nationellt försvar som i box II, dels en betoning av humanitära insatser i kriser och katastrofer i andra delar av världen. Man är inte negativt inställd till förebyggande arbete, men är benägen att tvivla på att det är väl använda resurser. Eftersom det är Sverige som upplevs som den relevanta ödesgemenskapen är man angelägen om att Sverige ska kunna genomföra självständiga insatser internationellt, där svenska beslutsfattare ska kunna göra prioriteringar i enlighet med svenska värderingar.

3.5.5 Box VIII: Sverige som förkämpe för principiella värden i en allt mer civiliserad värld

Denna box ligger mycket nära box VI. Liksom de i box VI ser personer hemmahörande i denna föreställningsvärld internationellt samarbete som viktigt för att främja centrala mål. Dessa mål är dock här mindre fokuserade på svenska intressen, och mer på universella värden. Man är angelägen om att Sverige ska lämna ett betydande bidrag till internationell fred och utveckling. Det ses som meningsfullt och viktigt att arbeta för demokratisering, mänskliga rättigheter, minskat lidande, och inte minst skapandet och stärkandet av institutioner för konfliktförebyggande och ömsesidigt förtroende. Då det fortfarande är Sverige som utgör den viktigaste ödesgemenskapen är man dock mån om att kunna driva en självständig linje i dessa frågor. Deltagande i internationella organisationer ses som viktigt, men det finns en skepsis mot att uppge nationell suveränitet och frihet att driva en egen linje. Personer som hör hemma här ser ofta sig själva som internationalister, men deras internationella engagemang sker från basen av en distinkt identifikation som svenskar.

3.5.6 Box I: Västalliansens intressen och en maktrealistisk omvärldsbild

De som hör hemma i denna föreställningsvärld upplever sig som delaktiga i en vidare ödesgemenskap, nämligen samfundet av (väst-)europeiska länder, eller Västerlandet i största allmänhet. Man upplever här att det finns starka sammanhållande band inom detta västliga samfund, med gemensamma intressen och värden som är starkare än de särintressen som finns bland medlemmarna. Detta sam-

fund befinner sig i en osäker omvärldssituation, med potentiella rivaler och fiender, som Ryssland, Kina, den muslimska världen, terrorgrupper med rötter i fattiga länder, eller t.o.m. Japan.

Kategorin har två undergrupper, dels de som betonar en distinkt europeisk ödesgemenskap, dels de som ser Västalliansen som en sammanhängande gruppering med ett gemensamt historiskt öde. Den säkerhetspolitiskt viktigaste skiljelinjen mellan dessa undergrupper har med inställningen till USA:s ledarskap att göra. Den förra undergruppen ser det som viktigt att Europa minskar sitt säkerhetspolitiska beroende av USA för att bättre kunna försvara europeiska intressen. Den senare undergruppen ser i stället USA:s militära och ekonomiska ledarskap som oproblematiskt, eller t.o.m. som en stor tillgång.

Genom orienteringen mot intressen är man i denna kategori benägen att prioritera Europas/Västalliansens förmåga att genom militär kapacitet dels kunna avskräcka potentiella fiender från aggressiva planer, dels kunna intervensera i regionala kriser, där Europas/Västalliansens intressen skulle kunna komma att hotas.

3.5.7 Box V: Västalliansens intressen och en systemisk omvärldsbild

Med en systemisk omvärldsbild framstår insatser för att bygga internationella säkerhetsorganisationer, stärka demokratiseringen, förebygga konflikter och stärka de östeuropeiska ländernas ekonomiska utveckling som den bästa vägen att försvara Västalliansens säkerhet. Liksom de med en maktrealistisk omvärldsbild kan personer som hör hemma här se att det finns risker för konflikter med t.ex. Ryssland. De är dock benägna att betrakta uppkomsten av sådana konflikter som beroende av identifierbara historiska omständigheter, som ekonomisk och social utarmning, odemokratiska statsformer, politisk instabilitet, etc. Till skillnad från maktrealisterna tror inte systemikerna att intressekonflikter mellan länder eller allianser är en grundkonstant i det säkerhetspolitiska systemet. De har därför större tilltro till möjligheterna att genom politiska åtgärder undanröja åtminstone viktiga delar av konfliktpotentialen.

Intresseorienteringen innebär (liksom i de övriga boxarna med intresseorientering) att närhetsprincipen spelar en viktig roll i prioriteringen mellan olika säkerhetspolitiska åtgärder. Problem som ligger geografiskt nära Västalliansen ska självklart ges prioritet framför säkerhetspolitiska kriser som inte direkt berör Västalliansens egenintressen.

3.5.8 Box IV och IX: Kretsen av demokratiska samhällen

I denna föreställningsvärld är ”vi” inte i första hand knutet till konkreta territoriella enheter, utan till kretsen av de samhällen som delar vissa grundläggande västerländska värden, som demokrati i bred mening. Man ser universella värden snarare

än egenintressen som det som ytterst är värt att försvara. Till skillnad från de som ser hela mänskligheten som sin ödesgemenskap är dock personer i den här kategorin benägna att betona att de västerländska demokratierna i mycket högre grad än andra delar av världen förmått institutionalisera och förankra en rad universella värden. Denna historiska prestation ses som mycket viktig att försvara, eftersom den kan hotas av krafter utifrån med obefintlig respekt för dessa värden. Här finns alltså en ödesgemenskap knuten till den västerländska civilisationen, men det är lojaliteten mot värdena som är definierande för samhörigheten snarare än en intressegemenskap. Detta har en mycket viktig konsekvens, och det är att de som hör hemma här inte sällan är kritiskt inställda till såväl USA som EU, eftersom de upplever att dessa aktörer ofta tar större hänsyn till egna särintressen än till universella värden. Detta skiljer box IV och IX från boxarna I och VI.

De som tillhör denna föreställningsvärld hamnar ofta i ett slags värdefilosofiskt dilemma, eftersom de å ena sidan ser universella värden som viktiga, och därför borde engagera sig för dessa globalt, men å andra sidan känner de att det är viktigt att upprätthålla dessa värden i de egna samhällena. Man upplever det som svårt att rättfärdiga att man satsar avsevärt större resurser på att göra insatser i Europas närområde än på insatser i geografiskt avlägsna områden med stort mänskligt lidande på grund av regionala kriser, men känner ändå att det är rätt att göra på detta vis.

Jag har i figuren av logiska skäl gjort en skillnad mellan box IV och IX. Jag är dock inte helt säker på om det finns en distinkt skillnad mellan dessa kategorier, och i så fall hur denna skillnad ser ut i praktiken. Det finns personer som inte har någon större tilltro till en fortgående civilisationsprocess, utan betraktar förverkligandet av universella värden i de västerländska samhällena som en konsekvens av egenskaper som är inneboende i den västerländska kulturen, medan t.ex. den ryska, kinesiska eller muslimska kulturen har andra egenskaper som inte leder till framväxten av demokratiska samhällen. Denna hållning motsvarar i viss mån vad man kan förvänta sig av box IV. Med denna föreställningsvärld är det naturligt att ägna den huvudsakliga energin åt att konsolidera de landvinningar som gjorts inom kretsen av demokratiska samhällen, och bygga en kapacitet att försvara dessa gentemot hot från utomstående krafter.

Personer som hör hemma i box IX ser i stället demokratisering som ett led i en samhällelig utvecklingsprocess som i princip är av universell karaktär, och alltså möjlig i alla kulturer. Med en sådan grundsyn är det naturligt att satsa betydande resurser på att främja civilisationsprocessen även utanför den egna kulturkretsen.

3.5.9 Box V: Vi är alla människor i en osäker värld

De personer som främst refererar till mänskligheten som helhet som ödesgemenskap är naturligtvis orienterade mot universella värden snarare än partsintressen. För den här kategorin är beteckningen ”maktrealistisk” därför inte särskilt adekvat, men det finns många individer som i grunden har en liknande världsuppfatt-

ning som de mer typiska maktrealisterna. Här tar den sig uttrycket att man ser historien som oberäknelig och man räknar egentligen inte med möjligheten att man på ett bestående sätt ska kunna påverka hur världssamhället fungerar. Orienteringen mot universella värden tar sig därför uttryck i en humanistisk grundhållning: vi bör bistå människor som lider var som helst i världen så gott vi kan. I sin enklaste form resulterar detta i humanitära brandkårsinsatser vid akuta kriser och katastrofer: upprättande av flyktingläger, livsmedelsbistånd vid svältkatastrofer, medicinska insatser vid epidemier, etc. Personer som hör hemma i denna föreställningsvärld söker sig ofta till internationella organisationer, som religiösa hjälporganisationer, Röda Korset, Rädda Barnen och olika typer av kampanjer. De tenderar att vara skeptiska eller avvaktande till stater och överstatliga organisationer, vilka ses som företrädare för partsintressen.

3.5.10 Box X: Vi är alla människor i en värld som går att förändra

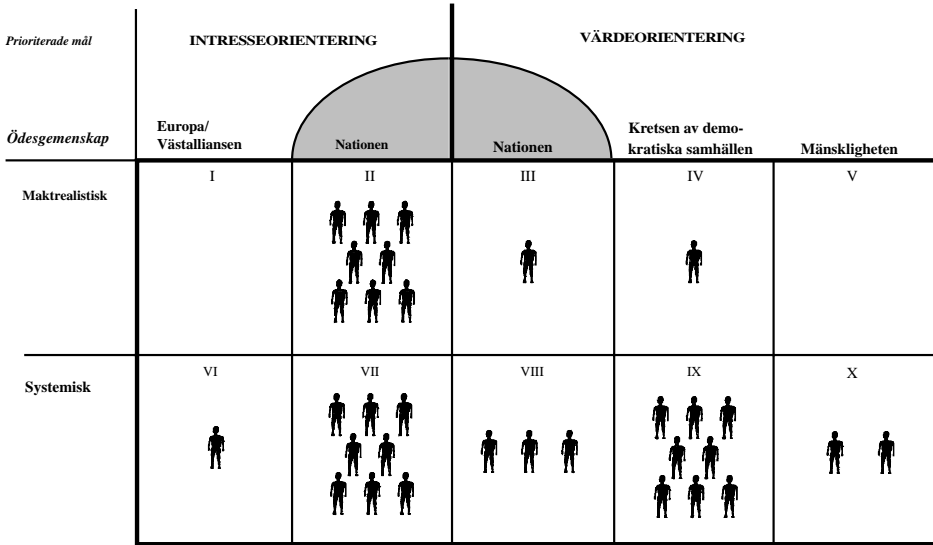
Den huvudsakliga skillnaden mellan box V och X är att de senares systemiska omvärldsuppfattning innebär att de fokuserar på arbete för att transformera det internationella samhällets funktionssätt. Detta kan ske inom många olika områden, som t.ex. lobbying vad gäller regelverket för internationell handel, arbete med internationella avtal på miljöområdet, arbete för att upprätta internationella institutioner och regelverk kring mänskliga rättigheter.

Dessa personer är sällan särskilt intresserade av frågor som rör nationell säkerhet, utan ser säkerhet i ett globalt perspektiv, där säkerhet för en folkminoritet i Amazonas principiellt sett inte är mindre viktig än säkerhet för egna landsmän.

3.6 De intervjuades hemmahörighet

Som jag påpekade inledningsvis är de föreställningsvärldar jag beskrivit ovan idealtyper snarare än avbildningar av livs levande personers perspektiv. Jag förväntar mig inte att det ska vara möjligt att inordna alla personer med anknytning till det svenska totalförsvaret och dess omfält i någon av de tio boxarna. Jag har ändå med ledning av intervjuaren gjort en försöksvis klassificering av de personer jag intervjuat (med undantag för en person, vars intervjuvar inte lämnade tillräckligt underlag ens för en gissning). Som påpekats i kapitel 1 utgör de intervjuade inte på något sätt ett representativt urval, men en diskussion av gruppens fördelning bland de olika föreställningsvärldarna kan ändå ha ett visst intresse. Resultatet av denna klassificering avbildas i figur 3 nedan. Som framgår av figuren kunde mer än två tredjedelar av de intervjuade hänföras till tre av boxarna: II, VII och IX. Ett par personer hänfördes till var och en av boxarna X och VIII. De enstaka personer som placerats i boxarna II, IV och VI försågs alla med ett stort frågetecken. Ingen av de intervjuade kunde hänföras till box I eller V.

Över hälften av de intervjuade utgick, enligt min bedömning, från nationen Sverige som sin primära ödesgemenskap, medan resterande personer refererade till en vidare ödesgemenskap.

Figur 3 De intervjuades fördelning bland föreställningsvärldarna

Det visade sig svårt att i praktiken identifiera föreställningsvärldarna i box III och IV, men i övrigt tror jag att det i det svenska samhället finns representanter för alla boxarna, även de som saknade företrädare i vårt urval. I synnerhet tror jag att box VIII är underrepresenterad bland de intervjuade, då det t.ex. finns många internationellt orienterade socialdemokrater vars hållning väl beskrivs av box VIII. Personer hemmahörande i box I finns sannolikt t.ex. i näringslivet, bland personer med stor erfarenhet av internationell affärsverksamhet. Box V föreställer jag mig finns väl representerad inom t.ex. Röda Korset och religiösa biståndsorganisationer.

4. Livs levande säkerhetspolitiska föreställningsvärldar

4.1 Inledning

Vi ska i detta kapitel gå närmare in på vad hemmahörighet i olika föreställningsvärldar innebär för hur man resonerar om ett antal viktiga frågor med anknytning till försvars- och säkerhetspolitik. Jag kommer att behandla hur man i de i Sverige vanligaste föreställningsvärldarna resonerar om och ser på omvärldsutvecklingen, säkerhetsbegreppet, totalförsvarets uppgifter, vad vi ytterst försvarar och svenskt deltagande i internationella insatser. Min utgångspunkt är att de fundamentala antaganden som definierar de säkerhetspolitiska föreställningsvärldar jag beskrivit ovan leder till karakteristiska drag i dels vad den enskilda personen ser som relevanta frågor, dels vilka ståndpunkter vederbörande intar. Jag kommer nedan att begränsa diskussionen till de fem föreställningsvärldar som var representerade av flera personer i intervjumaterialet: boxarna II, VII, VIII, IX och X.

4.2 Box II: Maktrealister med Sverige som "vi"

4.2.1 Omvärldsbild

Maktrealister tycks i praktiken främst uppleva nationen som sin ödesgemenskap, d.v.s. höra hemma i box II. Som jag beskrev ovan är det karakteristiskt för denna grupp att de ser världen i termer av ett antal aktörer som söker främja sina egna intressen, vilket leder till en relativt instabil blandning av samarbete, konkurrens och konflikt. Genom denna världsbild, och genom att dessa personer upplever Sverige som kärnenheten, tenderar de att tänka på omvärldsutvecklingen främst i termer av möjliga hot mot Sveriges säkerhet. Karakteristiskt för denna grupp är alltså att man resonerar om sannolikheten för att det ska uppstå väpnade konflikter eller andra hot som direkt berör Sverige. I de flesta fall innebär detta i praktiken att en stor del av resonemangen handlar om riskerna för en negativ politisk utveckling i Ryssland, som kan leda till allvarliga konflikter i Baltikum, eller t.o.m. till väpnade aktioner mot Sverige eller svenskt territorium. Karakteristiskt är också att man tenderar att se samarbete och politisk stabilitet som ett slags tillfälliga anomalier i världshistorien och man för gärna resonemang om hur intressemotsättningar inom EU, mellan USA och Europa, eller mellan andra stormakter, kan leda till att den nuvarande perioden av fred och samarbete i vår del av världen förbyts i en betydligt mer turbulent och konfliktpräglad utveckling.

Medan de som har en systemisk världsbild tenderar att tänka i termer av sårbara ekonomiska och politiska system, tenderar personerna i box II att fokusera på

riskerna för väpnade konflikter som berör Sverige. Eftersom de ser omvärlden som instabil, oförutsägbar och präglad av intressekonflikter ser de säkerhetspolitik som ett område som främst bör handla om väpnade konflikter. Man ser ofta andra typer av säkerhetsproblem som något som inte alls har samma dignitet som kriget, och som därför inte bör diskuteras och hanteras i samma sammanhang som de mer traditionella säkerhetspolitiska frågorna.

Vad är det för typ av risker och hot som vi bör förbereda oss på?

Ja, hur man än vrider och vänder så är det ju så att det enda hot som är rimligt mot nationens existens, det är ett återuppvaknande Ryssland. #18

Svaret på intervjuarens fråga visar att den intervjuade ser säkerhetspolitikens centrala uppgift som att skydda nationens existens mot möjliga hot. Som vi ska se i senare avsnitt tänker man i andra föreställningsvärldar annorlunda om detta.

Återkommande hos dem som hör hemma i box II är temat att stabiliteten är bräcklig, att motsättningarna finns under ytan, och kan blomma upp relativt plötsligt och häftigt. Ofta hänvisar man till Europas historia, och använder exempel för att illustrera hur snabbt situationen kan förändras. Jag ger nedan en rad citat ur olika intervjuer som visar hur man resonerar:

Vi måste ju ändå komma ihåg att Hitler kom till makten -33. På sex år byggde han upp en formidabel offensivförmåga. Och det tog ju faktiskt tre och ett halvt eller fyra år och Rysslands stränga vinter innan det började vända för försvararna. Vi kan inte utesluta en sådan utveckling. Jag kan inte finna någonting som skulle liksom vara ... kunna s.a.s. i dagens värld som talar för att man inte skulle hamna i samma ... Jag hoppas att man inte gör det, men vilka är garantierna? Vem kan garantera det? #18

Och vad vi svenskar ofta, tycker jag, glömmet är ju det att Europa har varit en krigsskådeplats i många hundra år, det tycks aldrig gå ur, va, och vi har läget som vi har det i gamla Jugoslavien nu. #16

Jag tycker ju att man har överdrivit, eller överbetonat, eller byggt egentligen hela handlingsprogrammet för framtiden, alltså hur ska svenska försvaret se ut, på vad som ändå är optimistiska betraktelser, d.v.s. USA, Europa, Nato utvidgas och blir en sådan här kollektiv säkerhetsfaktor. EU utvidgas och ryssarna är slagna, eller i alla fall hålls på mattan. Och jag tror alltså att det finns problem i alla de här delvisionerna. Blir det verkligen EU-utveckling eller utvidgning? De olika konkurrenserna mellan de olika EU-visionerna. Ryssarna är nedbankade, ja, men det kanske finns andra problem som vi behöver fundera över, utmaningar mot den amerikanska hegemonin, o.s.v. Där det inte längre är särskilt självklart att acceptera att amerikanerna i denna ej längre så öppet farliga värld har det här självklara ledarskapet. [...] Men det grundläggande är att jag tycker att [...] det är för kortsiktigt perspektiv. Man räknar inte med att världen kan

falla sönder i helt nya konfigurationer. Man utgår från att det här västliga scenariot håller, och att det är ett grundläggande harmoniskt scenario. Och det hoppas jag också, va, men det är inte säkert att det är så. #24

Bara för att nu Europas centrala och nordliga delar har haft fred i 50 år, även om det har varit konflikter och spänningar även i vårt närområde, i alla fall i Baltikum, så tycker jag att utvecklingen de senaste åren tydligt har visat att det här är inte, det är inte givet att utvecklingen entydigt går åt det här snälla hållet, va. Utan då och då bryts det sönder av de mest avskräckande grymheter som tydligt kan blomma upp även i välutvecklade samhällen. #5

Ja, jag tycker att historien har inte tagit slut, intressekonflikter finns det, och framför allt befolkningstillväxten gör att det faktiskt [...] ökar risken, allmänt sett, för intressekonflikter. #8

Synen på historien som präglad av oförutsägbara utbrott av konflikter är inte bara en isolerad bild, utan grundar sig på tanken att olika intressen befinner sig i en ständig kamp mot varandra. Därför är alla tillstånd av fred och stabilitet instabila, i synnerhet sådana som innebär att vissa parter har en starkare ställning än andra. Detta leder, närmast med naturnödvändighet menar II-orna, till nya konflikter:

Jag menar, det finns ju många som anser att utvecklingen uteslutande är positiv i den meningen att en part, den goda parten inom citationstecken, har fått överhanden i den säkerhetspolitiska utvecklingen i Europa och i Västvärlden, d.v.s. Nato och USA, medan det som då tidigare rubricerades som onskans imperium har s.a.s. krackelerat och håller på att krackelera. Problemet som jag ser det är att historiskt så har ju det här ... alla obalanser har ju inneburit att den andra sidan har försökt korrigera obalansen. Vi kanske alltså får ... Detta föder revanschism och, på lång sikt, då pratar vi om tio-tjugo-trettio år, så är Ryssland tillbaka och har fått ordning på sin inre struktur, och ska då försöka rätta till gamla oförrätter. [...] Jag är [...] övertygad om att förr eller senare kommer en eller annan nation att ånyo utmana USA. Det är nödvändigt. Så är världen och mänskligheten, tror jag. Om det är Ryssland, Kina eller Indien kan man diskutera. #5

Samarbete och harmoni är därför att betrakta mer som historiska undantagsföreteelser än som en central egenskap som kan präglade hela historiska epoker:

Ja, man har väl i alla tider ... jag tror inte att det är något nytt att man har försökt samarbeta i ... nej. Men, saker och ting kanske utvecklas på ett annat sätt, vilket det har gjort historiskt, och då är ju frågan, vad är de hårda paketen som man kan sätta emot om det börjar spåra ur, va. Om det nu inte blir tillräckligt utbyte av den här samverkan. #18

[...] en del har ju då väldigt optimistiska förhoppningar om att det är väl ändå så att vi måste ha insett [...] att våld inte lönar sig och så va, och det

har nu plötsligt inträffat, det har inte inträffat tidigare, men nu har det inträffat, och så gäller detta. Vilket är ... Nej, jag menar ... jag vill inte peka ut någon grupp som jag tycker är mer tydlig i det avseendet, alltså det är ju väldigt tydligt med hela den politiska nivån att det är väldigt få som orkar med att höja blicken och vara långsiktiga. #7

Som det sista citatet ovan antyder betraktar man personer som inte delar denna syn på historien som fundamentalt konfliktfylld och oberäknelig som naiva och/eller kortsiktiga.

Den grundövertygelse man har präglar i hög grad vad man ser när man betraktar den samtida händelseutvecklingen. När personer som hör hemma i box IX reflekterar över Kosovokriget tenderar de att ta fasta på den ökade viljan globalt att ta ansvar för och ingripa vid övergrepp mot mänskliga rättigheter, och ser detta som ett tecken på att en annorlunda säkerhetspolitisk miljö håller på att växa fram. II:or ser i Kosovokriget snarare en bekräftelse på att vi inte är så civiliserade som vi tror, och att krig kan bryta ut oväntat och häftigt även i Europa:

[...] den positiva utveckling som vi trodde fanns i Europa i relationen mellan stater och människor, den har till stor del kommit på skam genom utvecklingen på Balkan. Vi är alltså fortfarande tydligen barbarer, när det passar oss. #5

Även om II:orna tycker att nulägesbeskrivningen i försvarsberedningens rapporter är adekvat, så reagerar de på vad de ser som en otillbörlig optimism om framtiden. Följande citat är karakteristiska:

Det finns väl en tendens att extrapolera allt gott, och minimera alla risker. [...] Jag tycker man är lite för säker på vad som kommer att hända inom de närmaste 10–15 åren. [...] Jag anser att de skulle [...] kunna ha diskuterat olika alternativ, även sådana som [...] s.a.s. innebär större risker för att Sverige dras in i en konflikt av något slag. #5

Försvarsberedningen talar ju egentligen om sådana här lite halvhjärtade anfall, det kommer en och annan kryssningsrobot, och den ska vi skjuta ner. Och möjligen kan man tänka sig ett s.k. strategiskt överfall, mot någon begränsad ... Men det är inte frågan om att invadera hela Sverige och kuva på det sättet, utan vi ska skrämmas till lydnad med de här mycket begränsade insatserna. Jag tror det är en farlig syn. #8

I botten på II:ornas föreställningsvärldar tycks det ofta finnas en bild av människans natur som betonar den destruktiva och aggressiva potentialen, en potential som vi inte alltid kan hålla under kontroll själva, och som därför måste hållas i schack med yttre tvångsmedel:

Däremot kan jag alltså livligt föreställa mig att vi skulle kunna bli hur blod-

törstiga och krigiska som helst i ett läge där vi verkligen såg våra egna intressen hotade, verkligen genuina intressen. Ja, eller upplevde oss direkt hotade. Låt oss säga att det kommer ... de börjar kasta bomber på oss ifrån Libyen, Algeriet, Nordafrika, eller något sådant där, börjar falla över oss. Jag tror inte att man skulle tveka en sekund att göra även de mest våldsamma vedergällningsaktioner, alltså. Så att jag tror inte ett dugg på det här med människans ... en grundläggande tanke som jag har är naturligtvis att människan är aggressiv, va. #24

Alltså människan är ju också en biologisk varelse och tyvärr är det så att vi behöver ibland tryckas in i ett hörn för att hålla oss lugna om du förstår vad jag menar. #16

Jag tror ändå att man måste ha ett försvar och man måste kunna hota med det. Sverige gör det ju inte så mycket men Amerika måste definitivt ha det och hota med, och kunna sätta handling bakom orden för att det är inte den världen som de här miljöpartisterna tror att det är, att det går att prata med människor eller att det går att komma sams om allting [...]. #16

4.2.2 Säkerhet

Det finns i denna grupp olika synsätt på vad som är den viktigaste säkerhetsfrågan. Vissa menar att det är risken för återkomsten av Ryssland som ett militärt hot mot Sverige, medan andra ser krigsrisken som en underordnad fråga under överskådlig framtid, och fokuserar i stället på stabilitetsproblematiken i Europa. I båda fallen tolkas hoten dock i termer av hot mot *Sverige* (se intervjuцитat i föregående avsnitt).

4.2.3 Ödesgemenskap

II:or är skeptiskt inställda till tanken att skapa ett gemensamt europeiskt försvar där svenska förband endast utgör en funktionell del. I II:ornas föreställningsvärld finns det en påtaglig risk att den nuvarande integrationen inom en inte alltför avlägsen framtid kan ersättas av disintegration, vilket skulle kunna leda till att den svenska ödesgemenskapen relativt ensam måste kunna försvara sig. Ur detta perspektiv är det alltså logiskt att satsa på ett allsidigt militärt försvar som i så liten grad som möjligt är beroende av stöd från omvärlden.

[...] man måste när man planerar för försvaret tänka på att man ska ha ett försvar för Sverige på något sätt, och att det ska innehålla vissa ingredienser ... därför att vi vet inte [...] om 15 år om vi står där ensamma eller inte [...]. #16

Ett land av denna storlek och med denna kompetens och alliansfritt, och dessutom i ett läge där man inte längre kan lita på kanske att amerikanarna kommer att ingripa, vilket vi ansåg att de skulle göra, i sitt eget intresse,

under det kalla kriget, ja, då måste man kunna försvara sig själv. Och då ska man alltså ha en grundförmåga som egentligen är oberoende av konjunkturerna. Och var den ligger sedan, det är ju det här som är det svåra att identifiera. #24

Nej det här med att, s.a.s., vi av hänsyn till alla goda vänner vi har i världen, etc., så kan vi avstå från det och avstå från det och i stället så ska vi bara ha Solna hemvärn, det tror jag inte är någon bra idé. Därför att det tillfredsställer inte heller den här långsiktiga anpassningsförmågan. #24

Citaten ovan visar också tydligt att det är nationen Sverige som är den primära ödesgemenskapen. Blir det kris är det Sverige som är den enhet vi måste fokusera på att försvara.

När II:or resonerar om internationellt samarbete ser de den underliggande dynamiken i termer av enskilda länder som samarbetar med varandra därför att det ligger i deras intresse att göra det. Eftersom man utgår från Sverige som ödesgemenskap ser problematiken ut på det sättet att vi (=Sverige) är starkt beroende av andra länder, såväl vad gäller ekonomi som militär materiel och militär försvarsförmåga. Slutsatsen blir, för II:orna, att Sverige måste söka samarbete med andra länder. Genom att byta tjänster med varandra kan man komplettera sina egna svaga sidor genom stöd från andra. Följande citat illustrerar flera karakteristiska drag i denna föreställningsvärld:

Var vi än är, så försvarar vi oss själva, naturligtvis. Men sedan är vi skyldiga då en viss europeisk solidaritet, och en viss global solidaritet, naturligtvis. Men det [...] är den här gamla indelningen i possession goals och milieu goals alltså[...]. Där alltså det här med possession goals, ja det är vårt eget territorium och våra egna liv och så där, va. Milieu goals, ja det är att det är trevligt i världen i allmänhet, va, därför att det gynnar vår handel och vår allmänna säkerhet, s.a.s. Och båda de här är väsentliga, va. Ytterst blir man klämd och sånt där så är det naturligtvis possession goals som man dör för i slutändan, s.a.s. Men, det finns också en skyldighet att, som vi genom FN-medlemskapet o.s.v. har tagit på oss. Och där vi räknar med att våra possession goals, de är också andras milieu goals, och på det viset så byter vi godisar. #24

”Vi” är här på ett självklart sätt Sverige. Vi svenskar har intresse av att vår omvärld är någorlunda säker, därför måste vi bry oss om vad som händer i omvärlden. Samarbete med andra länder ses här som möjligt därför att de nationella egenintressena sammanfaller, d.v.s. alla har intresse av att de andra inte ställer till bråk. Men grundantagandet är att det säkerhetspolitiska systemet är uppbyggt av separata aktörer som alla främst agerar utifrån sina egna intressen.

Som vi ska se nedan så resonerar de som utgår från en vidare ödesgemenskap än nationen på ett annat sätt om dessa frågor.

4.2.4 Vad är det vi försvarar?

På frågan om vad det är totalförsvaret ytterst är till för att försvara svarar personer som hör hemma i denna föreställningsvärld att det handlar om något som är värdefullt för oss svenskar. Knappast någon talar i första hand om krassa materiella intressen, som vår levnadsstandard, utan det vanliga är att man framhåller sådant som Sveriges suveränitet och demokratiska samhällssystem. Skillnaden gentemot betoningen av universella värden (box III) kan vara hårfin, men karakteristiskt är att det är *vår* tillgång till självbestämmande, demokrati och annat som ses som primär, inte förverkligandet av värdena som sådana, oberoende av om det gäller oss själva eller andra.

[...] det är alltså det svenska folkets rättighet att fatta sina egna beslut, ytterst. Det är viktigare än människoliv. Vi har valt att vara en nation runt ett antal kulturella värden [...]. Och vi har alltså legitima rättigheter, och t.o.m. skyldigheter, att skydda den egenbestämmandeförmågan, och alltså vår demokrati och det som vi i demokratin bestämmer ... ja alltså vi vill slå vakt om. Det är egentligen ytterst det vi försvarar. #7

Nu ställer jag den här väldigt enkla, och samtidigt fundamentala frågan, vad är det totalförsvaret ytterst är till för att försvara?

Ja det är ... enkelt svar: de svenska värdena. Vårt behov av att kunna forma samhället som vi själva vill. Att ingen annan ska vara med och bestämma, om vi inte vill det. Det är ju att vi ska få råda i vårt land på det sätt vi själva bestämmer. Som i och för sig kan innebära att man väljer att ansluta sig till en annan ... alltså att gå in i en union, eller vad man nu vill, va. Men ingen ska tvinga oss i alla fall med vapen att göra det ena eller det andra. #5

4.2.5 Totalförsvarets uppgifter

Genom kombinationen av en bild av omvärlden som benägen till återkommande väpnade konflikter, samt den ovan beskrivna synen på vad det är totalförsvaret ska försvara ytterst är det inte förvånande att personer som hör hemma i box II ser försvaret av Sverige mot väpnade angrepp som en huvuduppgift, i alla fall på lång sikt.

[...] försvarets uppgift [...] är givetvis att säkra vår nationella existens, det är liksom huvuduppgiften. Det har man ju [...] manifesterat i de olika dokumenten, även om man nu har många andra uppgifter som konkurrerar med denna huvuduppgift. Min uppfattning här, om jag bara får följa den biten, vi måste ändå koncentrera oss på huvuduppgiften, nationens fortsatta existens i fred, frihet och oberoende. [...] Det viktigaste är [...] att vi inte får det väpnade angreppet. Det ska vara helt avgörande för verksamheten. #18

[...] jag anser då att det är naturligtvis som alltid en kompromiss, avväganden mellan många faktorer, men ytterst då är det alltså den här förmågan

att kunna försvara landet emot en så varierande angreppsmeny som man kan rimligen föreställa sig. Där det då finns vissa ytterligheter kanske som du skulle kunna bortse från. Och summan av det är alltså ett allsidigt försvar, som dessutom då har den fördelen att det är en kompetensbevarande förmåga för den stund när plötsligt något nytt i den eller den riktningen kanske dyker upp, och då har du en viss framförhållning i alla fall. #24

Det vanliga här är att man anser att andra uppgifter, som internationella insatser och svåra påfrestningar i fred, inte får tillåtas undergräva kapaciteten att kunna försvara landet mot en väpnad angripare:

Jag tror nog att, trots allt, så måste vi se om vårt eget hus först. Och det största bidraget till fred i vår omvärld är att se till att det inte är något tomrum i Sverige.

Och humanitära bidrag kan vi lämna i den mån det finns utrymme för detta.

Ja, just det. Det får vara en biuppgift, vi kan inte vara huvudaktör i de sammanhangen. För efter ett tag så kommer vi nog att inse att ... Behovet av humanitära uppgifter är så stort. Vi kommer aldrig att kunna ... Vi kunde ju ta hand om de här uteliggarna borta vid Östermalmstorg också, det vore en humanitär uppgift. #18

Citatet ovan antyder också ett annat karakteristiskt drag i den maktrealistiska föreställningsvärlden, nämligen att eftersom världen består av separata parter som i grunden är ute efter att tillgodose sina egna intressen, så kan fred bara uppkomma genom att varje suverän stat har styrka nog att hålla andra borta. Svaghet är, enligt denna världsbild, en närmast oemotståndlig inbjudan till andra att komma och ta för sig.

Ofta är resonerandet om totalförsvarets utformning av defensiv karaktär, d.v.s. vi ska inrikta oss på att ha kapacitet att avskräcka från angrepp, respektive försvara oss om det kommer ett. En del personer som hör hemma i box II ser det dock som klokt att ingripa i skeendet på ett tidigt stadium, innan en säkerhetspolitisk kris hinner utvecklas till ett väpnat hot som berör Sverige. Det kan då leda till att man förespråkar militära insatser utanför Sverige:

Nej, jag menar alltså att det här resonemanget [...] handlar ju om att ett av sätten att sänka spänningen här, det är att gå ut och agera på motståndarens planhalva. Veldig många av möjliga scenarier äger rum utanför landet, och vi åstadkommer alltså ... det är på ett sätt en mera indirekt approach, vi försvarar vårt mål med s.k. forechecking [skratt]. #7

Uppgiften här är alltså att ingripa på ett tidigt stadium för att avvärja ett hot mot Sverige. Som vi ska se senare, så resonerar man i andra föreställningsvärldar på ett annat sätt om varför man ska prioritera kapacitet att agera internationellt.

Inför frågan om hur man ska göra prioriteringar mellan försvaret av svenskt

territorium och insatser i internationella konflikter av humanitära skäl, så väger det förra tyngst för dessa personer:

Jag menar huvudansvaret har du ju för din egen befolkning och din egen region, sen där utöver kan man hjälpa till men då måste ju andra också hjälpa till, man kan inte ta nåt huvudansvar där. #16

[...] jag tycker nog att det finns ett humanitärt argument, naturligtvis. Men jag tycker nog att detta humanitära argument måste vara underställt, trots allt, vad vi upplever som våra konkreta hårdhudade intressen, alltså. Det är alltfört viktigare att se fredsbevarande operationer som ett säkerhetspolitiskt instrument. Och därför är det återigen viktigare då att vara på Balkan än att befinna sig i Rwanda, s.a.s. Det går inte att komma ifrån. #24

Och sedan så är det alltså helt enkelt så att man måste ha klart för sig att världen är väldigt omoralisk i sitt sätt att titta, och de facto-bedömer utifrån de här styrkefaktorerna när man bryr sig eller inte bryr sig. Och det är väldigt ... jag tror det är ganska klokt att klara ut för sig att så är det. Och på något sätt göra faktiskt den här typen av värderingar för sig själv också. [...] Vi måste sjutton börja bry oss om oss själva, liksom. Så är det ju helt enkelt. Det är ju ytterst ändå vi som har ansvaret för oss, va. Och vi måste göra oss värda att andra ska hjälpa oss. Och då måste vi agera utifrån det. #7

I den sista delen av citatet ovan tar den intervjuade för givet att ”vi” är lika med ”svenskarna”. Lägg märke till att formuleringarna skulle få en delvis annan innebörd, och förmodligen leda till andra prioriteringar, om ”vi” skulle betyda ”vi medborgare i demokratiska stater” eller ”vi européer”.

4.2.6 Syn på internationella insatser

När det gäller internationella insatser, anser de flesta II:or att Sverige ska delta i sådana, framför allt av humanitära skäl. Men p.g.a. den världsbild man har tror man inte riktigt på att de internationella insatserna kan ge bestående resultat i form av en säkrare omvärld. Konflikter finns och kommer alltid att finnas, och när civilbefolkningen drabbas hårt måste man bidra till att skydda den i den mån det är möjligt. Man måste dock vara realistisk, menar II:orna, vad gäller omfattningen av internationella insatser. Det finns en anda av resignation över II:ornas argumentation: intressekonflikter är så endemiska att vi bara kan göra en insats i marginalen. Eftersom resultatet av de satsade resurserna är isolerat och kortvarigt bör man endast satsa så mycket resurser som man rimligen kan avvara.

Det är klart att vi ska delta i internationell verksamhet, men jag menar att det får inte bli den dominerande uppgiften. [...] Dels är det att de är ytterst långvariga engagemang, för att det krävs väl åtminstone ett par ... minst en generation eller två generationer innan man har fått folken i de här länderna att kunna umgås med varandra. [...] Och, om man nu tar flera sådana här inter-

nationella uppgifter, så innebär det ju att efter ett tag, om de är 15–20 år [ohörbart]. Jag menar att det är ju det perspektivet man måste inse att går vi in där så får vi hålla på där [ohörbart]. Hur många sådana orkar vi med? #18

Om man inte tror att internationella insatser har någon märkbar betydelse för säkerhet och stabilitet i omvärlden kan man vara benägen att söka förklaringar till olika aktörers vilja att delta i sådana insatser i andra typer av motiv:

Varför ska totalförsvaret förbereda sig för internationella insatser? Ska det det över huvud taget, och om ja, vad är syftet med de här internationella insatserna?

Ja, varför, först. Det har väl framkommit att det var en inträdesbiljett i Europa. [...] Sedan har det ju upptagits med förtjusning av alla försvarsgrenar. De trängs ju för att få vara med, inte minst flyget, de vill vara med. Och det är ju för att i detta hotlösa läge ha någonting att göra. Dessutom är det någonting att göra som officerarna, och även soldaterna, tycker är meningsfullt. [...] så det ligger ett mycket starkt tryck från försvarsmakten till de här internationella uppgifterna. Sedan är det väl så, att det är klart de gör nytta. [...]

Men, gör nytta på vilket sätt då, menar du?

Ja, det kan väl bilägga en del konflikter, framför allt gör de väl humanitära insatser, för att mildra eländet.

Tycker du att det är riktigt att vi ska göra det? Att Sverige ska bidra med försvarsresurser?

Ja, det tycker jag. Framför allt den här humanitära delen. Sedan har ju jag den inställningen att man ska vara ytterligt försiktig att sätta in militära medel för att lösa konflikter, man kan förvärra dem bara. #8

Det är dock inte alla inom denna grupp som är lika negativt inställda till nyttan med internationella insatser. Men till skillnad från de som ser universella värden som centrala mål så ser man här motiven till svenskt deltagande i internationella insatser i termer av att det gynnar oss och vårt välbefinnande:

Ja, vi gör internationella insatser därför att vi anser att internationell stabilitet gagnar oss, ett, d.v.s., det skyddar oss också, i längden. Två, vi gör det därför att vi tycker att det är läskigt att se dessa människor bli uppätta i Jugoslavien, eller någon annanstans. #24

När II:orna diskuterar hur man ska prioritera mellan olika internationella insatser spelar oftast något slags närhetsprincip en stor roll, eftersom man betraktar omvärlden från en svensk identitet, och det är de svenska intressena som är kärnan:

[...] alltså är det i Estland, Lettland, Litauen, då är det mycket, mycket viktigt. Är det i Europa, så är det viktigt. Går du utanför Europa, då är det nog inte längre, då är det nog tveksamt om det är forechecking längre, utan då går det över och skrives på något annat konto. Förmodligen alltså humanitär, moralisk, etisk, och sådant. #7

[...] lösningen hittills har ju varit: ju närmare, ju viktigare, men, samtidigt en viss förskräckelse för om det blir riktigt nära, alltså. [...] Medan däremot de här med de humanitära insatserna ... det här var är lidandet störst, s.a.s., har väl på så vis alltid varit underordnat. För mig bekräftar allt detta naturligtvis det jag redan visste [skratt], att vi är jädrans kallhamrade realister i själva verket och sedan är vi skitskickliga på att dölja detta under väldiga proklamationer, och det är vi ju inte ensamma om. #24

Den skeptiska inställningen till att inrikta sig alltför mycket på humanitära insatser kan t.o.m. motiveras med etiska argument:

[...] jag anser inte att statsmakterna kan sätta medborgarnas liv på spel för någonting som inte har ett uttalat intresse, s.a.s. Det är inte moraliskt, tror jag. #24

4.2.7 Ödesfrågor

När det gäller ödesfrågor är II:or ofta bekymrade för hur den svenska försvarsförmågan ska kunna upprätthållas på lång sikt. Man medger att det inte föreligger någon risk för invasionsföretag gentemot Sverige under de närmaste 5–10 åren, men man ser det som en verkligt central fråga att raskt kunna återuppbygga ett slagkraftigt försvar om situationen skulle kräva det. Man är bekymrad över att många andra deltagare i debatten tycks ha en naiv tro på att Europa nu är en säker miljö, och därför inte tar behovet av att kunna återställa ett slagkraftigt invasionsförsvar på allvar. Hela diskussionen om återtagning med dess olika delproblem är därför viktig för II:orna.

[...] resonemanget kring återtagning, att man ska kunna återta, det är väldigt bräckligt, för jag som har jobbat med en politiker vet hur svårt man har att komma till skott med beslut i vissa lägen, och att en svensk statsminister i ett visst läge skulle säga nu ska vi börja rusta upp, då ger ju han signaler, verkligen, till omvärlden om detta och dessutom så måste det vara det var väldigt svårt att ta ett sånt beslut som politiker [...]. Jag tycker då att det har fått vara för mycket då lösningen, alltså man talar om återtagningen hela tiden. [...] inom försvarsindustrin kan man inte satsa på återtagningen för att det är högteknologi rakt igenom och lämnar man ett område så får man nog lämna det för gott [...]. #16

4.3 Box VII: Sveriges intressen med en systemisk världsbild

4.3.1 Omvärldsbild

De personer som hör hemma i box VII utgår från en identifikation med Sverige och svenska intressen, men har en utpräglat systemisk världsbild. Det senare präglar

vad de tar upp som relevant i omvärldsutvecklingen. Snarare än att ge sig in i en diskussion om risker och sannolikheter för väpnade angrepp mot Sverige börjar dessa personer ofta med att prata om hur det internationella samhället håller på att förändras, och hur detta påverkar Sveriges säkerhetspolitiska situation. Teman som man då tar upp är t.ex. demokratiseringsprocesserna i Östeuropa, internationaliseringen av näringslivet som skapar ömsesidiga beroenden, samt stärkandet av internationella säkerhetsorganisationer av olika slag. Jag ger tre typiska exempel nedan:

Vad skulle du vilja lyfta fram som viktiga drag i utvecklingen?

Samma sak som den gamle gode filosofen Immanuel Kant, tror jag, svarade på den frågan, när han i Den eviga freden sa att det behövs tre saker för att vi ska skapa den eviga freden i detta stridens Europa för tvåhundra år sedan också. [...] Det ena är den absoluta nödvändigheten av att ha demokratiska stater, starka demokratier helst. Mycket starkare än de vi nu ser ganska nya färska och så, som ändå inte har demokrati i den meningen att folk har ju rätt att gå och rösta, men demokrati är ett djupare begrepp än så, ju [...]. Och det har vi nu, fler än vi någonsin har haft i Europa. Två, vi har ett stort behov av starka institutioner. [...] Så starka institutioner som erbjuder den typen av fora och de formerna, det tror jag är jätteviktigt. [...] Och det tredje då som är det ömsesidiga beroendet i form av handel och utbyte av olika slag, där ekonomier vävs samman, där ingen kan gå sin egen väg utan att det drabbar en själv lika hårt som dom man skulle försöka bete sig aggressivt mot. Det var hans tre grundteser för freden, och jag tror att de står sig väldigt bra, och stämmer väldigt väl in i det Europa som har formats under de senaste tio åren. #28

Nej, säger jag, detta skapade beroendeförhållande är faktiskt det som ligger till grund för EU som säkerhetsprojekt. D.v.s. vi är så himla beroende av varandra att två länder kan inte bilateralt ge sig på varandra därför att då rasar systemet samman, och framför allt så rasar dom själva samman, eftersom dom är beroende av varandra. Så att dessa sårbarheter då, citera, dessa beroendeförhållanden menar jag egentligen har en säkerhetskappande dimension. #19

Och dessutom så finns ju då som vi uppfattar som en väldigt viktigt trend, det är ju den här internationaliseringen, eller transnationaliseringen på alla områden egentligen, kopplat framför allt till den ekonomiska utvecklingen, hur processer sammanvävs, hur länder lite grann suddas ut, nationalstatens på något sätt erosion. Och det gör ju då att ... det är en motsatt trend som gör att man kommer inte att ha råd att ha uppblussande konflikter, och olika delar av världssamfundet kommer att gå in och dämpa de här. #27

Även om de som har en systemisk omvärldsbild inte tror att de kan förutsäga framtiden, så upplever de inte den säkerhetspolitiska omvärlden som så fundamentalt oberäknelig som maktrealisterna ofta gör. I stället betonar de möjlighe-

terna att, bl.a. genom ökad tillgång till information, identifiera och anpassa sig till tecken på en negativ utveckling:

*Nej, men vad är det för resonemang som ligger bakom att man kan avskri-
va den [möjligheten av ett invasionsförsök]?*

Ja, det finns flera olika skäl till det. Dom är alla till sin natur väldigt prak-
tiska. Det ena är att om något land i Europa skulle få för sig att börja vidta
förberedelser för att kunna göra den typen av invasion, den typen av gam-
malmodigt, göra om andra världskriget en gång till [himlar med ögonen],
ja, så skulle det märkas på ett helt annat sätt. Vi har idag så ... lever under
så öppna förhållanden så det är omöjligt för någon att vidta sådana förbere-
delse, så att inte omvärlden omedelbart skulle dra ett antal slutsatser av
det och s.a.s. försöka möta det på bästa sätt. Och det skulle vi göra, och
många andra också. Så det scenariot ... det är i grunden så förutsägbart så
att det skulle man kunna hantera. #28

Men bl.a. på grund av det här som jag sa tidigare, alla dessa institutionaliserade
samarbetsformer och överenskommelser och avtal som finns om
inspektioner så får vi väldigt, väldigt tidig förvarning. D.v.s. vi blir inte
överraskade, [...] vi har väldigt lång tid på oss att förbereda motåtgärder.
#19

Typiskt för systemiskt resonerande är att man ser strukturella omständigheter som
viktiga faktorer i uppkomsten av väpnade konflikter. Härigenom fokuseras också
intresset mindre på en defensiv kapacitet att klara oväntade händelser, och mer på
en långsiktigt förebyggande verksamhet för att undanröja strukturella orsaker till
allvarliga konflikter:

[...] om vi kan bidra till att det blir, som jag sa tidigare, en positiv utveck-
ling i andra länder, och länderna känner sig stabila och robusta, och folk
har det bra, och dom finner ingen anledning att bita varandra i strupen
o.s.v., så minskar ju faktiskt också risken för att vi genom någon serie av
händelser så där, skulle bli utsatta för ett militärt angrepp. #19

Fokuseringen på djupgående strukturella förändringar i sådant som näringslivets
internationalisering och utvecklingen av informationsteknologier och nya vapen-
system leder också till relativt ingående resonemang om hur mellanstatliga och
inomstatliga konflikters karaktär förändras över tiden. Även om man alltså inte
avskriver möjligheten att Sverige skulle kunna bli inblandat i väpnade konflikter
(vilket ingen av de intervjuade i denna grupp gör), så menar man att en sådan
konflikt skulle vara av en helt annan karaktär än det storskaliga invasionsscenario
som man tidigare planerade för:

[...] om Sovjet kommer att reformera sina styrkor, så gör de ju den refor-
meringen i tron och i förhoppningen att de ska vara farliga, och då måste
de ju skaffa sig ... De måste bli duktiga på informationskrigföring, kanske

fortfarande delar av NBC-området och sedan skaffa sig mer långräckviddiga bekämpningssystem, satsa pengar på det. Alltså flygsystem, kryssningsrobotsystem, missilsystem, o.s.v. Annars kommer de att plockas bort i en konflikt. Och då menar jag att då är man åter och frågar sig, kommer man verkligen att invadera en stat i framtiden? Är det nödvändigt att invadera en stat för att få sin vilja igenom? Ja, det är klart det beror ju på viljan, är viljan att utöka sitt territorium, vilket jag tycker egentligen är ett lite gammaldags sätt att tänka, då är det klart att då måste man ju så småningom ut och göra en invasion, och ockupera, men det känns väldigt, väldigt avlägset. Snarare ser jag konflikter som ... där man pratar om att viljor slåss mot viljor, och man kanske vill slå ut s.a.s. ett hot från en motståndare, och det gör man genom att slå sönder hans infrastruktur. #27

En systemisk omvärldsbild behöver, som sagt, inte innebära att man tror att framtiden går att förutsäga:

Jag är någon ... jag vet inte vad jag ska kalla det ... historisk anarkist, åtminstone i den meningen att det finns en slumpmässighet i den historiska utvecklingen, även den framtida utvecklingen. Eller inte slumpmässighet, det finns en osäkerhet i den här utvecklingen som naturligtvis kan s.a.s. exploateras, i den meningen att historien, den framtida historien kan komma att utsättas för händelser som vi definitivt inte kan förutse idag va. Och det är ju bland annat ett av skälen till att jag tycker att man ska ha en s.a.s. grundläggande försäkringspremie i form av ett totalförsvar. #19

Någon stark kritik mot försvarsberedningens rapporter förekom inte heller bland medlemmarna i denna kategori, men i den mån kritiska synpunkter formulerades var de av helt annan karaktär än II:ornas:

Jag önskar att vi hade både resurserna och tiden att mera fördjupa oss i det som handlar om kanske det civila samhällets utveckling. Vi koncentrerar fortfarande, tycker jag, i allt för hög grad på den militärstrategiska utvecklingen. Och det bedömer jag att det där är en utveckling som mister i betydelse, och i den andra vågskålen så ökar det sociala samhällets utveckling som säkerhetsskapande grund eller bas. #28

4.3.2 Säkerhet

När man här pratar om säkerhetsbegreppet uppfattas det som en fråga om Sveriges säkerhet sedd ur ett systemiskt tolkningsperspektiv. Det senare innebär en betoning av att säkerhet är en fråga om hur samhällssystemen fungerar:

Nu tror jag att man ska i säkerhetsbegreppet lemna in andra aspekter också, inte minst just såna ekonomiska, demokratiska, sociala, kulturella o.s.v. aspekter. Eller lite förenklat, om jag säger så här, att jag tror att ett av dom bästa sätten att åstadkomma säkerhet på, för vår egen del, det är att i någon

mening bidra till att andra länder i vårt närområde utvecklas demokratiskt, utvecklas ekonomiskt, utvecklas politiskt, utvecklas socialt. Så jag tror alltså att det har en väldigt stor säkerhets-, även traditionell säkerhetspolitisk effekt, att vi kan medverka till att våra grannländer, inte minst de östra, alltså i Östersjöområdet, att dom får igång och kan vidmakthålla en god ekonomisk och demokratisk utveckling. #19

Den nationscentriska systemiska synen på säkerhet leder ofta till ett resonemang som innebär att Sveriges säkerhet är beroende av att det internationella systemets säkerhetsinstitutioner fungerar, och att det därför ligger i vårt intresse att ställa upp även i insatser i konflikter som inte direkt kan kopplas till vår egen säkerhet:

Det grundläggande argumentet i ett sånt här sammanhang det är ju att om man tror på internationellt samarbete som en freds- och säkerhetsfrämjande mekanism, va, och om man därmed går in och ansluter sig till internationella organisationer, så får man ju på något sätt vara beredd att ställa upp när den internationella organisationen ställer krav, och inte mälas [??] ut ur det hela, därför då bryter man den här kedjan, och därmed bryter man s.a.s. hela trovärdigheten i det internationella samarbetet som en fredsskapande mekanism. Så att har man väl gett sig in i den här typen av verksamhet och tror att det har säkerhetsskapande effekter så får man på något sätt vara beredd att ställa upp när situationen kräver. #19

4.3.3 Ödesgemenskap

Det systemiska synsättet leder med logisk nödvändighet till en stark medvetenhet om hur invävt Sverige är i ett internationellt ekonomiskt, politiskt och kulturellt system. Detta skapar en viss spänning i relation till känslan av att Sverige är den primära ödesgemenskapen. Denna spänning tar sig i allmänhet uttryck i en positiv inställning till internationellt samarbete, t.ex. inom EU, samtidigt som man är skeptisk till tankar om att nationalstaternas roll ska minskas till förmån för federationstanken eller andra övernationella besluts- och förvaltningsformer:

Nu tror inte jag på federationen Europa heller, som idé. Jag tror fortfarande ganska mycket på nationalstaten, men nationalstaten med den stora öppenheten, jag är varm EU-anhängare och så. #28

4.3.4 Vad är det vi försvarar?

Basen i en svensk ödesgemenskap och svenska intressen kommer tydligast till uttryck i resonemangen om vad det är försvaret ytterst ska försvara.

Det är naturligtvis ytterst vår demokratiska rätt att själva ... ingen ska med våld kunna tvinga oss till någonting som vi inte själva vill. Så vår demokratiska grundläggande rättighet som medborgare och som nation, det är

väl ytterst det som ska försvaras, ytterst. [...] Det kan vara ett väldigt litet försvar, eller det kan vara ett större försvar, och det kan vara olika bäring och riktning och så, men ytterst så tror jag ändå det att för mig är det väldigt viktigt att det är demokratin som grepp, att vi själva alltid beslutar om vår egen, ytterst tar dom beslutet. Och ingen ska kunna, vare sig med överstatligt beslut, eller med våld, kunna sätta sig på dom, på något sätt. Det är väldigt viktigt. Utom på dom områden som vi så beslutar. #28

Formuleringarna om vad det är som ska försvaras är i allmänhet mycket lika de som man hör från personer som hör hemma i box II. I båda kategorierna betonar man det värdefulla i Sverige som är värt att försvara.

4.3.5 Totalförsvarets uppgifter

När det gäller prioriteringarna mellan totalförsvarets olika uppgifter leder den systemiska världsbilden till en starkare betoning av de internationella uppgifterna än vad som vanligen finns i box II. Man ser det som meningsfullt och viktigt att bidra till en långsiktig omgestaltning av det internationella säkerhetspolitiska systemet, och menar att även ekonomiskt samarbete, t.ex. med de östeuropeiska länderna, har en stor betydelse för Sveriges säkerhet. Däremot ses det inte som särskilt angeläget att upprätthålla en militär kapacitet för att hantera ett storskaligt invasionsförsök, möjligen att på tio års sikt kunna bygga upp en sådan kapacitet.

[...] var det än sker problem i Europa så påverkar det ju mer eller mindre Sverige, s.a.s. Bl.a. just p.g.a. att allting är så sammanflätat idag. Förr kanske vi kunde tyckt att ja, en konflikt på Balkan den berör inte Sverige va, men så uppfattar vi det ju inte idag, utan vi ser ju att den kan blossa upp, den kan få spridningseffekter och så småningom ganska direkt påverka Sverige. #27

Men sen tycker jag då att det militära försvaret, liksom det civila, ska i ökad utsträckning arbeta internationellt, va, d.v.s. att vara ute på den internationella arenan, medverka till att förebygga kriser, förebygga konflikter, och kanske stabilisera konflikter när de redan är manifesta. Även då i viss mån hantera efterverkningarna av konflikter. Och där tycker jag att det militära och civila försvaret har en oerhört viktig uppgift. #19

4.3.6 Syn på internationella insatser

På frågan om varför Sverige deltar i internationella insatser resonerar personer som hör hemma i denna föreställningsvärld ofta i flera led, där det yttersta ledet är att skydda Sveriges säkerhet. Medan man i boxarna VIII–X ser bidraget till andras säkerhet, fred och välbefinnande som ett fullt tillräckligt motiv att delta i internationella insatser så ser personer som tillhör box VII det fundamentala mo-

tivet i försvaret av svenska intressen, medan andra motiv mer är positiva bieffekter, eller i alla fall inte det mest fundamentala motivet.

Varför deltar Sverige i internationella insatser?

Man behöver inte vara alltför långsökt för att säga att det där är ju i någon mening förebyggande säkerhetspolitik för vår egen del, va. Det är säkerhetspolitik, därför att om vi kan bidra till att det blir [...] en positiv utveckling i andra länder, och länderna känner sig stabila och robusta, och folk har det bra, och dom finner ingen anledning att bita varandra i strupen o.s.v., så minskar ju faktiskt också risken för att vi genom någon serie av händelser så där, skulle bli utsatta för ett militärt angrepp. [...] jag menar det ligger någon slags egenintresse också i att hjälpa andra länder att få en stabil utveckling. #19

Varför deltar vi i internationella insatser?

Man skulle gärna vilja säga att det är av solidaritetsskäl, att vi tar ansvar för freden på jorden och så, men ytterst är det ett väldigt egoistiskt skäl för det. Att vi tror att vi måste dra vår lilla del av bördan för att bidra till fred och stabilitet, inte bara i Sverige.

Därför att vi är beroende av ...?

Vi är alla beroende av att världen utvecklas fredligt. Det kan ha lite olika dimensioner, men det är precis det det handlar om. #28

Det finns ett huvudmotiv för varför vi agerar internationellt, och det är ju att åstadkomma någon form utav stabilitet, minska konfliktrisker och hantera konflikter när de väl bryter ut, för att de inte ska sprida sig. Jag menar, det är s.a.s. grundtanken bakom vår internationella dimension av säkerhetspolitiken, att när det kalla kriget upphörde så släppte också trycket på de här pyrande konflikthärdarna, och dom flammade upp. Och, jag menar, det var ju en säkerhetsordning i sig, det kalla kriget. Den måste ersättas med någonting annat. Och då måste vi ställa upp i det arbetet. Och det är ingenting som hindrar att vi gör det, för att alliansfriheten bygger ju på konflikten mellan s.a.s. stormakter, och konflikter, i vår närhet. Så att vi ska ställa upp, och då blir det mera en resursfråga. I Europa, eller Europas närhet, eller globalt, ja, det handlar ju om vad är det för slags konflikt, och hur bedömer vi risken för att den sprider sig, för att den påverkar oss på något sätt. #9

Skillnaden mellan t.ex. box VII och box VIII kan ibland vara hårfin, och närmast betydelselös, som i följande citat:

[...] vi säger att vi kan inte lämna världens fattigaste världsdel i sticket, utan om inte de rika länderna ställer upp i FN-insatser så blir det inga FN-insatser. Och det är mer konflikter i Afrika än det är någon annan stans, och därför måste vi vara med. [...] Vi ser det som så, är inte vi lojala FN-medlemmar så hur ska vi kunna lita på folkrätten och allt det här som är vår yttersta, det är faktiskt vår främsta försvarsgräns. #28

Ibland kan också andra nationscentriska angelägenheter tas upp som väsentliga motiv, som i nedanstående resonemang:

Vad är det ytterst för skäl till att vi deltar i de här internationella insatserna, fredsskapande insatser?

Ja, vad var det de kallade det, den upplysta egoismen, eller ... alltså vi ... Det finns många olika delar i det här, och delskäl då men ... Jag menar, när vi åkte ner med en väldigt stor styrka till Bosnien, då var ju naturligtvis huvudskälet då att bidra till stabiliteten i Europa. Att inte den här konflikten skulle sprida sig och skapa ytterligare då konflikter eller instabilitet i Östeuropa, Centraleuropa och allt det här, med tanke på minoriteter i andra länder och allt det här, så skulle det kunna sprida sig. Det fanns väl en humanitär dimension förstås i detta också. Men sedan var det naturligtvis för att visa att ett land som Sverige, som är alliansfritt, ändå bidrar aktivt till europeisk kris- hantering, att vi då inte ska betraktas som något som katten har släpat in, i dom här europeiska sammanhangen. Vi var tvungna att ställa upp för att visa att vi är fullvärdiga medlemmar i Europeiska Unionen. #9

4.4 Box VIII: Sverige som förkämpe för universella värden

Karakteristiskt för personer som hör hemma i box VIII är att deras orientering mot universella värden skapar en kritisk hållning gentemot mäktiga säkerhetspolitiska aktörer. Det innebär i praktiken ofta att de ser en stor fara i en alltför stark integration av Sverige i EU och Nato, eftersom de menar att dessa organisationer inte är pålitliga förkämpar för universella värden snarare än för egenintressen. Detta skapar en spänning i och med att deras värden logiskt innebär att man bör sträva mot en mer inkluderande identitet, men man ser samtidigt en fara i att upplösa den nationella suveräniteten för att uppgå i internationella organisationer. Jag tror att detta är relativt unikt för Sverige. I de flesta andra länder är personer som har denna typ av grundidentitet mer kritiska mot sin egen stats politik, och ser kanske därför medlemskap i övernationella organisationer som ett sätt att försvaga en nationscentriskt egoistisk politik.

4.4.1 Omvärldsbild

I många avseenden resonerar personer i box VIII på samma sätt som de i box VII kring omvärldsutvecklingen, eftersom man i båda fallen har en systemisk världsbild. Här finns samma typ av fokusering på strukturella utvecklingsdrag, som t.ex. i följande citat:

Nationsgränserna blir allt mindre relevanta på en lång rad områden. Om man för femtio år sedan startade krig så gjorde man det ofta med utgångspunkten att öka sin makt och sin rikedom och sitt inflytande, att ha kontroll

över territorier och jordbruksmarker och industriproduktion, det var s a s nyckeln till ökat inflytande och makt och rikedom. Idag så är det ju inte det längre, det är inte det som gäller, utan det är ju i första hand tillgången till högteknologi, tillgången till informationstekniken, tillgången till fungerande marknader, det är det som blir nyckeln till rikedom och inflytande och makt. [...] Alltså de krig som bedrivs, bedrivs med andra motiv, som om man tittar i det forna Jugoslavien med mera nationalistiska och makt-politiska motiv, där man utnyttjar en massa historiska oförrätter och en svår situation för att öka sin makt. [...] Där ser jag ju då att där har vi det stora problemet idag, ett FN som fortfarande står kvar i nån sorts städgummeroll och rycker in när katastrofen är ett faktum istället för att aktivt och offensivt kunna föregripa väpnade konflikter [...] eller svältkatastrofer så att de inte inträffar. #12

[...] ju mer världen samarbetar ju mer man blir beroende av varandra, ju mindre är risken för väpnade konflikter. Och där finns ju också, om man ser just säkerhetspolitiskt, en massa andra konsekvenser som kan vara negativa, men just företagens internationalisering [gör att] det blir ju svårare och svårare, för att inte säga omöjligt, för en massa stater att föra krig mot varandra, för då brakar liksom allt. #12

Skillnaden mellan box VII och box VIII vad gäller hur man pratar om omvärldsutvecklingen är att de senare ofta har ett mer decentrerat perspektiv, d.v.s. de fokuserar inte nödvändigtvis på utvecklingstendenser som kan påverka just Sveriges säkerhetssituation, utan kan finna det lika intressant att prata om problem som har med andras säkerhet att göra, t.o.m. i avlägsna delar av världen. Detta antyds i slutet av det första citatet ovan, där den intervjuade hänvisar till FN:s bristande förmåga att agera preventivt i väpnade konflikter och svältkatastrofer. Det är ännu tydligare i nedanstående citat:

Om vi tittar på Stora Sjöregionen [i Afrika] i stället då, som är väl den absolut största konflikthärden, och svåraste nöten att knäcka, och där det faktiskt är flera länder involverade, så är det en sak: vi måste få stopp på vapenleveranserna till de här länderna. Det är ju så att om inte man hade slängt in alla dessa vapen till Rwanda, Burundi och Demokratiska Republiken Kongo så skulle man inte kunna ha så mycket. Och där är vi, liksom . . . Vi säger inte att man inte får ha vapenexport, men man ska baske mig inte exportera vapen till länder där det är så svåra problem. Man måste ta ett mycket större internationellt ansvar, man måste också stötta regionala lösningar. Det är inte så att Sverige och Frankrike kan lösa konflikten i Stora Sjöregionen, men man måste stötta den afrikanska lösningen. Och man måste liksom stötta krafter där, för de kommer inte att klara av det på egen hand heller. Men vi ska inte komma dit som storebror och tro att vi kan lösa det. Men för att man ska kunna göra det måste man bygga upp, och då kommer klart de här mjukvaru-, man måste lösa infrastrukturfrågorna, man måste bygga upp det civila samhället igen, och se till att det

finns ett juridiskt system. Man måste vara med och utbilda soldater där också, man måste liksom gå in på väldigt, väldigt många nivåer. #17

I detta intervjuutdrag är det uppenbart att personen inte pratar om Stora Sjöregionen därför att konflikterna där kan bli ett säkerhetsproblem ur svensk synvinkel, utan därför att vederbörande genuint bryr sig om situationen för människorna i den regionen.

Slutligen i detta avsnitt tar jag med ett exempel på ett resonemang av närmast socialpsykologisk art om orsaker till fred och krig:

Jag tror att ett land som är stätt i hygglig utveckling, där det pågår utveckling, medborgarna ser att det rör sig framåt, det tror jag är en viktig faktor att man inte vill störa det, eller rubba det. Utan man är då intresserad av att fullfölja det. Alltför stora oförrätter och så där som länder och grupper kan känna sig drabbade av, de leder inte till krig i sig, men det är en svaghet som då krafter, icke demokratiska krafter kan ta tag i. #30

4.4.2 Säkerhet

Synen på säkerhet är här i allmänhet starkt präglad av den systemiska föreställningsvärlden, där de orsakssammanhang som kan tänkas leda till väpnade konflikter står i centrum, snarare än den problematik som uppstår vid en redan akut krigssituation. Militär kapacitet är i det här perspektivet bara en mindre del av en strategi för maximal säkerhet:

Hur mycket vi än rustar, så leder det ju bara till att vi om det går som det inte ska så kan vi använda våra vapen. Men det är ju ingen investering i framtiden, investering i en minskad risk. Ett starkt försvar leder ju ingensans. Det leder bara till att om någon slår oss, så kan vi slå tillbaka, och då kan han möjligen göra en kalkyl att det här blir för dyrt, och så lägger han av, va. Men det har ju ingenting med innehållet i en ökad säkerhet att göra på något sätt, va. Det är bara som att du har en brandspruta stående i ett hörn, men den ändrar ju inte risken för brand ett spår. Så att det gäller att inte fokusera på brandsprutan, utan fokusera på det som gör att det inte uppstår brand, och där tror jag att förutsättningarna nu för att föra en dialog är ju jättespännande. #30

4.4.3 Ödesgemenskap

Just den systemiska föreställningsvärld som kombinerar en orientering mot universella värden med en grundläggande känsla av att Sverige är den primära ödesgemenskapen för ”oss” präglas i än högre grad än box VII av ett slags ambivalens eller spänning vad gäller övernationella institutioners roll i säkerhets- och försvarspolitiken. Detta har sin grund i att man är mycket mån om att säkerhetspolitiken ska tjäna universella värden, vilket innebär att man ofta är mycket kritisk till

hur organisationer som Nato och EU i praktiken agerar. Å andra sidan ser man, genom den systemiska världsbilden, behovet av att säkerhetsproblematiken hanteras gemensamt av världssamfundet eller i alla fall en regional gruppering. Följande citat uttrycker tydligt denna ambivalens:

Jugoslavienkrisen visar på problematiken när europeiska länder går samman och ska ha en gemensam politik kring humanitär rätt. Man kan hamna i aktioner som man är mycket tveksam till. [...] Så att öka gemenskapen i EU, t.ex., och ha mera gemensamma områden, det kunde jag kanske tänka mig ännu lite mer av, ända fram till den här punkten där jag nu undrar, är det så här det blir då?

[...] länder ska börja samarbeta med varandra, de ska ha gemensamt sätt att agera i kris och katastrof, därför att då får dom ju dubbelt så mycket resurser. Och dessutom så väver dom in ett beroende av varandra i det här, va. Så att det är fritt fram för att arbeta med den typen av beroende, som jag ser det, och samtidigt så när man då ofta en punkt där det är fråga om man är på väg in i en allians, och då backar Sverige ett steg. Och det är ett problem som jag ser framöver. Vad gör vi åt det här, att engagera oss för och med andra länder, och samtidigt hela tiden säga, nej vi vill vara självständiga, vi vill inte råka ut för majoritetsbeslut av det slaget då som leder till insatserna i Jugoslavien. #30

Jag försökte i intervjuerna att tränga djupare i den här problematiken genom att fråga hur den intervjuade såg på integrationen av det svenska försvaret i ett gemensamt europeiskt försvar. De som hör hemma i box VIII hade olika typer av förbehåll inför en sådan tanke, framför allt ser man det som viktigt att en sådan organisation verkligen fokuserar på att försvara universella värden, snarare än vissa särintressen:

Jag tror att en av de frågor som kan väcka starkast känslor det är: ska vi ha ett svenskt försvar som har i uppgift att garantera Sveriges säkerhet eller ska det svenska försvaret på sikt bli en specialiserad del i en internationell arbetsfördelning, d.v.s. att vi blir en funktionell del där vi inte har ett heltäckande försvar utan där vi är bara specialiserade på vissa funktioner inom ramen för Nato eller EU eller vad det nu skulle bli för nånting. Hur ser du på de frågorna?

Ja, så långt har nog inte vi studsat ännu, utan det är snarare då nån slags nationell väpnad neutralitetsvakt som är aktuell [...]. Men visst, det är en intressant diskussion att föra huruvida man inom ramen för nåt kanske mer aptitligt, som OSSE, kan ha olika uppgifter för nån sorts försvar mot övergrepp, folkmord, fasoner, angrepp. #12

De som hör hemma i denna föreställningsvärld ser i allmänhet den svenska alliansfriheten som något positivt och viktigt att bibehålla. För dem innebär alliansfrihetspolitiken en möjlighet för Sverige att internationellt agera för universella värden, utan att vävas in ett politiskt spel som genomsyras av försvaret av egenintressen:

Vi är engagerade, vi tar ställning, och då är vi inte neutrala, men vi kan vara alliansfria. Och det är det som jag uppfattar att omvärlden vill ha. När vi är i FN så frågar man ofta vad Sverige tycker. Och då är det 185 nationer i FN, så det är ett oproportionellt intresse för vad Sverige tycker, och jag tror att det beror på att, inte att vi är neutrala, utan att vi är alliansfria. Så säger vi någonting så beror det på att vi tycker så, inte beroende på att vi har en allians som gör att vi ska uttala det. Så för mig är det en oerhört viktigt distinktion där, att man är alliansfri. #30

Sedan vi gick med i EU så har det blivit ännu mer, då ska vi rätta in oss i leden. Om inte Frankrike säger ja, då vågar inte den göra det. Det är väldigt mycket tassel och tissel i korridorerna, liksom, och man ska försöka att lösa det. Det är inte alls samma rakhet och tydlighet, det är inte alls samma kontakter bilateralt längre heller, utan nu är det liksom förbereds det i familjen, EU-familjen innan, så där. #17

Sverige är alltså här ödesgemenskapen inte så mycket för att man upplever resten av världen som ”utsida,” utan mer för att man identifierar sig med Sveriges aktiva internationella roll som förkämpe för principiella värden. En utveckling där beslutsfattandet allt mer sker i Bryssel ses i detta perspektiv som ett hot mot möjligheterna att fortsätta med denna politik.

4.4.4 Vad är det vi försvarar?

Kombinationen av en orientering mot universella värden, och en stark identifikation med Sverige ger ofta upphov till glidningar i diskussionen om vad det är försvaret egentligen ska försvara. Man formulerar det som ska försvaras i termer av allmängiltiga värden, men är inte alltid glasklar vad gäller om dessa ska försvaras huvudsakligen å svenskarnas vägnar, eller också globalt. I nedanstående citat är den karakteristiska hållningen hos personer som hör hemma i box VIII ovanligt tydligt artikulerad:

Försvaret är till för att Sverige som nation har bestämt sig för att leva med vissa värden, och för oss själva, och vi är ivriga också att låta andra ta del av det på olika sätt, och det är det vi försvarar. Vi försvarar alltså att få fortsätta med det. Ingen ska kunna komma och ta över oss och säga att nu ska det råda någonting annat än det som Sverige i demokratiska val har kommit fram till ska gälla för Sverige. Så vi försvarar de mänskliga värden och de lagar [?] och våra levnadsvillkor som vi då satsar på för oss själva och som vi vill också då saluföra, inte minst i tredje världen. Det vill vi försvara. #30

Här uttrycks dels att just Sverige är en central aktör för den som talar, dels att det är viktigt att Sverige verkar för att också andra ska kunna komma i åtnjutande av de universella värdena. I nästa avsnitt finns också den grundläggande orientering-

en mot universella värden, men det svar som ges på den direkta frågan refererar främst till de nationella intressena.

Vad är det vi ska försvara egentligen?

Demokratin, det är på något sätt ett fundament för att kunna skapa drägliga levnadsvillkor och hantera konflikter såväl inom en stat som mellan stater. Demokratin och s.a.s. de rent ekologiska livsbetingelserna.

Men när du säger så så blir det ju den här geografiska dimensionen, internationaliseringen återigen ett viktigt tema, så vad tänker du i för skala när du säger demokratin och ...

Jag tänkte väl närmast på en nationell skala då, men om man ser det på ett internationellt plan så tror jag att det är en viktig ... En viktig uppgift är ändå att främja en demokratisk utveckling för hela världen. Trots många av de brister som finns i de demokratiska systemen, så är det ändå ett av de bästa systemen för samlevnad och samexistens. Jag tror att det är ett fundament för att bygga en fredlig värld på. Har man demokratiska institutioner och yttrandefrihet och allt det här så har du grunden för att lösa konflikter i det egna landet s.a.s. på ett fredligt sätt och då applicerar man ofta det på det internationella planet. Så jag ser det som FN:s och det internationella samfundets kanske viktigaste uppgifter då, parallellt med att identifiera de i framtiden kanske vanligaste konfliktorsakerna, som jag ser det ligger i dels extrem fattigdom, underutveckling, orättvisa eller att man förstör livsbetingelserna på ett sånt sätt att det inte går att fortsätta att leva i ett område [...]. Att identifiera det, att se var nånstans ser vi framtida miljöförstöring som kan leda till en sån konflikt, var nånstans ser vi den här extrema fattigdomen och sedan att försöka, aktivt [...]. Det är därför jag tycker att demokratin är ett av instrumenten för att föregripa t.ex. extrem svält och fattigdom. #12

Samma person säger i en annan del av intervjun följande:

[...] i grunden så strävar ju alla efter samma sak: att skapa ett skydd för landet, för demokratin, för friheten, för freden och det som hotar oss, men vi har helt olika uppfattningar om hur de olika hoten ser ut och hur stora de är i förhållande till varandra [...]. #12

Här finns åter en tydligare fokusering på Sverige och svenska behov och intressen. Jag tror att just i den föreställningsvärld som jag betecknar som box VIII är spänningen mellan det nationscentriska och det världscentriska perspektivet som starkast, eftersom de i grunden har en nationscentrisk identitet, men en världscentrisk värdeorientering.

Avslutningsvis tar jag med ett citat som extra tydligt framhäver inställningen hos en person som har en starkt utpräglad orientering mot universella värden:

Vårt perspektiv är ju att det finns ingenting som heter inre angelägenheter när det gäller grava kränkningar av mänskliga rättigheter. Det är alla staters ansvar. #17

Det som känns angeläget för dessa personer är alltså inte begränsat till det som berör Sverige eller svenskar, däremot ser man det som viktigt att Sveriges förmåga att agera på ett oberoende sätt upprätthålls.

4.4.5 Totalförsvarets uppgifter

Givetvis är det så att de som hör hemma i box VIII ser internationella uppgifter som viktiga, och mer intressanta i ett helhetsperspektiv än det defensiva försvaret på hemmaplan.

[...] det är det som står mig närmast [...], att vi är starka utrikespolitiskt på ett sätt som är för mig positivt [...]. Att vi ryter till där det behövs, att vi visar det goda exemplet och att vi liksom inte bara pekar med fingret, utan konkret är verkligen med och hjälper till i de konflikter där vi kan hjälpa till, med de begränsade resurser vi har. #17

4.4.6 Syn på internationella insatser

I jämförelse med de som hör hemma i box II finns det en helt annan ton i resonemangen om varför Sverige deltar i internationella insatser. Dessa personer ser bidraget till andras säkerhet som primärt, medan de positiva effekterna för Sveriges säkerhet kommer i andra hand:

Jag tror att det är mer en fråga om moralisk commitment att vi ska vara med därför att vi är engagerade i andra länder och andra människors situation. Sedan finns det den säkerhetsmässiga komponenten, och nu kan vi hävda då att den är viktig. Men om den här moraliska aspekten inte fanns med så tror jag att ... jag är inte alls så säker på hur långt vi skulle gå på säkerhets- ... vad säkerhetsaspekten skulle ge oss egentligen. Det är alltid svårt att riktigt rättfärdiga. Varför bryr vi oss om Jugoslavien, är det ett hot? Ja, på skrivbordet är det ju ett krig i Europa och så här, men är det ett direkt hot mot oss, det tror jag vi har en diffus föreställning om huruvida det är eller inte. Det låter sig sägas och det är ingen som säger något direkt emot det då, men jag tror att engagemanget, mobiliseringen är därför att vi tycker att vi ska hjälpa andra människor. #30

För mig är det primära att vi stoppar konflikter, vi stoppar lidandet. #17

Varför ska Sverige delta i internationella insatser egentligen?

Ja, av olika skäl, av solidariska skäl, kanske i första hand, [...] ja som bidrag till att skapa en säkrare, fredligare, förhoppningsvis mer rättvis värld, och i andra hand så gynnas vi också i förlängningen av en sådan utveckling. #12

4.5 Box IX: Kretsen av demokratiska samhällen

4.5.1 Omvärldsbild

Liksom de som hör hemma i boxarna VII och VIII har personer hemmahörande i box IX en systemisk syn på omvärldsutvecklingen. De är därigenom benägna att reflektera över och utveckla resonemang kring grundläggande utvecklingstrender i samhällets olika delar, och se dessa trender som något som på ett fundamentalt sätt förändrar vår säkerhetspolitiska miljö. Nedanstående citat är karakteristiskt:

Jag tror att det är en lång civilisationsprocess, utveckling av en politisk kultur och ekonomisk och demokratisk stabilitet. Jag tillhör nog dom som bedömer den ryska utvecklingen som irreversibel, [...] det kommer inte att gå tillbaks till det gamla, i någon bemärkelse. Det betyder inte att utvecklingen med naturnödvändighet är linjär och positiv, utan jag ser klara risker för regionalisering och upplösning, splittringstendenser, risker för s.a.s. aggressiv nationalism, oavsett om det är av rödbrun eller annan karaktär, som kan påverka vår säkerhet negativt. Men i grunden ser jag ju Ryssland som en medspelare, en aktör med [...] i huvudsak en politisk förståelse för att det är tillsammans med andra länder som man skapar säkerhet [...]. #2

Som jag tidigare påpekat innebär inte en systemisk föreställningsvärld nödvändigtvis att man tror på en linjär utveckling mot mer stabilitet och fred, men, som citatet ovan illustrerar, att ekonomiska och politiska utvecklingsmönster medför att vissa händelser inte längre kan inträffa. I box IX tror man att det är meningsfullt att ställa frågor om vilka motiv potentiella fiender kan tänkas ha, och ser dessa som avhängiga av de ekonomiska och politiska systemens karaktär.

[...] invasionsbehov är kopplad till en annan ekonomisk, kommunikationsteknologisk utveckling än den vi har idag. Det man vill vinna med invasion och kontroll av territorium är inte intressant i vår del av Europa. #4

Ekonomiskt samarbete har alltid varit för mig och den politiska rörelse jag växte upp i, varit oerhört centralt för att skapa fred. Den europeiska gemenskapen och det allt närmare samarbetet länder emellan, beroendet länder emellan, länder som tjänar pengar på varandra dom för inte krig, är ju något oerhört viktigt. #2

4.5.2 Säkerhet

Den systemiska omvärldsuppfattningen präglar sättet att resonera om säkerhet på flera sätt. Å ena sidan ser man trender i den ekonomiska och politiska utvecklingen som bärande faktorer för att skapa ökad säkerhet:

[...] det talas ju mycket om sårbarheten i samhället som också är ett stort hot, va. Och jag menar i form av det avancerade samhället och sånt här.

[...] man har velat söka gemensam trygghet, eller gemensam säkerhet, så tror jag att den gemensamma sårbarheten är fredsfrämjande. Jag skulle alltså säga att sårbarheten är inte bara ett konflikthot, utan jag ser snarare sårbarheten, värdet av att förhindra, att värna om det sårbara systemet är så högt för alla eliter i alla sammanhang att värdet av en invasion å andra sidan blir mycket lägre p.g.a. denna ... Alltså det man vill vinna är i sig så sårbart att man inte vill förstöra det, enkelt uttryckt. Och det är snarare den ömsesidigheten i kommunikationssamhället, alltså beroendet, det sårbara beroendet, inom länder och mellan länder, är tror jag i sig då fredsfrämjande och konfliktförebyggande, snarare. #4

Å andra sidan innebär den systemiska omvärldsförståelsen att säkerhet till sin natur blir ett internationellt fenomen, något som enskilda länder inte kan skapa och upprätthålla på egen hand, eftersom varje land är så starkt beroende av andra länder.

Jag tror i grunden att i och med att vår ekonomi men också politik integreras så kraftigt, så är det klart att gränsen mellan den nationella säkerheten och säkerheten för det vidare, om vi kallar det någon slags västeuropeisk, inte så mycket kanske geografisk som ett slags konceptuell mening, så tror jag att vi glider över mer och mer [ohörbart]. D.v.s. Baltikums säkerhet, Finlands säkerhet, om vi nu tar i det ryska perspektivet, Polen, Tyskland och västerut, även om vi inte ser hoten där, så tror jag att även där rör vi oss ... därför att vi hamnar i väldigt konstiga frågor. T.ex. om nu ett EU-medlemsland [...] hamnar i en krigssituation, för att ta det här exemplet, ska vi avbryta leveranser till detta? Som vi är förpliktade till, därför vi har ju faktiskt ett förpliktande samarbete, på den inre marknaden, som gör att det är frihet, får icke sättas upp hinder. Ska vi börja sätta in hinder då? Ja, då innebär det att då bryter vi sönder någonting som är ohyggligt viktigt, för att kortsiktigt själva då kanske i alla fall tro oss skapa [ohörbart]. #15

Nedan återger jag ett intervjuutdrag som mycket tydligt visar hur stor skillnaden är mellan en systemisk och en maktrealistisk syn på säkerhetsfrågor.

Det är ju onekligen så att demokratier startar inte krig, va. [...] den positiva trenden finns ju. Men det är klart den förutsätter ju att vi får mer och mer demokrati. [...] våran trygghet har ökat med EU och diverse olika sådana här sammanhang som vi är med i, [...] jag tror faktiskt på det. Därför att om vi skulle bli angripna och står helt utan försvar, eller utan hjälp eller utan någonting sånt här, så tror jag att de fundamentala förändringarna i världspolitiken i sådana fall är nästan större och allvarligare egentligen än att någon med våld ger sig på oss. För att då är det så totalt paradigmskifte egentligen som har inträffat för att den här långsiktiga positiva trenden ska brytas, att då gör det väl inte så jävla mycket om de börjar skjuta på oss, om man ska vara riktigt krass [skratt]. Nej men, handel på något så när jämbördiga villkor mellan stater, utbyte på något så när jämbördiga villkor gör att

man faktiskt inte bekrigar varandra. Dom problem som kvarstår, det är ju grupper som inte anser sig ha någorlunda jämbördiga villkor. Och ... Usch, det låter ju illa att ha någon sorts utopisk dröm om att alla jordens folk ska vara vänner, va, men i någon mening så tror jag på det, och jag ser en del positiva tendenser till att nationalstaten är på väg att försvagas, och det tror jag vore väldigt bra. #14

Personen ifråga ser det internationella systemets karaktär som den primära frågan, och det väpnade angreppet som en underordnad företeelse, av mindre dignitet än sådant som förändringar i världspolitikens spelregler.

De systemiska tänkarna avvisar inte, som maktrealisterna ofta gör, tanken på att en stabil fred är möjlig. De ser villkoren för en sådan fred i samhällets strukturella egenskaper. Ofta påpekar man att detta inte bara är en fråga om den yttre formella strukturen, i form av lagar och institutioner, utan också en fråga om en djupare förankring av demokratiska värden i samhällskulturen:

Vad är det för faktorer som skapar stabil fred?

Jag tror att man måste ha en demokratisk kultur, inte bara en formell demokratisk struktur [...]. [...] delar av ett civilt samhälle, rättsstatssituation, och en marknadsekonomi, som man kan ha mer eller mindre intervention i, men ändå en marknadsekonomi som då också är kopplad till en rättssäkerhet. #4

4.5.3 Ödesgemenskap

Typiskt för box IX är att man aktivt reflekterar över nationalstatens roll för identiteter, och också yttrar sig kritiskt över denna roll. Av ordvalen framgår också ofta att personen inte ser nationen som en central och vital del av sin egen identifikation, utan nationen är mer en historisk företeelse som har en början och ett slut, och det är inte av primär betydelse att den består. De tre citaten nedan från olika personer illustrerar hur dessa personer känner och tänker just om nationalstaten:

Jag tror att nationalstaten Sverige inom ett par generationer kommer att vara ett minne blott, kanske, va. Precis som andra nationer, det är inget speciellt med det. #25

Usch, det låter ju illa att ha någon sorts utopisk dröm om att alla jordens folk ska vara vänner, va, men i någon mening så tror jag på det, och jag ser en del positiva tendenser till att nationalstaten är på väg att försvagas, och det tror jag vore väldigt bra. [...] [Jag skulle] nog kunna tänka mig att jag har Mälardalen som min basidentitet. Mälardalen, europé, och hoppar över nationalstaten Sverige, det skulle jag nog kunna tänka mig. #14

Dels så tycker jag ju att det förhållandet att samhällen, moderna samhällen

av vårt snitt, internationaliseras på ett så genomgripande sätt att oftast så har man kvar en chimär av nationalstatens gamla roll, va. #11

Citaten illustrerar något väsentligt, nämligen att dessa personer inte *ersätter* en identifikation med Sverige med en identifikation med Europa eller den västerländska civilisationen som helhet. I stället har de en betydligt mer distanserad hållning till kollektiva identiteter över huvud taget. Det är vissa värden och principer som är primära orienteringspunkter för dem, inte ett visst geografiskt, etniskt eller kulturellt avgränsat ”vi”. Ödesgemenskapen är för dessa personer inte ett givet och orubbligt grundelement i deras identitet, utan en variabel som kan se olika ut beroende på sammanhanget. Detta är extra tydligt artikulert i följande passage:

Det finns dom som är mer radikala, som liksom förutspår en tid när Sverige inte är ett särskilt relevant begrepp längre, eller där man tänker i andra termer. Det är inte Sverige som är basenheten, det kanske är Europa eller någonting ännu större, som är basenheten för identiteten.

Ja, det tror jag är att gå lite väl långt, men däremot det jag var inne på tidigare, så skulle jag nog kunna tänka mig att jag har Mälardalen som min basidentitet. Mälardalen, europé, och hoppar över nationalstaten Sverige, det skulle jag nog kunna tänka mig. Jag skulle inte ha särskilt svårt för att förlika mig med en sådan tanke, sedan tror jag inte det kommer att genomföras under min livstid [skratt], men ... [...] Skälet till att jag deltar i ett samhälle är att jag tycker jag har något att vinna på att samarbeta med dom andra människorna. Och när samhället inte längre är du och jag som gemensamt har kommit överens om att vi ska göra någonting, vilket i vissa stycken råder i Västeuropa idag, då har det tappat sin legitimitet för mig i alla fall. Jag deltar i någon form utav samhälle när jag anser att jag har att vinna på att samarbeta med dom här människorna. [...] Jag menar, ibland handlar det om att det är jag och en annan individ bara som gör det, eller också är det familjen eller någonting sånt här. Jag ser inte varför jag ska begränsa det här till nationalstaten Sverige, som råkade uppkomma efter diverse freder i olika krig då, 1809, och så här. Utan varför inte samarbete på europeisk, eller t.o.m. FN-nivån, eller vad man nu ska ha, i dom frågor där vi faktiskt är mogna för att samarbeta på den nivån. [...] Nej, jag skulle mycket gärna se ett samhälle där man samarbetar på de nivåer där det i varje given fråga man avgjorde vilken nivå man ska lägga sig på. #14

Förskjutningen av identifikationen från en konkret geografiskt eller etniskt definerad ödesgemenskap mot en mer abstrakt orientering mot gemensamma värden framgår tydligt av följande två citat från samma person:

Vad ser du som betydelsefulla drag i omvärldsutvecklingen i nutiden, som man i den här funktionen måste ta upp och beakta, göra någonting åt?
Svaret blir ju trivialt, men det kanske måste vara det. Dels så tycker jag ju att det förhållandet att samhällen, moderna samhällen av vårt snitt, inter-

nationaliseras på ett så genomgripande sätt att oftast så har man kvar en chimär av nationalstatens gamla roll, va. [...] Dagordningen i Bryssel ser likadan ut som dagordningen i Stockholm, den politiska dagordningen, frågor som tas upp. Och om man bestämmer sig för att man har gemensamma värden med andra länder, som handlar om att det är dom som ska försvaras, inte Sveriges territorium. #11

Och där tror jag förhoppningsvis att, nu kanske jag ser det i ett väldigt svenskt perspektiv, att vi internationaliseras också, så att det kan finnas en värdegemenskap som inte bara stoppar vid gränserna, som kan ha att göra med att man delar andra länder, andra befolkningsgruppers värderingar ändå, utan att ha samma språk och så här. #11

Ofta har personer i denna föreställningsvärld ett historiskt perspektiv på kollektiva identiteter, d.v.s. de ses som temporära konstruktioner. I detta perspektiv blir nationalstaterna gärna mer av en historisk relik som visserligen är av stor betydelse i samtiden, men som så småningom kommer att bli överspelad. Detta ses också av flera av dem som hör hemma i box IX som en önskvärd process, ett synsätt som inte delas av personer i box II, VII och VIII (se ovan):

Man kan ju inte välja både Aftonbladet och Expressen som bekant, va, men jag tror att man måste börja någonstans för att hamna i nästa steg, s.a.s., och det är därför jag inte delar den uppfattningen som vissa motståndare till EU har, nämligen att vi får inte begränsa oss till en liten del. Jag tror att man måste börja någonstans. Precis som vattenvägarna en gång i tiden skapade någon form utav hövdinga- och kungariken som sedan blev nationalstater som sedan blev regionala samfund, och så har vi bara ett globalt i form utav FN, egentligen, som fungerar, förhoppningsvis nu då, och via rätt stöd ska fungera, va, det är viktigt att stödja den processen, va. På samma sätt så tror jag att vi kommer att lämna nationalstaten och till slut också lämna regionen, och tala om planeten jorden. Jag menar, det är en oundviklig utveckling, konstigt vore väl annars, sett i några hundra års, kanske tusen års, perspektiv här, va, och då bli en del i det universella, i stället va, och då kan vi ju inte hålla på med stamkrig här på jorden. #25

4.5.4 Vad är det vi försvarar?

Personerna i denna grupp refererar ofta till en skala av olika typer av företeelser när de blir tillfrågade om vad det är vi ytterst ska försvara. Gemensamt är dock att de ser universella värden som en mer fundamental nivå än nationella intressen av olika slag.

Vad är det ytterst ute som vi försvarar egentligen, som totalförsvaret ska försvara?

I någon slags formell bemärkelse så är det ju s.a.s. nationens territorium, fosterjord och fostervatten som vi försvarar. Men i djupare bemärkelse

så är det vår egen civilisation, kultur, i någon bemärkelse självbestämmanderätt. I någon bemärkelse. Självbestämmanderätt, vårt sätt att leva och vara, som vi försvarar. D.v.s. svenska, europeiska värden, som vi försvarar. Vi försvarar vår samhällsbildning som vi ... Och där tror jag kopplingen till territoriet successivt håller på att bli lite svagare. [...] Det gör det också mycket, mycket svårare att definiera vad som är egentligen ... när man har rätt och när man bör använda dom här medlen. Men jag ser en förskjutning från territoriet, intressen och värden framför allt. Och det är ju en viktig anledning till att vi lägger nu mycket större tyngdpunkt på att inte bara stå med geväret i hand och vänta, utan aktivt involvera oss i säkerhetssamarbete i närområdet inom ramen för PFP, militärt bistånd till Baltikum, krishantering på Balkan. Allting där vi aktivt handlar för att värna mänskliga rättigheter, upprätta demokrati, få nya demokratier att successivt växa in i vår kulturkrets. #2

Det finns många olika sätt att konstruera relationerna mellan det nationscentriska och världscentriska perspektivet på intressen/värden. I följande citat ligger tyngdpunkten på det nationscentriska, men våra egna intressen kan bara försvaras genom att vi gemensamt med andra likasinnade försvarar vissa grundläggande värden:

Vad är det vi försvarar ytterst ute, vad är det som det svenska totalförsvaret ska försvara egentligen?

I grunden handlar det naturligtvis ändå om att försvara på något sätt den nationella självständigheten, men att vi nog, menar jag, mer och mer måste göra det genom att försvara den krets som delar den typen av värderingar, låt oss säga västliga då i en konceptuell mening. #15

Nedan följer en av mina favoritpassager, som jag gärna citerar utförligt därför att den illustrerar en rad olika dimensioner av föreställningsvärld IX:

Nu ställer jag den här grundfrågan som är så trivial men ändå så fundamental, nämligen: vad är det ytterst som vi ska försvara?

[...] Jag tror på vår civilisation. Jag har ju genom det här jobbet fått sett så många civilisationer runt omkring i världen, och det finns ingen kultur och civilisation, som jag upplever, som har så mycket gott att ge mänskligheten som helhet, som vår egen civilisation. Och då menar jag ju egentligen ytterst den euroatlantiska civilisationen, va. Det finns [...] nackdelar med den också, helt klart, va, men som helhet så skapar den en människovärdighet som finns på få andra ställen runt omkring i världen. Och det är ju ingen tillfällighet att det är konflikter i första hand i de andra delarna utav världen, det är ju också kopplat till sådana här civilisationsaspekter. Och då pratar jag inte i första hand om religion och sånt där, utan det är värden, människovärdesbegreppet, som vi har här som är värt att försvara. Staten Sverige är på intet sätt värd att försvara så, va, det är förlegat i det här synsättet. Men våra värden, och det vi tror på här uppe är ... det är det

ena. Det andra, som är det viktigaste utav alltihop, det är freden. Freden och den möjligheten att utveckla människovärdet, det är det som är intressant här, och förutsättningen då är ju återigen att inte sitta bakom sina gränser och låta andra ta hand om konflikten är ju ena alternativet, eller låta ingen ta hand om, och får blomma ut, blomma ut, blomma ut, som första och andra världskriget, och sedan ska man hantera det när det kommer till ens gränser, och då har alltså freden gått förlorat, och människovärdet också i många, många länder. Så egentligen är det väl fred och människovärde som är det vi ska försvara. #25

Den intervjuades formuleringar visar tydligt att det inte är ett visst "vi" som är primärt för honom, utan ett värdeinnehåll. Han ser det dock så att de värden han ser som viktiga har realiserats i vad han kallar den euroatlantiska civilisationen, och det betyder att han ser det som viktigt att försvara dessa landvinningar. Sverige som nation spelar här en underordnad roll. Den euroatlantiska civilisationen är inte heller viktig *därför* att den är "vi," utan därför att vissa värden är förankrade i denna samhällsformation. Denna person ser det förmodligen som viktigt att försvara människovärdigheten och freden även utanför den den euroatlantiska civilisationen, om det är praktiskt möjligt.

Slutligen ett exempel på någon som ser tre distinkta nivåer samtidigt, svenska intressen, Europa och universella värden:

Vad är det vi försvarar ytterst ute, eller vad är det vi ska försvara ytterst ute?

Ett, vi försvarar faktiskt rätten att själva forma vår framtid. Det kan man ju säga som Sverige som nation, och nu som medlemmar i EU så kan vi ju säga att vi gör det även för Europas del. Vi försvarar Europa. Sedan vill jag nog säga att vi också får hävda att vi försvarar ett antal humanitära ideal. Och därmed har jag alltså sagt vi försvarar inte territoriet egentligen. #1

4.5.5 Totalförsvarets uppgifter

För personer som hör hemma i box IX står det gemensamma försvaret av de universella värden som realiserats i de demokratiska samhällena i centrum för uppmärksamheten. När de talar om totalförsvarets uppgifter är de mycket tydliga med att peka ut att problematiken inte kan hanteras på nationellt svensk nivå. Det svenska totalförsvaret måste ses som en del av en större helhet, omfattande hela det europeiska, västerländska eller globala säkerhetssystemet.

Och det handlar då inte om att lägga ned militär kapacitet eller militär styrka, utan det handlar om att kunna bygga upp den tillsammans med andra för att försvara vår civilisation i vår del av världen. Att kunna hålla ordning på Balkan, att kunna möjligen se upp med det som skulle kunna komma utifrån men i så fall mycket längre bort ifrån än från Baltikum eller

komma ångande över Östersjön. Och att då gäller det att delta i säkerhetsstrukturer på ett sofistikerat sätt. Och Sverige ska då ha en pusselbit, men den handlar inte om att stå i givakt vid Torne älv, eller de skånska åsarna och så [...], utan då handlar det kanske om att tillsammans med andra förband just stå inne i Bosnien eller i Kosovo eller var det nu kan vara, för att vara med och skapa fred i vår del av världen. #11

Citatet ovan skulle lika gärna ha kunnat användas i avsnittet om ödesgemenskaper ovan, eftersom det tydligt artikulerar att det centrala för denna person är att garantera säkerhet och fred i ”vår del av världen”.

Personen som talar i nedanstående citat ligger i sina formuleringar närmare box X, genom att betona ett globalt ansvar. ”Vi” är dock (vilket framgår tydligare av andra passager i samma intervju) framför allt ett europeiskt vi.

Alltså vi måste kunna vara med och ta ett ansvar för säkerhetsutvecklingen i vår omvärld. Vi kan inte längre sitta här uppe i Norden och tro att det rör inte oss. Kosovo är fruktansvärt tydligt idag, och Bosnien igår. Kazakstan, Georgien, Azerbajdsjan, eller vad det nu kan vara imorgon. Alltså vi har ett ansvar där, vi måste ta ett ansvar. Och det faktiskt på flera plan. Det ena att sådana där konflikter kan hota vår egen säkerhet på ett eller annat sätt. Det kan vi sällan förutse, men de kan påverka vår egen säkerhet. Och för det andra så tycker jag nog det som händer i Kosovo nu är en utomordentligt intressant utveckling av folkrätten och vår roll i den. Att jag tycker vi borde ha en skyldighet att faktiskt skapa, kalla det för, någon sorts mänskliga förhållanden, var som helst på jorden, i den mån ... där de nu är omänskliga. Det är rätt med humanitära interventioner. Och det behöver ju inte bara vara etnisk rensning. Det kan ju vara folkgrupper som försöker utrota varandra efter bästa förmåga, det kan vara vad som helst. Så att globaliseringen, lokala oroshärdar, och därmed kravet på internationalisering, alltså att kunna agera internationellt från svensk sida. Det är väl det jag skulle säga är trenden och den stora utmaningen. I mindre utsträckning att försvara territoriet Sverige, alltså begränsat av Torne älv och tolvmilsgården. #1

Personer i denna grupp är ofta mycket kritiska till mer nationellt orienterade försvarspolitiska föreställningsvärldar. På frågan om han kan beskriva en försvarspolitisk linje som ligger långt från hans egen svarar en av de intervjuade:

Det är det gamla traditionella svenska försvarstänkandet. Det är ju min motpol, som jag ser det idag, i det här perspektivet, innebärande alltså att allt överskuggande är nationalstatens bevarande. Det är viktigare att försvara riksvägen emellan Luleå och Kiruna än att försöka hantera en konflikt på Balkan. Alltså lite raljant som jag brukar säga ibland, det är bättre att ha sex brigader stående stampande vid Torne älv och vänta på någon ryss som ska ta sig över där, i stället för att ha en högmobil brigad som man kan sätta in över den europeiska kontinenten, i samverkan med andra. Det är min, enkelt uttryckt, är det min motpol. #25

Liksom i andra boxar har man här inte så många kritiska synpunkter på försvarsberedningens rapporter. I den mån man har sådana är de dock inte i första hand, som hos box II, kritiska mot den alltför optimistiska synen på omvärldssituationen, utan mot att beredningen inte är tillräckligt offensiv vad gäller att ställa om försvaret till att bli ett instrument för en regionalt europeisk säkerhetspolitik:

Och där tror jag att det hotet, i form av direkt angrepp eller i utpressningssyfte, vilket som, från konstiga länder som ligger ganska långt bort, är ett hot som vi inte har tagit tillräckligt stor hänsyn till. Och då menar jag inte bara Sverige i snäv bemärkelse. Jag är inte den som tror att man skickar en interkontinental robot mot Växjö. Men däremot, genom att vi är en del av Europa, och Europa har alltså ... jag menar Europas säkerhet är vårt ansvar likaväl som att försvara territoriet, va. Och där kan vi behöva bidra inom ramen för någon sorts gemensamt europeiskt säkerhetsprojekt. Att kunna möta även de hoten. Och det tycker jag beredningen inte har vägt in tillräckligt mycket. Det tycker jag faktiskt inte. Det kan alltså primärt ... kan det vara någon annan europeisk stat som är hotad på ett eller annat sätt, av olika skäl. Men då måste vi kunna, s.a.s., bidra till att även den delen av EU, vår partner i EU, att vi kan bidra till deras skydd på ett eller annat sätt. #1

4.5.6 Syn på internationella insatser

På frågan om varför Sverige deltar i internationella insatser är det få i denna kategori som bara hänvisar till universella värden. Det mest renodlade exemplet på en orientering mot universella värden är följande:

Vad är det fundamentala skälet till att vi deltar i internationella insatser? Varför ska vi göra det?

Ja, det är väl just för att vi vill hålla i en rättsordning i grunden. FN-stadgans idé om att man inte ska få bedriva angreppskrig. [...] Förhindra ett folkmord, om vi nu tar det yttersta. #15

Vanligen är man mer pragmatisk, och diskuterar en kombination av olika typer av motiv. Vissa ser behovet av ett närmare samarbete kring ett gemensamt försvar av de demokratiska samhällena som något som helt enkelt är en nödvändighet för Sverige, p.g.a. sammanflätningen av ekonomier och politiska system. Karakteristiskt är dock att man också ser de internationella insatserna som motiverade av världscentriska värden. De tre personer som talar i nedanstående citat för ett mycket likartat resonemang kring kombinationen av svenskt egenintresse, ansvar för utvecklingen i de demokratiska samhällena, och ett globalt ansvar:

Varför deltar vi i internationella insatser?

De två viktigaste skälen tycker jag är att ... framför allt i närområdet och i s.a.s. det europeiska området så finns det ju en direkt koppling till vår egen säkerhet, alltså stabiliteten i närområdet och stabiliteten i Europa har

en direkt påverkan på vår egen säkerhet. Så finns det ett indirekt mer altruistiskt motiv också, det är naturligtvis förhoppningen att det vi gör för andra ska dom också vara beredda att göra för oss. Bär vi vår del av ansvaret, tar vår del av världssamfundets bördor, så ska andra länder också göra det så att man tillsammans kan lösa kriser och konflikter över hela jordens yta. Så jag ser dom två spåren. [...] humanitära motiv är för mig också viktiga, det går inte att komma ifrån [...], men det är ju mer som ett stöttande av svensk politik i allmänhet. #2

Vad är egentligen det yttersta målet för internationella insatser?

Ja, det yttersta målet tror jag är rätt själviskt, nämligen att vi ska i Sverige bevara vår frihet, säkerhet och välförhållanden. Men det gör vi inte ensamma, utan det gör vi tillsammans med andra därför att vi har gemensamma värderingsgrunder, och vi har inflyttade samhällen. Så att det handlar rätt mycket om att bevara den civilisation, s.a.s., som vi har byggt upp omkring oss, och som inte då stoppar vid landets gränser. Det är det yttersta syftet. Sedan finns det också ett humanitärt syfte, att hindra blodutgjutelse och elände i dom trakter där krig bryter ut, och där man kämpar för någon typ av humanism som då civiliserade människor måste ställa sig bakom. #11

Varför deltar Sverige i internationella insatser?

Mitt normativa svar skulle vara en blandning av egenintresse och vissa idealistiska ambitioner. Och naturligtvis ligger i detta då en anpassning till verkligheten i form av en utveckling mot större enheter, där nationalstaten blir mindre viktig. Men även för då närområdet, oavsett om det är en egen stat, eller en del av Europa i något framtida större sammanhang, så är det dels naturligtvis ändå en viss form av överskridningsrisker, även om dom ibland är lite konstruerade. [...] Vi har ändå någon form av ansvar som är för ett större europeiskt område och även, tycker jag, i vissa andra delar av världen. [...] Nu är jag tillbaka i det här med försvar av värden och territorium, mänskliga rättigheter och alltihop det här. Och jag tycker nog att man ska ha ganska höga ambitioner på att vara med i sådana sammanhang. #4

4.6 Box X: Vi är alla människor i en värld som går att förändra

Endast två av intervjuerna klassades som hemmahörande i box X, vilket innebär att underlaget för att illustrera olika aspekter av denna föreställningsvärld med hjälp av citat är begränsat.

4.6.1 Omvärldsbild

Karakteristiskt för personer som hör hemma i de tre högra kolumnerna i typologin över försvarspolitiska föreställningsvärldar är att deras urval av viktiga drag i omvärldsutvecklingen inte görs med Sverige som centrum, d.v.s. utvecklingsten-

denser som kan tänkas ha stor betydelse för Sveriges säkerhet. I stället fokuserar de på teman som globalt är av stor betydelse. Detta gäller i ännu högre grad för dem som hör hemma i box X, eftersom de dels är orienterade mot universella värden, dels refererar till en global ödesgemenskap, snarare än till nationalstaten Sverige. Det är dock svårt att hitta några kärnfulla citat för att illustrera detta i de få intervjuer som klassificerades i box X. I övrigt kännetecknas naturligtvis omvärldsbilden av systemiska resonemang. Det följande kunde lika gärna komma från box VII, VIII eller IX:

Ska man lära sig något av historien så är det att det kommer ... konflikter kommer igen, på något sätt. Men man kan också lära sig att konflikterna ser inte ut som dom har sett ut tidigare. Och att det är mycket möjligt att dom eventuella konflikter som uppstår i framtiden, dom kan inte mötas och lösas med hjälp av ett traditionellt tänkande, så som det har varit tidigare i Sverige, att man ska ha 800 tusen man. #22

Citatet visar ovanligt tydligt att man inte måste vara någon naiv utvecklingsoptimist om man har en systemisk omvärldstolkning, men att man har tydliga föreställningar om att de grundläggande strukturerna håller på att förändras.

4.6.2 Säkerhetsbegreppet och ödesgemenskap

I box X upplever man sig som en världsmedborgare bland andra världsmedborgare, där säkerhetsproblem åtminstone i princip bör rangordnas på prioriteringslistorna efter hur allvarligt människor blir drabbade, snarare än efter hur nära de är i förhållande till Sverige. Jag skrev ”åtminstone i princip” eftersom det är tydligt att det i praktiken är svårt att driva linjen att man ska bortse från de behov och intressen som är knutna till de trängre ödesgemenskaper man också är del av. I citatet nedan gör sig den intervjuade först till tolk för den officiella svenska synen, går sedan över till de egna värderingarna, men avslutar med att konstatera att en helt världsentrisk inriktning på politiken inte är politiskt genomförbar idag:

Vems säkerhet är det vi pratar om när vi pratar om säkerhetspolitik?

Ja, så som jag uppfattar det så pratar vi om våran säkerhet. Alltså, om jag tyder regeringen rätt, dom menar att, att det sker konflikter runt omkring i vårt närområde, eller kanske lite längre bort, hotar vår egen säkerhet. Det kan hota genom att det blir flyktingströmmar, det kan hota genom att vi blir tvungna att skicka dit trupper, det kan hota med att det kan uppstå extremistiska rörelser därvid som kan genomföra attentat i vårt land, t.ex., vad det nu kan vara.

Tycker du att det är legitimt att resonera på det sättet som en stat här då va, att man sätter den nationella säkerheten, de nationella intressena i första rummet och dom här mera då globala, humanitära motiven i andra rummet?

Nej, jag tycker det är tråkigt. Jag tycker att man ska även prata om säkerhet för andra folk. Det som skedde i Rwanda, säg att man hade ingripit där -94, skickat ned en bataljon med enda uppdraget att skydda befolkningen alltså. [...] upprätta en sån här gigantisk camp, där kanske 40.000 människor får plats, så skydda dom med vapen, alltså, skjuta på alla som kommer dit. Man får väl flyga in mat så att de här 40.000 överlever. Det hade ju inte gynnat svensk säkerhet för fem öre, kanske t.o.m. svenska soldater hade blivit dödade där. Och det kanske hade varit svårt att sälja till den svenska befolkningen, det här beslutet. Men det tycker jag hade varit en bra och viktig grej, en sak som man definitivt ska göra, tycker jag. Men det är ju inte alltid politiskt gångbart. Men jag tycker att det är en sak som borde infattas i säkerhetsbegreppet, men det gör det inte idag. #22

Samma balansgång mellan vad som vore logiskt med en systemisk, världscentrisk hållning, och vad som är praktiskt hanterbart under rådande förhållanden finns i följande diskussion av hur brett säkerhetsbegreppet bör vara:

Hur bör ett bra säkerhetsbegrepp se ut?

Det där är väldigt, väldigt svårt för att ... [...] Jag tyckte väldigt tydligt tidigare när jag funderade på det här att egentligen så borde man ta hänsyn till, ja, miljöförstöring, långsiktig miljöförstöring, ja kanske t.o.m. om man verkligen skulle bredda det, arbetslöshet, socialt missnöje i samhället, men då tappar ju hela begreppet sin funktion. Om man lägger in allting i det så mister det sitt värde. Och det var väl kanske lite där det tog kortslutning i hjärnan på mig. Var går då gränsen, vad är det som bör finnas i säkerhetsbegreppet? Och jag kommer inte längre än till att säga att det bör handla om att skydda samhället mot krig, stora katastrofer. Och med "samhället" menar jag inte bara det svenska, utan då menar jag "samhällen", så om man tänker svenskt bistånd i en konfliktsituation, det är också säkerhet. Men jag har inte lyckats sätta det där på pränt. #26

4.6.3 Vad är det vi försvarar?

När personer hemmahörande i box X tillfrågas om vad det är vi försvarar så hamnar de genom sin orientering mot universella värden och en global ödesgemenskap närmast automatiskt i en diskussion om hur det faktiskt är och hur det borde vara:

Vad är det vi ska försvara egentligen, ytterst ute?

Menar du svenska försvaret, eller? Ytterst ... Ja ... Det har ju varit att försvara Sveriges territorium mot yttre fiender, och det kvarligger väl. Men man får väl, anser jag, lägga in fler saker också. [...] Om möjligt, om man har möjlighet att skydda folkgrupper från att bli dödade helt enkelt. #22

Motfrågan "menar du svenska försvaret, eller?" är typisk för en person för vilken det inte alls är självklart att "vi" är Sverige i en diskussion av försvarspolitik. Den

här personen utgår från en annan identifikation, och måste för att besvara frågan först klargöra om frågan gäller själva organisationen Försvarsmakten, eller om det handlar om prioriteringar ur ett mer generellt perspektiv.

Med en utpräglad känsla av att ödesgemenskapen är global blir det också viktigt att understryka att det inte bara handlar om svenska intressen och värden, utan om ett globalt ansvar:

Nästa tema handlar om säkerhets- och försvarspolitikens yttersta mål. Hur skulle du vilja formulera dem? Hur de ser ut nu och hur de borde se ut.

Ja, säkerhetspolitiken, att förebygga och hantera hot mot samhällena. I synnerhet väpnade hot, vad som skulle kunna bli väpnade hot.

När du säger "samhällena", vad menar du då?

Då menar jag alltså både vår egen fred och andras fred. Där vill jag ha in det globala tänkandet också. Är det försvarspolitik, så för mig så är det, ja det är ett instrument i säkerhetspolitiken, långt ifrån det viktigaste. Ja, jag ser det inte som en egen politik, utan jag ser det som en detalj. Kanske lite elakt sagt, en detalj, men ett instrument, som sagt, i säkerhetspolitiken. Ett instrument som får för mycket resurser. #26

Personen som talar i citatet ovan använder mycket medvetet pluralformen av "samhälle" i svaret på min fråga för att skapa en kontrast mellan sin egen hållning och den nationscentriska hållningen som är vanligare i debatten.

4.6.4 Totalförsvarets uppgifter

De flesta som hör till denna kategori känner sig rätt främmande för att inta ett perspektiv inifrån det svenska totalförsvarets organisationer, och därmed resonera om svensk försvarspolitik i trängre mening. Deras perspektiv är mer orienterat mot breda samhällspolitiska frågor, och de talar hellre om säkerhetspolitik än om försvarspolitik. När de tillfrågas om sin syn på försvars- och säkerhetspolitikens uppgifter betonar de de internationella uppgifterna. Deras orientering mot universella värden och en global ödesgemenskap kommer dock lätt i ett spänningsförhållande till det faktum att världen faktiskt är uppdelad i stater, och att det svenska totalförsvaret inte kan hantera allting. Principen om globalt ansvar, och principen om att ta hand om det mest närliggande har ingen självklar relation till varandra:

Ja, jag vill se en globalt inriktad säkerhetspolitik. [...] Jag har inte tänkt klart det riktigt exakt hur jag ska formulera det, för jag kan å andra sidan förstå att det finns det här att man vill skydda det som är närmast en själv och så där. Det är ganska svårt för mig att sätta exakta mått på, finns det någon rätt att ta större hänsyn till läget i Sverige än i något annat land. Jag har inte själv tänkt klart där. På något sätt finns det en logik i att närområdet är viktigare att skydda.

Man kan ju lägga olika aspekter på det, effektivitetsaspekten, vad klarar vi av att göra.

Jag brottas t.ex. med frågeställningar när det gäller de svenska militära insatserna utomlands, där det finns en klar slagsida mot att vi agerar i Europa. Medan de flesta krigen finns i Afrika och i Asien. Å andra sidan, så ... ja, är det då inte rimligt att vi håller oss ... ja, jag vet inte.

Men du ser det i alla fall som en viktig frågeställning att brottas med.

Ja, jag ser det som en klar strävan att vi borde tänka mer globalt. Helt klart. #26

4.6.5 Syn på internationella insatser

Dessa personer ser motiven för Sveriges deltagande i internationella insatser främst ur ett världscentriskt perspektiv, d.v.s. vi gör det som ett bidrag till global fred och säkerhet.

Varför deltar Sverige i internationella insatser?

För att vi anser att FN-systemet är oerhört viktigt. FN är det enda organ vi har internationellt som kan legitimera bruk av våld. Och om vi då som förespråkar ett starkt FN skulle säga att men vi vill inte delta, så skulle det sända helt fel signaler. Det är det ena. Det andra är att vi trots allt ser verkligheten. Att det behövs. #26

Varför ska Sverige delta i internationella insatser?

Mm. Ja, det är därför att det är i vårt eget intresse att det finns en vilja bland länder att delta i internationella insatser. Om inte vi ...

För att ... ?

För att bidra till en säkrare värld.

För alla ... ?

För alla.

... eller för oss?

För alla, inklusive Sverige. Och om inte vi deltar, varför ska då andra stater vilja delta? #22

Det är dock lite missvisande att endast porträttera dessa personers inställning till svenska totalförsvarets insatser utomlands. Deras engagemang för globala frågor kommer främst till uttryck genom arbete i icke-militära icke-regeringsorganisationer.

5. Föreställningsvärldar skapas och möts

5.1 Inledning

I denna del ska jag presentera några tankar om hur föreställningsvärldar uppkommer, samt diskutera vad som händer när olika föreställningsvärldar möter varandra. För att kunna göra detta behöver jag införa och förklara ett par begrepp: *rationalitetskorvar*, *grundpreferenser*, *gestalter* samt *hantverkslogiker*. Alla dessa begrepp utgör på sätt och vis olika infallsvinklar till uppgiften att förstå hur personliga perspektiv och ståndpunkter skapas och vidmakthålls. I de följande avsnitten ska jag presentera vilken innebörd jag ger begreppen och illustrera med exempel från svensk försvarspolitik.

5.2 Korvar av rationalitet

Det första begreppet jag vill diskutera är *rationalitetskorvar*. Det jag vill ge en beteckning är att om vi betraktar ett större problemområde där det finns aktörer som har olika åsikter om viktiga frågor, då finns med största sannolikhet en stor mängd olika argument att välja på som alla har något slags legitimitet. Med 'större problemområde' menar jag sådant som vilken den bästa strategin är för att militärt försvara Sverige, vad totalförsvaret bör ha för mål eller för den delen alkoholpolitik, prostitutionsfrågan, abortlagstiftning eller miljöpolitik.

Om vi använder en klassisk fråga som exempel, nämligen vad som är bästa strategin för att försvara Sverige mot ett väpnat anfall, så vet vi att det finns olika ståndpunkter om vilken inriktning försvaret bör ha. Det finns t.ex. å ena sidan de som menar att vi bör satsa på att ha en så stark militär kapacitet att slå tillbaka ett anfall direkt vid våra gränser att en potentiell angripare ska anse att det inte är värt besväret. Som argument för detta anges t.ex. att man härigenom kan avvärja ett angrepp som skulle orsaka omfattande skador på liv och egendom. Å andra sidan finns det de som menar att vi bör sprida ut försvaret över det svenska territoriet, dels så att det blir kostsamt och besvärligt för fienden att slå ut försvaret, dels så att vänligt sinnade makter i vår omvärld kan hinna komma till vår hjälp. Som argument för denna linje anges t.ex. att moderna fjärrstyrda precisionsvapen snabbt kan slå ut marinens fartyg, ubåtsbaser och flygplatser, och därmed krossa motståndsförmågan snabbt och radikalt om vi ensidigt satsat på gränsförsvaret.

Vi skulle kunna räkna upp en lång rad argument som anförs som för respektive mot den ena eller andra linjen. Gemensamt för de flesta av dessa argument är att de dels har en logisk konsistens, förutsatt att man accepterar premisserna, dels har en legitimitet i den meningen att de har något slags relevans i den verkliga

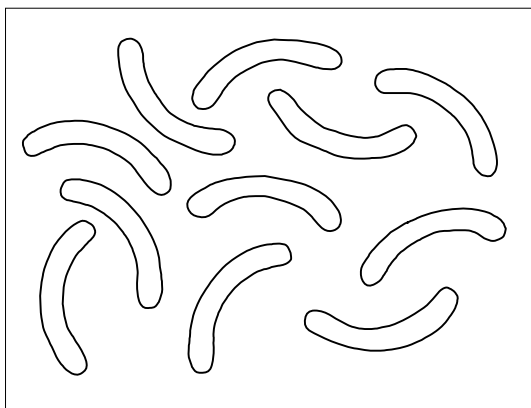
världen. Anledningen till att jag gärna vill prata om *korvar* snarare än bara *argument* är att jag vill betona den inre logiken som ofta finns i denna typ av resonemang. Argumenten kan hänga ihop i långa kedjor där vissa konsekvenser följer logiskt av vissa grundantaganden, och dessa konsekvenser kan fungera som argument för en viss ståndpunkt.

Om vi omsätter detta resonemang till en bild, så kan vi föreställa oss problemområdet som ett bord på vilket det ligger en massa korvar.

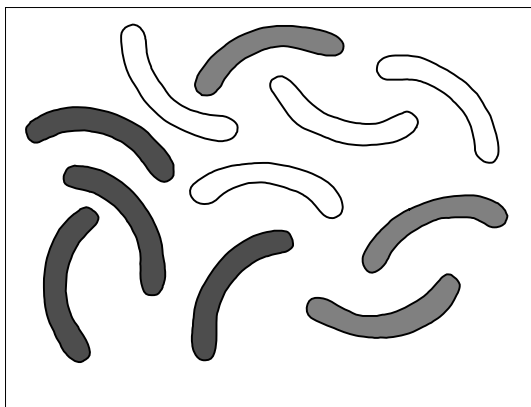
Varje korv är en sträng av sammanhängande argument, som betraktad för sig dels är logiskt konsistent, dels besitter en legitimitet som gör att den inte kan avfärdas som falsk utan vidare. Det problem vi nu har framför oss är hur vi ska välja vilka korvar vi tycker om, och vilka vi inte så gärna vill svälja. Alla korvar är s.a.s. av någorlunda god kvalitet, men de tillfredsställer inte samma smakriktning. Vissa rationalitetskorvar kan användas som stöd för ståndpunkten att vi bör

satsa på ett starkt gränsförsvaret, medan andra kan användas som stöd för ståndpunkten att vi bör satsa på ett utspritt territorialförsvaret. Dessutom kanske det finns korvar som kan användas som stöd för ståndpunkten att vi inte ska ha något försvar alls, eller någon annan ståndpunkt. Vi kan symbolisera detta genom att ge korvarna olika färger.

En intressant aspekt av denna bild är att om en person bara befattar sig med de grå korvarna, så har denne en samling logiskt konsistenta och legitima argument som entydigt stödjer en viss ståndpunkt. Vad gör man då med de andra korvarna? Tar man en smakbit och prövar deras kvalitet? Väljer man att inte befatta sig med dem alls? Eller försöker man konstruera en argumentation som går ut på att de andra korvarna är av undermålig kvalitet, eller att de inte passar den svenska smaken?

Figur 4 "Korvar" av rationalitet

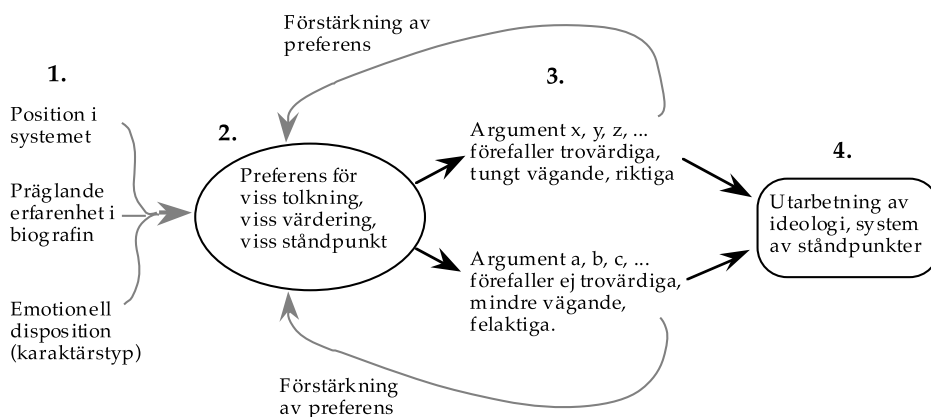

Figur 5 Olika urval av rationalitetskorvar

5.3 Preferenser och argumentation

Avsnittet om rationalitetskorvar var avsett att väcka frågan om hur det går till när vi väljer ut vilka korvar vi vill ha, om det nu är så att alla korvarna på bordet egentligen har en hygglig kvalitet. Detta är förstås en mycket komplex fråga som kan betraktas ur många olika perspektiv. Jag ska här presentera en infallsvinkel på hur vi väljer ut vilka argument vi tycker är sympatiska/övertygande/trovärdiga, utan att för den skull göra anspråk på att ha uttömt ämnet.

Jag vill peka på den roll våra grundpreferenser spelar när vi utvecklar ståndpunkter i vissa frågor. Till hjälp för denna diskussion använder jag figuren nedan.

Figur 6 Uppkomst av föreställningsvärldar

Enligt detta synsätt fungerar uppkomsten av individens övertygelser så att vissa grundläggande preferenser utgör ett filter som får olika sakargument att förefalla mer eller mindre centrala, mer eller mindre trovärdiga, mer eller mindre riktiga. Den sortering av olika argument som försiggår inom individen (givetvis alltid inom ramen för en social kontext, t.ex. inom en yrkeskår) leder fram till ett system av ståndpunkter som har en betydande inre koherens. Grundpreferenserna är oftast av den karaktären att de inte är tillgängliga för reflektion och utvärdering. De utgör mer eller mindre fasta för-givet-taganden om hur verkligheten är funtad. Ursprunget till grundpreferenserna kan vara olika. De kan härröra från prägande erfarenheter i den egna biografien, som lett till att man ser vissa problem som centrala och andra som förhållandevis marginella. De kan också vara avledningar av något betydelsefullt argument som gjort djupt intryck på en, och som man ser som centralt. Grundpreferenserna kan också ha att göra med en människas grundläggande emotionella disposition, som t.ex. känslan av att världen är en riskfylld plats, respektive övertygelsen att allt kommer att ordna sig. Hur sådana disposi-

tioner uppkommer behöver vi inte spekulera kring i detta sammanhang, utan det räcker med att konstatera att denna typ av skillnader finns.

Följer vi figurens sekvens börjar alltså processen med att olika typer av källor (1) ger upphov till grundpreferenser (2). Grundpreferenserna styr utvärderingen av olika argument så att de delas in i mer eller mindre relevanta grupper (3). Reflektionen över dessa argument tenderar att förstärka grundpreferenserna, eftersom dessa genom sorteringen av argumenten förses med ökad legitimitet. Utvärderingen av argumenten i fas 3 skapar basen för utarbetandet av ett system av ståndpunkter (4), genom att argumenten länkas samman till en sammanhängande ideologi.

Poängen med den beskrivna modellen är att attributionen av värde till vissa ståndpunkter är relativt oberoende i förhållande till den förnuftsmässiga utvärderingen av argumenten. Det förekommer givetvis ofta tillfällen då förnuftet lägger in veto mot vissa slutsatser, därför att de uppenbart strider mot logik och erfarenhet. Initiala värdepreferenser har dock den funktionen att de tenderar att länka in tänkandet i vissa banor från början, och i dessa banor löper resonerandet vidare om det inte stöter på betydande motstånd.

5.4 Gestalter: figur och bakgrund i svensk försvarspolitik

I detta avsnitt ska vi betrakta den svenska försvarspolitiken med hjälp av begreppen *gestalt*, *figur* och *bakgrund*. Dessa begrepp är viktiga inom perceptionspsykologin, och används för att förstå hur människans uppmärksamhet fungerar. I vårt medvetande strömmar sinnesintryck in från våra sinnen, och tankar, bilder och känslor från vårt intellekt, vår fantasi och vår kropp. Vissa av dessa sinnesintryck träder fram som tydliga figurer i medvetandet, medan andra hamnar i bakgrunden. Denna konstellation av figur och bakgrund är en gestalt. Gestalter är agglomerationer av olika sinnesintryck, tankar, bilder och känslor, som satts ihop så att de bildar något meningsfullt i vårt medvetande. Vad som är en signifikant gestalt varierar förstås från person till person, och för varje person också från ögonblick till ögonblick. Gestalterna är våra egna mentala konstruktioner, som ofta är unika för en viss person. Ingen annan konstruerar information till gestalter just precis på samma sätt som en annan person.

Det viktiga i det här sammanhanget är att vi tenderar att välja ut vissa av alla möjliga figurer, medan allt annat hamnar i bakgrunden. Det som är en dominerande gestalt fyller upp medvetandet, och är det vi sysselsätter oss med i våra tankar, känslor och vårt handlande. Med *grundgestalter* menar jag sådana gestalter som en person upplever som centrala angelägenheter under en längre tidsperiod, kanske t.o.m. hela det vuxna livet. En sådan grundgestalt kan t.ex. vara hotet av en invasion mot Sverige, att minska lidandet i världen, att uppnå effektivt resursutnyttjande i armén, eller hur man främjar en demokratisk utveckling i Öst-

europa. En sådan grundgestalt har den egenskapen att den tenderar att betraktas som överordnad andra frågor. En person som har en viss grundgestalt ser omvärlden med vissa glasögon, och bedömer betydelsen av olika omständigheter och händelser med ledning av vilken relation de har till grundgestalten.

Betydelsen av begreppet grundgestalt överlappar delvis betydelsen av begreppet grundpreferens. En grundgestalt kan innebära vissa grundpreferenser, och preferenserna styr vad som blir grundgestalter. Båda spelar en viktig roll när vi avgör vilka rationalitetskorvar som verkar aptitliga och vilka som är ointressanta.

En person som föddes under mellankrigstiden och upplevde andra världskriget kan ha etablerat en grundgestalt på basis av dessa erfarenheter. Det kan t.ex. vara hur man förebygger att Sverige blir utsatt för angrepp eller ockupation av en stormakt i närområdet. Om denna fråga ses som den viktigaste och mest avgörande i hela försvarspolitiken så kommer personen ifråga att sortera korvarna med utgångspunkt från detta. Argument som inte har någon betydelse i relation till grundgestalten kommer helt enkelt inte att tillmätas någon större betydelse. I vårt exempel skulle detta t.ex. kunna vara insatser för konfliktlösning i Afrika. Detta är helt enkelt inte relevant för vederbörandes grundgestalt. Däremot kommer sådana argument som upplevs som direkta angrepp på vederbörandes centrala övertygelser att ses som relevanta att avvärja.

5.5 Hantverkslogiker

Begreppet hantverkslogik är ytterligare en synvinkel på föreställningsvärldar vars betydelse delvis överlappar tidigare presenterade begrepp. En hantverkslogik är hela det system av rationalitetskorvar och gestalter som naturligen följer med vissa funktionella roller i en organisation. Varje delsystem som på något sätt spelar en roll i det svenska totalförsvaret eller dess omfält, t.ex. arméns materielförsörjning, Försvarmaktens personalförsörjning, försvarsutskottet, ÖCB:s enhet för teknisk infrastruktur, Swedint eller Amnesty International, utgör egna hantverk som måste utövas på ett riktigt sätt för att systemen ska fungera väl. Medan diskussionen om preferenser och ståndpunkter i föregående avsnitt riktade strålkastarljuset mot den roll individens personliga bakgrund spelar för ställningstaganden, pekar begreppet hantverkslogik på att vissa inställningar är naturliga konsekvenser av den position och yrkesroll en person har i samhällssystemet.

Jag ska kortfattat skissera några exempel på olika sorters hantverkslogiker som illustration.

Ett uppenbart exempel på en hantverkslogik är Försvarmaktens materielförsörjning, vars förvaltning sköts av Försvarets Materielverk. De ansvariga inom FMV har till uppgift att se till att Försvarmakten långsiktigt kan försörjas med adekvat utrustning. Ett fundamentalt faktum på detta område är att det tar mycket lång tid att utveckla och producera nya tekniska system, t.ex. luftvärnsrobotar eller kom-

munikationssystem. Materieförsörjningen kräver alltså en lång framförhållning vad gäller framtidens behov av militär materiel. För att kunna utveckla och producera denna materiel krävs att det finns en livskraftig försvarsmaterielindustri. Detta medför att det måste finnas kontinuitet i investeringarna, så att industrin kan försörja sig. Materielutvecklingen är också beroende av att det finns kompetenta användare inom Försvarsmakten som följer med i utvecklingen och ständigt övar sig på modern materiel. Volymen på övningsverksamhet och antal anställda officerare är alltså viktiga förutsättningar för materieförsörjningens effektivitet. En person som sitter i en ansvarig position inom FMV kommer med största sannolikhet att utveckla ett synsätt på försvarspolitiken i sin helhet som är präglad av de krav, frågeställningar och prioriteringar som följer av just denna hantverkslogik.

Låt oss ta en helt annan typ av hantverkslogik som kontrast. En fredsaktivist ser som sin uppgift att bidra till en fredligare värld, där problem löses med icke-militära medel. Fredsaktivisten ser det som mycket angeläget att kompetensen att lösa konflikter utan militärt våld utvecklas, och kommer därför att förespråka att resurser förs över från militären till sådana verksamheter som att träna civila medlare och fredsövervakare, stärka det internationella rättsväsendet, och bygga internationella säkerhetsorganisationer. Från fredsarbetsynpunkt framstår det som logiskt att om man vill ha en fredligare värld bör man gå före med gott exempel och avsätta så lite resurser som möjligt till militära rustningar.

En tredje typ av hantverkslogik finner vi hos riksdagspolitikerna i försvarsutskottet. Dessa politikernas hantverk består i att effektivt medverka till politiska beslut. Detta innebär att de måste balansera mellan sina egna politiska övertygelser och de restriktioner som den politiska situationen innebär, som t.ex. nödvändigheten att kunna finansiera förslag som innebär utgifter, att säkra goda valresultat i nästa val, och att kunna uppnå politisk majoritet för konkreta förslag i riksdagen. Som politiker har man ansvar för att skattemedlen används på ett effektivt sätt, och oavsett ansvarsområde måste man kunna motivera sina utgiftsförslag i förhållande till andra politiker med andra ansvarsområden. En försvarsutskottspolitik kan därför ta som utgångspunkt för sin försvarspolitiska linje vilken utgiftsnivå som är politiskt möjlig, och vilka kompromisser som måste göras med andra partier för att uppnå en politisk majoritet. Den hantverkslogik som är inbyggd i det politiska systemets sätt att fungera kan inte sättas ur spel vilka övertygelser och ideal man än har.

Det finns ett mycket stort antal olika typer av hantverkslogiker, t.ex.:

- En rättsexpert på försvarsdepartementet har i uppgift att se till att verksamheten följer svensk lagstiftning.
- En medlem i utrikesutskottet är fokuserad på hanteringen av Sveriges relationer med andra stater, samt arbetet i internationella samarbetsorganisationer.
- En officerare på Swedint har i uppgift att se till att svensk militär kan delta på ett effektivt och ändamålsenligt sätt i internationella fredsbevarande insatser.

Många aspekter av hantverkslogiker är ovedersägliga fakta, d.v.s. för att hantverket ska fungera måste vissa grundläggande krav vara uppfyllda. Frågan är dock i vilken utsträckning en ”hantverkare” är *exklusivt* identifierad med sitt eget hantverks perspektiv. Om man t.ex. har som uppgift att planera för ett försvar av Sverige mot en omfattande invasion, behöver man ovedersägligen en viss mängd militära resurser för att lösa den uppgiften. Den som är exklusivt identifierad med detta hantverk kan dock få svårigheter att hantera en situation där invasionsförsvar inte längre är en central uppgift för totalförsvaret.

5.6 Att kika över kanten: Inbäddning i och transcendens av perspektiv

I de föregående avsnitten har jag presenterat olika infallsvinklar för hur föreställningsvärldar skapas och upprätthålls. Vi ska nu i detta och nästa avsnitt gå vidare till en diskussion om hur man förhåller sig till det egna och andras perspektiv. Med en grov generalisering kan man säga att det finns tre sätt att förhålla sig till föreställningsvärldar.

Det första är att aldrig ha reflekterat över frågan. Det medför en svag medvetenhet om att var och en faktiskt betraktar världen ur sitt eget perspektiv, och att det perspektiv man har är färgat av den plats man råkar befinna sig på. I brist på sådan medvetenhet är det lätt att falla i fällan att ta sitt eget perspektivs förträfflighet för given, och relativt lättfärdigt avfärda andras perspektiv som felaktiga eller okunniga (se vidare nästa avsnitt).

Det andra förhållningssättet, som jag också stött på i flera intervjuer, är att man är medveten om att olika personers perspektiv är färgade av den position de har i systemet, men man har en tämligen resignerad syn på detta. Man noterar att olika personer tenderar att göra prioriteringar utifrån de intressen som är förbundna med den egna positionen i systemet, men man tror att denna kollision av intressen är en oföränderlig del av människans natur. Systemet kommer därför alltid att präglas av motsättningar och konflikter, som enbart kan lösas genom auktoritativa beslut på högre nivåer.

Det tredje förhållningssättet är att man samtidigt som man identifierar sig med sitt eget perspektiv, som är betingat av den roll man har, också kan överblicka andra perspektiv och se deras legitima synpunkter. I detta förhållningssätt ser man de olika perspektiven som om de vore deltagare i en komplicerad sällskapsdans.

’Inbäddning’ i ett perspektiv innebär att man bara betraktar världen genom det fönster perspektivet erbjuder, men aldrig reflekterar över perspektivet självt. Genom att reflektera över hur det egna perspektivet formats av ens personliga bakgrund, ens utbildning, ens position i en viss organisation och ens preferenser kan man också få en tydligare bild av hur det egna perspektivet är en synvinkel bland många. Genom att reflektera över hur andras perspektiv är präglade av *deras* po-

sition i systemet kan man utveckla mer tolerans för existensen av många olika perspektiv. Man börjar då betrakta konkurrensen mellan olika perspektiv som en nödvändig och önskvärd process, men ser också den stora vinsten i att deltagarna i diskussioner kan erkänna att andras perspektiv kan ha legitimitet även om man själv företräder ett perspektiv som inte är riktigt förenligt med vissa andra perspektiv.

5.7 Vad göra med meningsmotståndares åsikter?

För den som lever i föreställningen att det finns ett riktigt sätt att se på centrala frågor och är starkt identifierad med sitt eget perspektiv innebär mötet med andra perspektiv ett problem. Om det nu finns ett riktigt sätt att se på världen, vad beror det då på att andra inte ansluter sig till detta? Här finns alltså ett behov av att förklara varför personer med andra ståndpunkter vidhåller dessa, fast de är fel. Resonemang som syftar till att förklara varför andra har ståndpunkter som avviker från dem man själv har kan fylla olika funktioner. När sådana resonemang har funktionen att försvara det egna perspektivets privilegierade ställning som 'riktigt', medan andra perspektiv betraktas som felaktiga, kallar jag dem *avväjningsstrategier*.

Med ledning av intervjuerna har jag identifierat ett antal olika grundtyper av sådana avväjningsstrategier. Vi kan ordna dem i två huvudgrupper, dels de som går ut på att meningsmotståndarna har fel, dels de som går ut på att meningsmotståndarna egentligen har andra motiv än de offentligt redovisar:

De har fel

- "De är naiva." Varianter på detta tema (de är drömmare, idealister, blåögda, visionärer, överoptimistiska) är vanliga när personer med en maktrealistisk orientering ska förklara de mer systemiskt orienterades tilltro till möjligheten av stabil fred.
- "De har inte förstått utvecklingen." Denna typ av förklaringar används av systemiskt orienterade personer då de beskriver orsakerna till maktrealisternas ståndpunkter. Maktrealisternas synsätt ses som hemmahörande i en tidigare epok, som i viktiga avseenden inte längre är relevant.
- "De har fel." Denna strategi går helt enkelt ut på att förklara meningsmotståndares ståndpunkter med att de har dragit felaktiga slutsatser, kanske genom att ignorera viktiga omständigheter, genom att fokusera på fel frågor, eller genom att tänka ologiskt.
- "De har inte tänkt efter." Varianter på detta tema är att meningsmotståndarna inte har tillräcklig förmåga att genomföra självständiga analyser, inte haft ork, tid och möjlighet att sätta sig in i problematiken, eller saknar intellektuell kapacitet för att hantera komplexa sammanhang.

- ”De är kortsiktiga.” Detta omdöme används t.ex. om personer som ser stabiliteten i Europa som ett skäl att minska försvarets resurstilldelning. Man menar att den slutsatsen bygger på ett alltför kortsiktigt perspektiv, som antingen beror på brist på kunskap om historiska processer, eller också på att politiker tenderar att inte tänka längre än till nästa riksdagsval.

De har en dold agenda

- ”De har dolda egoistiska motiv.” Detta är en särskilt intressant avvärjningsstrategi. Den går ut på att meningsmotståndarna har en dold agenda, d.v.s. det de säger i offentligheten är inte hela sanningen om deras motiv och resonering, och man bör därför inte ta deras yttranden på alltför stort allvar. De dolda motiv man tillskriver sina meningsmotståndare kan t.ex. handla om resurser, makt, status och taktisk fördel. De som är kritiska till ökat svenskt deltagande i internationella insatser kan t.ex. mena att politikerna gärna vill vara viktiga figurer i internationella politiska sammanhang, att militärledningen ser internationella insatser som ett sätt att motivera en högre resurstilldelning, eller att myndigheter som Försvarsmakten och ÖCB letar efter nya roller åt sig själva när invasionshotet inte längre är så aktuellt. Politikernas beslut om att minska försvarets anslag ses inte som motiverade av några säkerhetspolitiska analyser, utan av mer kortsiktiga önskningar om att spara pengar och kunna bli omvalda. En beslätad avvärjningsstrategi är när vissa militärers engagemang för internationell krishantering förklaras med att de upplever detta som mer spännande än att träna värnpliktiga för ett allt mer avlägset invasionsförsvar. Det är alltså inte sakligt motiverade skäl som ligger till grund för intresset för internationella insatser, utan individernas egen lockelse att få syssla med mer intressanta arbetsuppgifter.
- ”De säger det för att det låter bra.” Denna strategi är närmast en underavdelning av den förra. Enligt detta resonemang använder meningsmotståndare vissa argument därför att de har en moralisk legitimitet i offentligheten, snarare än för att de faktiskt är genuint motiverade av dem. Man kan t.ex. tala om behovet av att undsätta offer för konflikter i andra delar av världen därför att det är fint att vilja hjälpa andra. Det kan också finnas saker man tycker, men som man inte säger därför att det är ’fult’ att ha dessa åsikter. T.ex. kan man vara för ett svenskt Nato-medlemskap, men inte säga det därför att det finns en stark svensk Nato-kritisk opinion som man inte vill stöta sig med.
- ”De är feiga.” Denna förklaring går ut på att beslutsfattare inte vågar ta itu med vissa frågor, eller inte vågar fatta beslut som egentligen vore välmotiverade. Här förklaras meningsmotståndarnas felaktiga hållning med deras bristande karaktärsegenskaper, som hindrar dem från att utveckla en mer insiktsfull hållning.

Jag vill påpeka att vart och ett av dessa omdömen om meningsmotståndare kan vara giltigt eller ogiltigt, men rollen som avvärjningsstrategi är i princip oberoende av om det är sant eller falskt. Förklaringarnas giltighet kan bara avgöras med någon form av prövning av deras hållbarhet. Påståendet ”de är naiva” blir en avvärjningsstrategi om det används för att avfärda en meningsmotståndare, som man därmed inte behöver vidare lyssna på. Om man är beredd att öppet och förutsättningslöst lyssna till meningsmotståndarnas argumentation, och om man är beredd att ifrågasätta sina egna tolkningar, då är omdömet ”de är naiva” inte en avvärjningsstrategi, utan helt enkelt ett påstående som kan vara mer eller mindre giltigt.

Med en viss förenkling kan man säga att det finns två sätt att hantera mötet med andras perspektiv på. Det ena är att frånkänna meningsmotståndares ståndpunkter relevans och legitimitet genom olika typer av avvärjningsstrategier, och därmed säkra det egna perspektivets ställning som det riktiga betraktelsesättet. Det andra sättet är att se olika ståndpunkter främst som funktioner av olika utgångspunkter och olika position i systemet. Med denna inställning kan man vrida och vända på starka och svaga sidor i såväl det egna som andras perspektiv, utan att känna att det egna perspektivets legitimitet står på spel om man erkänner att meningsmotståndarnas argument också kan innehålla en och annan poäng.

5.8 Avslutande kommentar

Jag har med detta kapitel velat peka på några egenskaper som föreställningsvärldar och olika typer av perspektiv har, därför att jag tror att en nyckelfråga i strävan att göra totalförsvarets olika delar till genuint lärande organisationer är just hur vi som individer och grupper umgås med våra egna och andras perspektiv. De begrepp och resonemang jag presenterat ovan syftar till att dra uppmärksamheten till hur vi hanterar möten mellan olika perspektiv. Många har betonat att vår säkerhetspolitiska omvärldssituation med en multipolär värld och snabba teknologiska och politiska förändringar kräver stor anpassningsförmåga i de strukturer vi skapar. Förekomsten av olika föreställningsvärldar, hantverkslogiker, och grundgestalter gör att systemet som helhet ständigt måste kunna hantera tendenser till rivalitet och konflikter. En ökad förmåga att se perspektiven *som* perspektiv kan dock stärka vår förmåga att dra nytta av de olikheter som finns, i stället för att förlamas av dem.

6. Mot det Goda Försvaret

6.1 Inledning

Syftet med det forskningsprojekt som rapporteras här var att undersöka om det finns betydelsefulla skillnader i hur personer som deltar i formuleringen av den svenska försvarspolitiken tolkar den säkerhetspolitiska utvecklingen i omvärlden, säkerhetsbegreppet, försvarspolitikens mål och totalförsvarets uppgifter och dilemman. Analysen av intervjuerna visade att många av de skillnader som finns i hur olika personer resonerar om försvarsfrågor kan förklaras genom ett fåtal variabler: världsbild, upplevd ödesgemenskap och målorientering. I kapitel 3 definieras och beskrivs tio olika säkerhetspolitiska föreställningsvärldar. I kapitel 4 används utdrag ur intervjuer för att ingående visa hur de fem vanligaste av dessa föreställningsvärldar tar sig uttryck i enskilda personers resonemang om en rad viktiga försvarspolitiska frågeställningar. I kapitel 5 diskuteras översiktligt hur föreställningsvärldar uppkommer, och hur enskilda personer kan försöka upprätthålla sina egna perspektivs integritet genom olika strategier för att avvärja andra perspektiv.

Jag ska i detta avslutande kapitel inte vidare sammanfatta undersökningsresultaten, utan ta mig friheten att göra ett antal personliga reflektioner kring det svenska totalförsvaret samt skissera ett antal önskvärda framtida forskningsprojekt. Detta görs i fyra avsnitt. I avsnitt 6.2 talar jag i egenskap av en outsider som fått möjlighet att stifta närmare bekantskap med en del av totalförsvarets elit-skikt, och rapporterar observationer och slutsatser ur mitt eget speciella perspektiv. I avsnitt 6.3 tar jag ut svängarna ännu mer och beskriver i åtta punkter med utgångspunkt från kognitiv utvecklingspsykologi min vision av den ideala yrkesmänniskan inom totalförsvaret. Avsnitt 6.4 skisserar några kritiska frågor för självutvärdering inom organisationer med anknytning till totalförsvaret. I avsnitt 6.5, slutligen, skisseras åtta områden för fortsatt forskning.

6.2 Det svenska försvarsetablissemanget

När jag började arbeta med förstudien till projektet våren 1998 hade jag mycket dimmiga föreställningar om svensk försvarspolitik och det svenska totalförsvaret. Jag hade inte ens mycket till fördomar om vad jag skulle möta när jag började intervjua personer i olika delar av etablissemanget. Som jag redan redovisat i kapitel 1 blev jag inledningsvis förvånad över att det fanns så stora likheter i synen på omvärldsutvecklingen och på vilka värden som ska vara vägledande för den svenska försvarspolitiken. Jag tror, utan att kunna underbygga detta empiriskt, att det har skett en allmän förändring i debattklimatet och även av de grund-

läggande synsätten bland dem som deltar i diskussionerna om försvarspolitikens inriktning. Jag gissar att skillnaderna i omvärldsbilder och i synen på vilka värden som ska vara vägledande för politiken var mycket större för trettio år sedan. De frontlinjer som fanns då har mjukats upp avsevärt. Detta är givetvis till stor del en följd av ett förändrat världsläge, där vi inte längre har två ideologiska block som står rustade för en konflikt med varandra. Jag tror dock också att vi har lärt oss mycket under de senaste decennierna. Vi har lärt oss att göra grundligare analyser av orsakssammanhangen bakom den säkerhetspolitiska utvecklingen i omvärlden, vi har lärt oss att lyssna bättre på andra perspektiv än det egna, och vi har upprättat kommunikationskanaler mellan olika läger som möjliggör personlig respekt och öppenhet även mellan personer som har olika grundinställningar i viktiga frågor.

Jag har under forskningsprojektet träffat många personer som jag känner djup respekt för, p.g.a. den kompetens, det engagemang för goda syften, den förmåga till helhetsperspektiv och den personliga mognad de visat prov på. Totalförsvaret har under denna period utsatts för stora påfrestningar, dels genom att riktlinjerna för totalförsvarets verksamhet har förändrats, dels genom nedskärningar och omprioriteringar. Under sådana förhållanden kan man inte förvänta sig annat än att partsintressen spelar en stor roll för hur olika personer förhåller sig till andra delar av systemet. Flera av dem jag talat med har uttryckt frustration och ibland ett visst mått av resignation inför svårigheterna att hantera rivaliserande intressen och ståndpunkter inom totalförsvaret. Jag har dock intrycket att det finns en betydande grupp militärer, politiker, högre tjänstemän och lobbyister som har god förmåga att hantera spänningen mellan särintressen och helhetsperspektivet på ett sätt som är öppet för konstruktiv transformation. Den grupp jag kommit i kontakt med är sannolikt otypisk på det sättet att det till en del handlat om personer som har till uppgift att företräda en helhetssyn, men jag har ändå i grunden en positiv bild av utvecklingsriktningen. Jag inser att denna min gestalt är beroende av det speciella perspektiv jag själv utgår ifrån. För många som befinner sig i olika positioner i systemet utgörs de mest framträdande gestalterna snarare av de trögheter, friktioner, frustrationer och problem som den egna hantverkslogiken möter när uppgifter ska skötas och förändringar initieras. Jag tror dock det kan vara viktigt att bevittna det svenska totalförsvaret och dess omfält ur ett mer övergripande perspektiv, såväl i tid och rum som i ljuset av de allra mest grundläggande existentiella frågor som vi egentligen har i uppgift att hantera. Utifrån en förankring i en starkt utpräglad medvetenhet om grundvärden och ansvar för både helheten och enskilda delar är det lättare att utveckla vad buddhisterna kallar ”skilful means,” d.v.s. skicklighet i att hantera situationer precis som de är.

På ett personligt plan kan jag deklarerat att jag känner mycket stor respekt för och tillfredsställelse över ett försvar där en strategiskt placerad militär officer på frågan om vad det svenska försvaret ytterst är till för att försvara svarar ”människovärdigheten.” Jag vet att många ser ett sådant svar som tecken på bristande

verklighetskontakt eller som hyckleri. Det behöver inte vara så, om denna typ av universella värden utgör en övergripande ram som också innefattar mer handfasta mål, anpassade till den faktiska värld vi lever i. Men ett försvar som genomsyras av övertygelsen att människovärdigheten är ett av de viktigaste värden som det har att försvara har en god kompass som underlättar navigeringen även under svåra omständigheter. Om försvaret av människovärdigheten var ett tungt vägande mål för huvuddelen av världens militära organisationer skulle vi förmodligen vara en god bit närmare en värld som kan hantera sina konflikter på ett civiliserat sätt.

6.3 Den ideala yrkesmänniskan i och omkring totalförsvaret

En viktig drivkraft bakom arbetet med denna studie är att kunna bidra till en positiv utveckling av försvars- och säkerhetspolitiken, både vad gäller dess formulering och dess implementering. Jag tänker mig att formulandet av en vision av vilka egenskaper den ideala militären, tjänstemannen, politikern och lobbyisten skulle ha kan tjäna som en konstruktiv provokation för att stimulera till reflektion och kritisk diskussion. När jag nedan tecknar ett porträtt av den ideala beslutsfattaren så gör jag det givetvis utifrån ett bland många möjliga perspektiv, och jag gör det utan anspråk på vetenskaplig giltighet. Porträttet bygger dock på min personliga tolkning av mina egna forskningsresultat och av den forskning om utveckling i vuxenlivet som behandlas översiktligt i kapitel 1.

Jag skisserar nedan kognitiva kompetenser som är relevanta och önskvärda för fyra funktioner:

- A. *Omvärldsanalys:*** varseblivning och tolkning av, samt ställningstagande till relevanta drag i omvärldsutvecklingen. Centralt problem: att utveckla en djupgående förståelse.
- B. *Policyformulering:*** artikulering av strategier, riktlinjer och prioriteringar, samt deltagande i diskussioner, debatter och andra processer som syftar till utveckling av en policy på olika nivåer (t.ex. riksdag, försvarsberedning, partier, departement, myndigheter och organisationer). Centralt problem: att hantera mötet mellan det egna perspektivet och andras perspektiv.
- C. *Beslutsfattande*** i exekutiva organisationer: strategiskt och taktiskt beslutsfattande i t.ex. Försvarsmaktens olika delar, departement, myndigheter och andra organisationer. Centralt problem: att fatta beslut som inom ramarna för givna riktlinjer tar hänsyn till omvärldsförändringar, resursrestriktioner, behov, partsintressen, etc.
- D. *Ledarskap*** i samband med konkreta operationer och projekt: problemlösning, konflikthantering, och andra former av ledarskap. Centralt problem: att

hantera människor och resurser inom och utanför den egna organisationen så att organisationen uppfyller sina mål effektivt och med hög kvalitet.

Låt oss alltså föreställa oss en person som har alldeles extraordinära egenskaper och färdigheter för dessa fyra funktioner. Jag kallar henne Margareta, och porträtterar hennes kvaliteter i åtta punkter:

1. *Förståelse av orsakssammanhang.* Margareta förväntar sig att det finns många och komplexa orsaker till det som händer i omvärlden. Hon ser det som viktigt att hon själv och hennes organisation utvecklar en ingående förståelse för bakomliggande omständigheter och bevekelsegrunder vad gäller säkerhetspolitiskt relevanta händelser och handlingar. Hon nöjer sig inte med stereotypa bilder och tolkningar, utan ser som en av sina viktigaste uppgifter att ständigt utveckla förståelsen av såväl direkta orsak–verkan–sammanhang, som den vidare kontexten som anger spelregler för enskilda aktörer och företeelser. Hon vet att inget enskilt tolkningsperspektiv kan fånga upp alla relevanta aspekter, och hon är därför angelägen om att själv utveckla sin kompetens att se saker ur olika perspektiv, samt konsultera och lyssna till expertis med olika kompetensområden. Margareta är aktivt intresserad av hur t.ex. tekniska, ekonomiska, sociala, kulturella och psykologiska förhållanden påverkar varandra.

2. *Identifikation och målorientering.* Margareta är medveten om och kan relatera till hela skalan av kollektiva identiteter. I botten på hennes föreställningsvärld finns en förmåga och benägenhet att uppleva sig själv som en del av mänskligheten som helhet. Oavsett gruppstillhörighet finns det något universellt mänskligt som innebär att alla människor i princip har rätt att leva ett dragligt liv, få sina elementära behov tillfredsställda, och få möjlighet att gestalta en meningsfull tillvaro för sig själva. Margareta har alltså en föreställningsvärld där universella värden utgör ett slags generellt ramverk. I hennes dagliga verksamhet ser hon det dock som viktigt att värna om mer närliggande intressen och mål, dels för att det ingår i den konkreta roll hon har som yrkesmänniska, dels därför att det är en känslomässig realitet att man är mer engagerad i det som händer på nära håll, och med de människor och grupper man känner sig mer intimt förbunden med. Hennes personliga och professionella prioriteringar görs dock alltid inom ramen för en känsla av ansvar för och omsorg om helheten. Hon upplever ingen djupgående antagonism, och deltar inte i konstruktionen av fiender. I den mån kollektiv eller individer utgör hot mot egna intressen eller värden tolkas detta som problem som uppkommit av komplexa orsaker, inte som att det finns fiender man måste kämpa mot. Dessa problem kan ibland kräva att man utövar våldsmakt, men detta görs endast i nödfall, och med omsorg om att minimera skadeverkningarna för alla inblandade så mycket som möjligt.

Margareta har också en hög grad av medvetenhet om vilka värden hon ser som viktiga. Detta är värden som hon personligen står för, vilket medför att hon har en

väl utvecklad förmåga att kritiskt granska och utvärdera såväl det som händer i omvärlden, som hur hennes egen organisation agerar och fungerar. Hon skiljer dock tydligt mellan sina egna personliga värden och åsikter å ena sidan, och de förväntningar och lojaliteter som är förbundna med den yrkesroll hon tagit på sig å andra sidan. Om de är oförenliga med varandra väljer hon att lämna sitt åtagande.

3. *Hantering av olika perspektiv.* När Margareta kommer i kontakt med andras perspektiv och ståndpunkter, t.ex. i politiska debatter, interna dragkamper om prioriteringar inom sin egen organisation, eller i förhållande till utomstående parter inom ramen för sin yrkesutövning, har hon en god förmåga att uppfatta och förstå andras perspektiv. Hon ser det som viktigt att bilda sig en så saklig uppfattning som möjligt av hur andra tolkar, resonerar och värderar, eftersom hon förväntar sig att man ofta kan finna vägar att koordinera olika parterns önskemål och ståndpunkter med varandra genom kommunikation och problemlösning. Hon är alltså mån om att inte rakt av avfärda eller marginalisera andras perspektiv (föreställningsvärldar, hantverkslogiker, gestalter), eftersom hon ser möjligheterna att realisera det hon själv tycker är viktigt som beroende av förmågan att hantera perspektivskillnader på ett konstruktivt sätt. Hon har en god förmåga att se på vilka sätt olika parter (inklusive de egna) ståndpunkter är oförenliga och förenliga med varandra.

4. *Medvetenhet om eget perspektiv.* Margareta vet att hon ser omvärlden ur ett perspektiv som har sina särskilda egenheter. Hon vet med sig att hennes eget perspektiv är präglad av viktiga erfarenheter hon själv gjort i livet och av synsätt hon tillägnat sig under sin utbildning och sin tidigare yrkesbana. Hon vet också att det med nödvändighet är så att det finns begränsningar inbyggda i det perspektiv hon själv utgår ifrån, och är därför aktivt intresserad av att lära genom mötet med andras perspektiv.

5. *Rollinlevelse.* Margareta vet att andras sätt att agera och reagera är beroende av deras särskilda sätt att tolka vad som händer. Hon har en välutvecklad förmåga att leva sig in i andra människors situation, inte bara så att hon kan föreställa sig hur det skulle vara om hon själv var i den andres situation, utan också hur andra människor p.g.a. sin personlighet, kulturella bakgrund, yrkesroll och aktuella situation känner, tolkar och prioriterar. Hon använder denna förmåga på ett aktivt sätt genom att anpassa sina ordval och sitt agerande så att chanserna maximeras att motparten ska förstå henne på det sätt hon vill bli förstörd. Hennes förmåga till rollinlevelse gör henne till en god medlare, genom att hon kan översätta en parts ståndpunkter till en annan part i termer som den andra parten kan ta till sig.

6. *Empatiska färdigheter.* Margareta noterar mycket medvetet andras känslor, stämningar och inställningar, och utvecklar en finstämd känsla för takt och timing för

att skapa en öppen och avspänd stämning när det behövs. Hon har en god förmåga att se vad som behöver göras för att lösa upp känslomässiga blockeringar, t.ex. genom att artikulera egna och andras underliggande känslor (t.ex. besvikelse, kränkningar, dold ilska).

7. *Intuition.* Margareta lägger också märke till sina egna aningar, infall, fantasier och bilder som dyker upp i hennes inre, och prövar deras relevans och giltighet. Hon har en väl utvecklad förmåga att använda symboler, symboliska handlingar och ritualer för att leda och transformera situationer.

8. *Självmedvetenhet.* Margareta observerar medvetet de tolkningar, tankar, tyckanden och känslor som kontinuerligt genereras i hennes inre. Hon jämför och utvärderar dessa spontana produkter av hennes hjärnbark och limbiska system i relation till sina djupaste övertygelser, värden och principer. Hon är härigenom inte fången i sina egna favoritidéer och åsikter, utan kan omvärdera och släppa dem om det blir påkallat. Hon är också medveten om att den självbild hon har endast är en bild, och inte henne själv, vilket innebär att hon inte har försvar och bekräftelse av en idealiserad självbild som viktig drivkraft. Hon kan därför agera på ett mycket prestigelöst sätt, t.ex. medge sina misstag, eller ta ett steg tillbaka från en framskjuten position om det behövs.

Det förtjänar kanske att påpekas att de egenskaper som tecknats ovan kan inrymma många olika sorters politiska grundinställningar. Margareta skulle kunna vara moderat eller vänsterpartist, socialdemokrat eller miljöpartist. Hon skulle kunna ha olika inställningar till sådana frågor som hur stort det militära försvaret ska vara, huruvida Sverige ska bli medlem i Nato, hur stor andel av försvarets resurser som ska avsättas för internationella insatser, huruvida USA är en garant eller ett hot mot viktiga grundvärden, etc. Kanske är det dock inte så sannolikt att Margareta skulle välja att bli yrkespolitiker i första hand, eftersom det rikspolitiska systemet i hög grad bygger på att partierna avgränsar sig från varandra och försöker driva sina egna linjer på andra partiers bekostnad.

I verkliga livet finns knappast några sådana personer som Margareta, men jag tror att porträttet av henne kan tjäna till att synliggöra ett antal personliga kvaliteter som det vore önskvärt för oss att sträva mot, eller åtminstone till att stimulera en kritisk diskussion om vilka färdigheter som behöver stärkas i ledande befattningar.

Jag tycker också det är fascinerande att leka med tanken att Margareta och ett antal personer av samma kaliber fick i uppdrag att utarbeta riktlinjer för den svenska försvarspolitiken, en försvarspolitik som skulle kunna fungera i den säkerhetspolitiska omvärld vi faktiskt lever i, men utan hänsyn till att politiken måste få en majoritet i riksdagen. Hur skulle en sådan försvarspolitik se ut?

6.4 Att komma vidare

Hela denna studie kan ses som ett manifest för ett självreflexivt totalförsvaret, d.v.s. ett försvarsetablissemang som har god förmåga att utvecklas och lära genom att ständigt reflektera över och transformera de perspektiv som används för att såväl tolka omvärlden som göra prioriteringar inför beslut. Jag hade ursprungligen som föresats att utveckla ett slags manual för att genomföra utvärderingar av försvarspolitiska perspektiv, som skulle kunna fungera som inspiration för myndigheter, politiska partier och andra organisationer med anknytning till totalförsvaret. Tid och kraft har inte riktigt räckt till för att göra detta. Jag vill dock här lista några exempel på frågeställningar som skulle kunna ingå i en sådan självutvärdering. Frågorna förutsätter viss förtrogenhet med den ansats som skisserats i de teoretiska och empiriska delarna av denna studie, och skulle därför behöva sättas in i en förklarande kontext om de ska användas i konkreta utvärderingar. Den som läst tidigare kapitel bör dock kunna förstå vad som avses med frågorna.

- Vilken typ av föreställningar om orsakssammanhang ligger till grund för vår bild av omvärldsutvecklingen?
- Finns det ett medvetet och kritiskt förhållande till det perspektiv på historiska orsakssammanhang vi använder?
- Finns det en öppenhet för att reflektera över alternativa perspektiv på säkerhetspolitiska orsakssammanhang?
- Vilken typ av ödesgemenskap utgår vi ifrån?
- Problematiseras frågan om ödesgemenskap i vårt perspektiv?
- Är den ödesgemenskap vi utgår ifrån exklusiv, d.v.s. inte öppen för hela skalan från familj till mänskligheten som helhet?
- Vilka typer av värden och mål ligger till grund för organisationens verksamhet?
- Är den linje vi står för öppen för transformation?
- Finns det inslag av dualism i synen på andra säkerhetspolitiska aktörer, d.v.s. att vi betraktar vissa aktörer som fiender eller potentiella fiender?

6.5 Forskningsbehov

Det forskningsfält som denna studie fokuserat på är fortfarande relativt svagt utforskat, trots att jag bedömer potentialen för meningsfulla studier inom fältet som stor. Ansatsen kan utvecklas, prövas och tillämpas på andra forskningsproblem på en rad olika sätt, av vilka jag nedan listar några:

- Fördjupning och validering av denna studies resultat. Eftersom antalet intervjuade i denna studie var litet i förhållande till storleken på hela målgruppen kan resultaten av denna studie betraktas som preliminära. Fler

personer och en vidare målgrupp kan tänkas leda till att denna studies resultat behöver modifieras och nyanseras på olika sätt. En sådan fördjupad studie skulle också kunna inkludera en enkät till en större grupp, vilken skulle kunna vara ett viktigt led i en mer solid validering (eller falsifiering) av resultaten.

- Föreställningsvärldarnas konsekvenser för andra för totalförsvaret relevanta frågeställningar än de här behandlade. Denna studie fokuserade på försvarspolitikens ”hårda” frågor, d.v.s. främst hanteringen av väpnade konflikter. En logisk vidareutveckling vore att studera hur politiker, beslutsfattare och andra befattningshavare tänker om åtgärder för att tidigt förebygga uppkomsten av allvarliga konflikter och kriser, samt åtgärder för att återupprätta robusta demokratiska samhällsformer efter t.ex. inbördeskrig.
- Jämförande studier i andra länder och regioner. Som påpekats i tidigare kapitel kan och bör den ansats som utvecklats här anpassas till de kollektiva identiteter och ontologier som utbildats i andra delar av världen än Sverige. Studier av de föreställningsvärldar som ligger till grund för säkerhetspolitiska aktörers strategier och handlande i t.ex. forna Sovjetunionen, på Balkan, i Kina, i Afrikas krishärddar och i andra potentiella konfliktområden skulle sannolikt kunna ge intressanta resultat av stor betydelse för konfliktbearbetningsprocesser.¹⁶ Av särskilt intresse är också studier av skillnader i föreställningsvärldar mellan aktörer i de EU-länder som är aktuella som parter i en gemensam europeisk försvarspolitik. USA:s stora betydelse som säkerhetspolitisk aktör gör även detta land till ett intressant studieobjekt.
- Skillnader mellan elitens och ”fotfolkets” föreställningsvärldar. Den ursprungliga tanken med detta forskningsprojekt var att studera om de personer som har i uppgift att omsätta den av riksdagen beslutade försvarspolitikerna har uppfattat politikens kontext och innehåll på samma sätt som de som medverkat till utformningen av politiken. Av olika skäl valde jag bort denna problemformulering i föreliggande studie (se avsnitt 1.2.1), men problemet är intressant och viktigt, och skulle kunna studeras med en något anpassad metodologi.
- Studier av säkerhetspolitiska föreställningsvärldar inom särskilda, strategiskt viktiga grupper. Det är av stor betydelse för totalförsvarets framtida utveckling hur de som har ansvaret för omvärldsbevakning, i synnerhet inom underrättelsetjänsten, tänker om vad som är viktiga drag i omvärldsutvecklingen. En annan intressant kategori är studenterna vid Försvårshög-

---

¹⁶ Jag har i en ansökan om forskningsanslag till Sida våren 2000 (Constructions of ”development” and ”democracy” in third world societies. A case study of Surinam) skisserat en forskningsstrategi för att undersöka föreställningar kring hur man bör umgås med politiska motståndare. Ansökan avsågs dock på formella grunder. Jag skickar den gärna till den som är intresserad av tematiken.

skolan, d.v.s. de personer som är de framtida befattningshavarna i det militära försvaret.

- Specialundersökningar av generationserfarenheters betydelse för formandet av föreställningsvärldar. Anekdotiska data antyder att det finns generationserfarenheter som varit mycket starkt präglade för hela tänkandet om försvars- och säkerhetspolitik. Det gäller givetvis sådana erfarenheter som andra världskriget, kalla kriget, Vietnamkriget och perioden efter 1989. Det borde vara möjligt att utforma en studie för att söka efter gemensamma drag i de världsbilder och identifikationer som varit karakteristiska för olika tidsperioder. Sannolikt har varje epok ett knippe av olika föreställningsvärldar, representerande skillnader i grundideologier och andra värden.
- Inventering, beskrivning och analys av hantverkslogiker inom totalförsvaret och närliggande organisationer. En stor mängd olikartade hantverkslogiker präglar hur individer inom totalförsvaret varseblir, tolkar, prioriterar och interagerar. En stark identifikation med den egna hantverkslogiken (t.ex. som jurist på försvarsdepartementet, högt uppsatt företrädare för en vapengren i Försvarsmakten, politiker i försvarsutskottet, eller områdesansvarig i en av totalförsvarets myndigheter) i kombination med en begränsad benägenhet att begagna andra perspektiv tycks vara en av de främsta källorna till frustration och tröghet inom totalförsvaret. En kartläggning av de viktigaste hantverkslogikerna bland de aktörer som hanterar relationerna mellan olika myndigheter och andra organisationer skulle sannolikt kunna utgöra ett viktigt instrument för att främja en ökad medvetenhet om riskerna med att vara blint inbäddad i det egna perspektivet.
- Utveckling av pedagogiska instrument för att synliggöra föreställningsvärldar i utbildnings- och kurssituationer. Det borde vara möjligt att med utgångspunkt från denna studies ansats utveckla en relativt lättanvänd procedur för att få t.ex. deltagare i PFF-kurser för officerare från olika länder att beskriva och diskutera sina egna säkerhetspolitiska föreställningsvärldar. Jämförelsen kursdeltagarna emellan skulle kunna leda till högre grad av självreflektion och större ömsesidig förståelse av utgångspunkter.

Jag ser alla dessa förslag till forskningsprojekt som genomförbara och angelägna, och jag tror att de alla har goda förutsättningar att leda till intressanta och användbara forskningsresultat. Som var och en förstår har jag inte möjlighet att utföra mer än en bråkdel av dessa förslag på egen hand. Jag välkomnar därför intresserade kollegor och doktorander att kontakta mig för diskussioner om samarbete.¹⁷

---

¹⁷ E-post: Thomas.Jordan@geography.gu.se

Referenser

Referenslistan inkluderar publikationer som fungerat som bakgrundsmaterial för forskningsprojektet utan att jag direkt refererar till dem i texten.

Offentligt tryck

Civil beredskap, ÖCB, 1997.

Den nya säkerheten. Rapport från ÖCB:s studiearbete inför den säkerhetspolitiska kontrollstationen. Huvudrapport. ÖCB, 1998.

Ds 1995:28 *Sverige och Europa i världen*.

Ds 1995:51 *Totalförsvarets utveckling och förnyelse*.

Ds 1996:51 *Omvärldsförändringar och svensk säkerhetspolitik*.

Ds 1998:9 *Svensk säkerhetspolitik i ny omvärldsbelysning*.

Ds 1999:2 *Förändrad omvärld – omdanad försvar*.

Ds 1999:55 *Europas säkerhet – Sveriges försvar*.

Försvarsmaktens underlag till den säkerhetspolitiska kontrollstationen 1999, Försvarsmakten, Högkvarteret, HKV beteckning 23 200:72865

Försvarsutskottets betänkande 1995/96:FÖU01 *Totalförsvarets förnyelse*.

Försvarsutskottets betänkande 1996/97:FÖU1 *Sveriges försvarspolitik mot sekelskiftet*.

Försvarsutskottets betänkande 1996/97:FÖU5 *Beredskapen mot svåra påfrestningar på samhället i fred*.

Försvarsutskottets betänkande 1997/98:FÖU01 *Sveriges totalförsvar 1998*

Försvarsutskottets betänkande 1998/99:FÖU1 *Totalförsvarets budget för 1999*.

Krigsmaktens fortsatta utveckling, Sakkunnigutlåtande 18/2 1958, 1955 års försvarsberedning

Prop. 1958, nr. 110, *angående vissa organisations- och anslagsfrågor rörande försvaret*.

Prop. 1968, nr. 110, *angående vissa anslagsfrågor m.m. rörande det militära försvaret och civilförsvaret*.

Prop. 1995/96:12, *Totalförsvar i förnyelse*.

Prop. 1996/97:4, *Totalförsvar i förnyelse, etapp 2*.

Prop. 1998/99:74, *Förändrad omvärld – omdanad försvar.*

Prop. 1999/2000:30 *Det nya försvaret.*

Regeringens skrivelse 1997/98:4, *Totalförsvaret i förnyelse.*

Regeringens skrivelse 1998/99:33, *Beredskapen mot svåra påfrestningar på samhället i fred.*

Riksdagens revisorer, *Anpassningen av totalförsvaret – en granskning av riksdagens och regeringens beslutsunderlag.* Rapport 1998/99:4.

Sammansatta Utrikes- och Försvarsutskottets betänkande 1995/96:UFÖU01 *Sve- riges säkerhetspolitik.*

SOU 1995:19, *Ett säkrare samhälle*, Huvudbetänkande från Hot- och riskutredningen.

SOU 1996:86 *Utvecklad samordning inom det civila försvaret och fredsrådningstjänsten.*

SOU 1999:29 *Internationell konflikthantering – att förbereda sig tillsammans.*

Årsrapport från perspektivplaneringen 97–98, "Försvarsmaktsidé 2020 Rapport 2," Försvarsmakten, Högkvarteret, HKV beteckning 23 210:65353.

Tidskrifter

Arménytt, 1998–2000.

Befäl, 1997–1998.

Beredskap, 1997–2000.

Civil, 1998–1999.

FlygvapenNytt, 1997–2000.

FOA-tidningen, 1996–1999.

Folk och Försvar, 1997–2000.

Fritt Militärt Forum, 1996–1999.

Försvarets Forum, 1995–1999.

Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift, 1980–2000.

Marin Nytt, 1998–1999.

OfficersTidningen, 1995–1999.

Vårt Försvar, 1998–1999.

Övriga referenser

- ANDERSON, B. (1991) *Imagined communities*, Verso Books.
- ANDERSSON, J. J. (red.) (1998) 'Sveriges framtida säkerhetspolitik', *Försvar i nutid*, nr 2, 1998, Centralförbundet Folk och Försvar.
- ANDRÉN, N. (1984) *Säkerhetspolitik*, Kalmar: Barometern.
- BARGH, J. A. (1997) 'The Automaticity of Everyday Life', in R. S. Wyer: *The Automaticity of Everyday Life*, Advances in Social Cognition, vol. X, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- BASSECHES, M. A. (1984) *Dialectical thinking and adult development*, Norwood, N.J.: Ablex Press.
- BECK, D. E. & COWAN, C. C. (1996) *Spiral Dynamics. Mastering values, leadership, and change*, Malden (Mass.): Blackwell.
- BJERELD, U; HEROLF, G; ERIKSSON, J; BENGTSSON, R. & JERNECK, M. (1998) *Sveriges säkerhetspolitiska val – fem forskarkommentarer*, Försvarsdepartementet.
- BRODIN, K. (1977) *Studiet av utrikespolitiska doktriner. Teori och två empiriska tillämpningar*, Stockholm: Sekretariatet för Säkerhetspolitik och Långsiktsplaneering, Försvarsdepartementet.
- CHAGDUD TULKU (1993) *Gates to Buddhist Practice*, Padma Publications.
- EDER, K. (1991) *Geschichte als Lernprozeß? Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- FISHER, D. & W. R. TORBERT (1995) *Personal and organizational transformations: the true challenge of continual quality improvement*. London and New York: McGraw-Hill.
- FOWLER, J. (1981) *The stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*, San Francisco: Harper & Row.
- GILLIGAN, C. (1982) *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press.
- GOLEMAN, D. (1995) *Emotional intelligence*, New York: Bantam Books.
- HABERMAS, J. (1976) *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HALDÉN, E. (1999) *Identitet och myndigheter. Att analysera identitetskonstruktion*, Paper presenterat vid Nordiska Statsvetarförbundets Kongress, Uppsala, 1999.
- HART, T. G. (1976) *The cognitive world of Swedish security elites*, Stockholm: Esselte.

- HEDERSTEDT, J. (1998) *Internationalisera försvaret!*, Försvarsdepartementet.
- HY, L. X. and LOEVINGER, J. (1996) *Measuring ego development, Second Edition*, Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- JORDAN, T. (1997) 'Medvetandestrukturer i geografiämnet', *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr. 24, 1997. Även tillgänglig på: <<http://www.kultgeog.uu.se/jordan24.html>>
- JORDAN, T. (1998) Structures of geopolitical reasoning – A constructive-developmental approach. A preliminary exploration of theoretical framework and method, *Occasional Papers 1998:9*, Kulturgeografiska Institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs Universitet. Även tillgänglig på: <<http://cent.hgus.gu.se/~hgeotjor/>>
- JORDAN, T. (2000) 'Dimensions of consciousness development. A preliminary framework', unpublished manuscript. <<http://cent.hgus.gu.se/~hgeotjor/>>
- JORDAN, T. & LUNDIN, T. (1998) 'Mot ett 'upplyst' totalförsvar? Bakgrund, begrepp och frågeställningar', *Occasional Papers 1998:5*, Kulturgeografiska Institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs Universitet. Även tillgänglig på: <<http://cent.hgus.gu.se/~hgeotjor/>>
- KEGAN, R. (1982) *The evolving self. Problem and process in Human Development*, Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.
- KEGAN, R. (1994) *In over our heads. The mental demands of modern life*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- KIHL, J. (1998) 'Morgondagens försvar. Vad händer efter år 2000?' *Försvar i nutid*, nr 1, 1998, Centralförbundet Folk och Försvar.
- KOHLBERG, L. (1969) 'Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization', in D. A. Goslin (ed.) *Handbook of socialization theory and research*, Chicago: Rand McNally and Company.
- KOHLBERG, L. (1971) 'From is to ought: How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development', in T. Mischel (ed.) *Cognitive Development and Epistemology*, New York and London: Academic Press.
- KOHLBERG, L. (1976) 'Moral stages and moralization. The cognitive-developmental approach', in T. Lickona (ed.) *Moral Development and Behavior. Theory, Research, and Social Issues*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- KOPLOWITZ, H. (1984) 'A projection beyond Piaget's formal-operations stage: A general system stage and a unitary stage', in M. L. Commons, F. A. Richards, and C. Armon (eds.) *Beyond formal operations: Late adolescent and adult cognitive development*, New York: Praeger.
- LANDAHL, P.-A. (1995) 'Totalförsvaret – idé och utveckling', *Försvar i nutid*, nr. 5, 1995, Centralförbundet Folk och Försvar.

- LOEVINGER, J. (1976) *Ego Development*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- MODERATA SAMLINGSPARTIET (1998) *Säkerhet i en öppen tid*, Hämtad från: http://www.moderat.se/ideer_asikter/fred/1haa.doc, 13/11 1998.
- PIAGET, J. (1952) *The origins of intelligence in children*, New York: International University Press Inc. (Originally published 1936.)
- RICHARDS, F. A. and COMMONS, M. L. (1984) 'Systematic, metasytematic, and cross-paradigmatic reasoning: A case for stages of reasoning beyond formal operations', in M. L. Commons, F. A. Richards, and C. Armon (red.) *Beyond formal operations: Late adolescent and adult cognitive development*, New York: Praeger.
- ROSENBERG, S. (1988) *Reason, Ideology and Politics*, Cambridge: Polity Press.
- SELMAN, R. L. (1980) *The growth of interpersonal understanding. Developmental and clinical analyses*, New York: Academic Press.
- SCHRODER, H. M., DRIVER, M. J. and STREUFERT, S. (1967) *Human Information Processing. Individuals and Groups Functioning in Complex Social Situations*, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- STÜTZ, G. (1999) Opinion 98. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret. Hösten 1998. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- SUEDFELD, P. (1994) 'President Clinton's policy dilemmas: A cognitive analysis', *Political Psychology*, Vol 15:2, pp. 337–349.
- SUEDFELD, P. and TETLOCK, P. E. (1977) 'Integrative complexity of communications in international crises', *Journal of Conflict Resolution*, Vol 21, pp. 169–184.
- TETLOCK, P. E. (1985) 'Integrative complexity of American and Soviet foreign policy statements: A time series analysis', *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 49, pp. 1565–1585.
- TORBERT, W. R. (1987) *Managing the corporate dream*, Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.
- UTRIKESPOLITISKA INSTITUTETS SÄKERHETSPOLITISKA RÅD (1999) 'Gränsöverskridande säkerhetspolitik', *Internationella Studier*, nr. 1, 1999.
- WALLACE, M. D., SUEDFELD, P. and THACHUK, K. L. (1993) 'Political rhetoric of leaders under stress in the Gulf crisis', *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 37:1, pp. 94-107.
- WARD, D. (1988) 'The structure of the idea of democracy in Eastport', i S. Rosenberg, D. Ward and S. Chilton: *Political Reasoning and Cognition. A Piagetian View*, Durham and London: Duke University Press.
- WILBER; K. (1995) *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, Boston and London: Shambala Publications.

WILBER, K. (1997) *The Eye of Spirit*, Boston and London: Shambala Publications.

Appendix:

Intervjuguide

Nedanstående lista på frågor användes som checklista under intervjuerna. Då syftet med intervjuerna var att lära känna den intervjuades egen föreställningsvärld var jag angelägen om att inte alltför starkt styra samtalets förlopp. Frågornas konkreta formulering och ordningsföljd varierade därför något från intervju till intervju, och en del mindre centrala frågor ställdes inte i alla intervjuer.

Introduktion

- Personliga data: nuvarande funktion, bakgrund (utbildning, tidigare befattningar).

Omvärldsanalys

- Vad ser du som betydelsefulla drag i omvärldssituationen? Hur vill du karakterisera förändringar under de senaste decennierna?
- Finns det frågor som du tycker att man ägnat för lite uppmärksamhet?
- Hur ser du på försvarsberedningens bild av omvärldssituationen?
- Kan vi avskrika invasionshotet? Om ja, i vilket tidsperspektiv?
- Skulle du kunna ge ett exempel på ett scenario där Sverige blir indraget i väpnade konflikter?
- Vilka är de troliga bakomliggande orsakerna till ett ev. framtida aggressivt Ryssland?
- Hur uppkommer stabil fred? Vilka villkor måste vara uppfyllda för att vi ska kunna lita på Ryssland?
- Vilka viktiga skiljelinjer i synen på dessa frågor finns bland relevanta befattningshavare och beslutsfattare?

Sårbarhet och säkerhet

- Vad är ”säkerhet” respektive ”sårbarhet”?
- Vad är ett dåligt säkerhetsbegrepp? Varför?
- Utvidgade säkerhetsbegreppet: Är det bra?
- Är nationell säkerhet ett meningsfullt begrepp?
- Vilka slag av hot och risker bör man räkna med som ansvarig beslutsfattare i Sverige?

Försvars- och säkerhetspolitikens mål och medel

- Vad är det totalförsvaret ska försvara ytterst?
- Har du kritiska synpunkter kring de gällande riktlinjerna för totalförsvaret?
- Vad är viktiga ingredienser i en 'bra' säkerhetspolitik? Varför?
- Kan du ge exempel på en 'dålig' säkerhetspolitik? (Mål, medel?)
- Varför deltar Sverige i internationella fredsskapande insatser?

Totalförsvarets uppgifter och strategier

- Finns det enligt din bedömning viktiga brister i totalförsvarets nuvarande organisation och kompetens?
- Hur ska man prioritera mellan territorialförsvaret och internationella uppgifter?
- Kan du förlika dig med tanken att vi så småningom inte har ett nationellt försvar, utan ingår som en funktionell del i ett kollektivt europeiskt försvar?
- Vad upplever du som mest problematiskt, dels i din egen roll som befattningshavare, dels vad gäller Sveriges situation?
- Hur bör man utvärdera genomförandet av riksdagens riktlinjer?
- Hur ser du på relationen mellan försvarspolitik och utrikespolitik?

Andra frågor

- Kan man sammanfatta skiljelinjerna i debatten i form av en eller ett par grundfrågor?
- Vilka personer bör vi också intervjua?

ÖCB arbetar för ett robust och
säkert samhälle som kan hantera
svåra påfrestningar och kriser.

ÖVERSTYRELSEN
FÖR CIVIL BEREDSKAP